Як.1.062

ОБРАЗЦЫ

НАРОДНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ЯКУТОВЪ

СОБРАННЫЕ

Э. К. Пекарскимъ.

Выпускъ III.

Сказка: 5) Кÿlкÿl-бöҕö оҥоҥјор Сілірікäн äмāхсін іккі.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.
ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.
Вас. Остр., 9 лин., № 12.
1909.

ОБЯЗАТЕЛЬНЫЙ ЭКЗЕМПЛЯР

700
×2
2400

с 12 до 19 6 дня

1142
1919
―――
728 3ра.

Константин Миронов

Семенова Арсения Хатис

Охлопков Иван Егорович

Усть Алданский района

Сотинский наслег

Колхоз | Красный сатис.

Полина Алексеевна.

Як 1 062

1913

5) Кӯlкӯl-бӧҕӧ оҥонјор Сiliрiкāн āмāхсiн iккi[1]).

Араi туран бара äбiтä ӯсӯ: тiläхтiäтäр дiäн нјiргïбäт, тобуктатар дiäн доргуiбат, уктӯōlāтäр дiан ӧҕӯllӯбäт, батыалатар дiäн маталџыiбат тоҕус туораiдāх, сāттā бiртāхтāх, уолан дiан сiмalijар ӯлāх, охтон дiäн баранар мастāх, ӧlӧн дiäн кӧҕӯрӯр кiсilāх, ојон дiäн кӧстӧр кӯннāх орто туоi бороҥ доiду ӯрӯт ӧттӯгāр ӯӧскāбiттāрā äбiтā ӯсӯ оҥонјордōх āмāхсiн.

Бу џон ат тiјiäҕiнäн албан џасах аттара, суол тiјiäҕiнäн суон модун сурахтара кiмнāҕii дiатāргiт — оҥонјор кiсi āта буоллаҕына: аҕыс уон ӯрāҕi атаҕынан аiмабыт, тоҕус уон ӯрāҕi тобугунан доҕуiбут, сāттā уон ӯрāҕi тiläҕiнäн тäнiппiт, хара тыаҕа таҕыстаҕына — хāннах бäгāрчiктāх, кӯӧх далаiга кiрдāҕiна — салыннах тӯсāхтāх, ап доiдуга кiрдаҕiна — сӧгӧlӧнңӧх отулāх Кӯlкӯl-бӧҕӧ дiäп бара äбiтā ӯсӯ; āмāхсiн ата буоллаҕына: тӯӧрт уоннāҕыттан нӯlӯ балаi буолбут, бiäс уоннаҕыттан мāliччi кӧрботōх, алта уоннаҕыттан аи кӯдāҥҥā муммут, сāттā уоннаҕыттан сāтiгā кiрбiт сiāмälāс мас таjахтāх Сiliрiкāн āмāхсiн дiап āбiтā ӯсӯ.

Бу оҥонјордōх āмāхсiн субугурдук ӯӧскāн ӯодӯјāн олорбуттар.

Сāманнык џон ахталыјан ӯӧскāбiт аҕыс нlāх саҕалāх атан-

---

1) Написана въ 1893—94 гг. якуткой 2-го Игидейскаго наслега, Баягантайскаго улуса (Якутск. окр.), Марiей Николаевной Андросовой (МА.), замѣчательнымъ знатокомъ языка и быта своего народа. Г-жа Андросова пишетъ «по-бетлинговски» (бӧтlӯџтӧ), что значительно облегчаетъ трудъ переложенiя сказки на академическое правописанiе. Текстъ первыхъ страницъ (195—202) выправленъ В. М. Іоновымъ (ВI.).

нах-мөҥүөннāх ан ıјā доідута хаітаҕа āбітāі, туругуран ўөскāбіт тоҕус ıлāх саҕалах туру баран доідутун орто туонатыгар туоҕа абітāі діāн одулан-сусуннан көрдөххө — тоҕус туллук басын тохтоппот цулусханнāх цулуо маҥан тусасатын хаҥас діāкі[1]) өртүнан хаȷах арытын курдук арылыја уста турар аҕыс ўөстāх арылыа далаідāх; ōл ўөсā өртүн діāкі өідүөн көрдөххө — сүөгāі арытын курдук сүругүрā уста турар сүндā далаідāх; ōл ıлін өртүн діāкі сітā көрдөххө — хаȷах арытын курдук харāҥа далаідāх; ōл хоту діāкі өртүнāн сырыта көрдөххө — тоҕус мāҥāсік хоҥорої дуорсун тумулаттардāх; ōл арҕа өртүн діāкі асара баттан көрдөххө — тоҕус салалāх локуора күөх отунан тупсубут, аҕыс салалāх ача күөх отунан аҥāрыıбыт, сāтта салалāх сāбірдāхтāх отунан сіппіт, ōіāс салāлах баттіамā отунан мāчіктаōіт, ус салалах ўкāр отунан уlусуıōўт, ўс ўөстāх от ўрāх таҥнары цалкыјан түспүт доідута āбіт. Ōл соҕурў діāкі өртүн сусуннāн көрдөххө — нјуолах отунан тупсубут, кıс кутуруга отунан кіāргāммıт, кулун кутуруга отунан кунустаммыт холōн ўктүр хорҕоlıҥуҥҥа холōннōх хонўлāхтара āбітā ўсу.

Арҕа өртүlāрігāр аластāхтара āбітā ўсу. Бу алāс хаітаҕа āбітāі діāн одулан көрдөххө — алтан отунан аҥаттыбыт, нургусун отунан тупсубут, кāігāс уга отунан кіāркаібіт, сарбынјах отунан сандаҕырбыт, күөх сір сімāҕінāн сіппіт, кіріāн отунан кіāркаібіт, хаlцајы отунан ханбıласпыт, унја отунан унарыıбыт, нјалҕаі отунан царҕаламмыт ібіт.

Онтон асары баттан арҕа діāкі көрдөххө — аҕыс үөрдāх араҕастаі атыр сылгы ардаідāх сіālін кутуругун арыјыта баттāбыт курдук адāр хара тыанан аідāрбыт даіды ібіт.

Онтон асары баттан тус хоту діāкі одулан көрдөххө — тоҕус үөрдāх тураҕастаі атыр сылгы сіāllāх кутуругун туруорута туппут курдук догдōн хара тыанан тупсубут доіду ібіт.

Онтон тус ıлін діāкі āргітā баттан көрдөххө — āттāх ат

1) МА. пишетъ двояко: діāкі и діāккі.

кутуругун äкчі быса баттāбыт курдук äргіäнā хара тыапан кіäркäібіт доіду ібіт.

Онтон тус соҕурӯ діакі одулан-урсуннāн кöрдöххö — сіäр сылгы сіälін кутуругун сіlаја баттāбыт курдук сіäр баран тыапан сістäммiт сір ібіт.

Онтон бу сіс хара тыа сібіäтā хаiтаҕа āбітäі діäн сірiјäн кöрдöххö — сіäган кылынан сіппіт ібіт, догдōн хара тыата туоҕунан туолбута āбітäі діäтāххā — тоҕус сала муостāх бӯр таіаҕынан туолбут ібіт, арҕā діакі адāр хара тыата туоҕунан атырбыт діäтäххā — аҕыс уон арāсынаі кылāннāх сӯрāр атахтāҕынан āтырбыт ібіт, іlін діакі āргіäнā хара тыата туоҕунан кіäбірбітā āбітäі діäтäххä — äріäн тӯlāх äгälгатā ітіllібіт сірā ібіт.

Ңä, сāманнык ңон кöі баран кіäнтäрā хаiтаҕа āбітäі діäн аргітā баттāн кöрдöххö — аҕыс ilāх саҕалāх атāннāх-мöңӯöннāх ахталыјан ӯöскāбіт аiгыр сіlік āн іја доiдуларын ханајар хаба ортотугар аігырыа діāн — аҕыс бāі тітінāн баҕаналāннар мас балаҕан оңостубут ңон ібіт, тулхатыјыа діāннäр — тоҕус тоң тітінāн тулāсыннāннар сул масынан суомах балаҕаны туруорбуттара āбітā ӯсӯ, іäгаlңіјіа діāннäр — сäттā чіргаl тітінāн тірāбіllāннäр тітірік балаҕан оңостубуттар.

Бу гāңјä хара сӯрӯктāрā ханпыга āбітāі діäн адылан кöрдöххö — халымыр хара сӯрӯктāх ібіттäр, ӯргӯк ӯрӯң сӯрӯктäрā хаiтаҕа āбітäі діäн öiдӯöн кöрдöххö — ӯöтāтä суох ібіт.

Бу оңонјор кісі тугунан тусанан, хаiтаҕынан ітінāн олороро āбітäі діäн äргіјäн кöрдöххö — äргіäнā хара тыатын ірңі тäпсāн сырңан āliäтігäр äріäн тӯlāх äгälгäтін äргітäн аҕалан іңіннäрāн ітіllібіт ібіт, догдōн хара тыа ңорҕоно сотолōҕун тоңӯгугар торутан тусаммыт ібіт, бāі хара тыа барҕарбыт куңнаҕын хардаҕас масы хајыта сынјан хатан кіl ајанан хајыта тāптäрāн ылан āбіммiт ібіт.

Онтон буоллаҕына — іңäрä далајыгар сäттā уон іlімі тісā ӯтäн Äңігāн сіріттāн кāläр āріäн тӯlāх äгälгäтін іңіннäрāн ылан āбіммігтäр.

Оптон буоллаҕына — тоҕус ӯостāх сӯруктāх сӯндā далајыгар тоҕус уон тӯну уган ӯрӯӊ кöмӯс сöргӯбхтāх, хара кöмӯс хајылāх кысыл кöмӯс хатырыктāҕын хāјан таҕāран[1]) хамырыја олорбуттар.

Онтон буоллаҕына — бу џон ӯргӯннӯк саҕа ӯрӯӊ кöмӯс ордулара хаітаҕа āбітаі діāн öӊöјöн кöрдöххö — алтан чопчу саҕа ал уот сыстāхтар ібіт. Ол ал уоттарын туохха олохсуппуттар діатāргіт — бургунас ынах бутујалы охтон сытарын курдук боџур буор моџоҕолōхторо ӯсу.

Ол ӯрӯт öттӯнāн кöрдöххö — буобура буктах кöмӯс боҕускалāх соннōх хотун џахтар молтоллон турарын курдук буор моџол осохтōхтор ібіт. Ол ісігāр алтан чопчу саҕа āл уоттара кӯннāрі тӯннāрі ліӊкіні-лаџкыны турар ібіт.

Ол кāӊјā буоллаҕына — уӊуо діāкі улар саҕа оруоlџутунан омсо соҕус ібіт, хаӊас діāкі харџан саҕа «хатыак!» дīр хара кӯlӯктāҕінāн харбы ібіт.

Онтон бара буоллаҕына — сāманнык џон уолан сімālіјар улāх, охтон баранар мастāх, ојон кöстöр кӯннāх, оросулāн тöрӯöн отордōн āсар орто кулан кірбі доідуга тöрӯöбӯттāрін тölöбӯрā, ӯöскāбіттāрін ӯтӯöта, сір Сібīр іјаҕā ітіlliбіттāрін іӊамтатā туохтара āбітāі діāн ірдјіан кöрдöххö — бір кыс оҕолōхтор ібіт. Бу кыс оҕо ат тіјіāҕінāн албаннāх āта, сурах ісіlliāҕінāн кікпālāх āта кіміі діатāргіт — біāс хос бічіктāх біlliрікка кістāнāн ітіlliбіт Біāстāх оҕо Баібаlџін-куо діāн ӯсу.

Бу кыстарын буоллаҕына — біllāх соннōххо біlісіннāрімінā, онолōх соннōххо орōсуннарымына, кӯннāх таӊараҕа кöсуннаҕінā — кöџоҕоі ölӯ кöрӯö, былыттāх таӊараҕа быктардахха — бысылан-бöҕö бырџыаҕа, халлāн таӊараҕа хајысыннардахха — хамсыкбöҕö харгыстыаҕа діāннāр аҕыс хос хајырҕастāх хаппаччыга хāјан інпіттāра āбітā ӯсу.

Бу оҕолоругар хара анах[2]) ӯтӯн харыјан асатан ханаҕар-

---

1) = тасāран. 2) МА. пишеть двояко: анах и ынах.

хан[1]) оңорбуттар, äріан ынах ўтӯн аңсан ісäрдāн äрігіркāн кіна[2]) іnніттäр, ўрӯң анах ўтӯн ўрӯмālāн сіäтäннäр ўöсāђіркāн öттӯктāбіттäр, џађыл ынах ўтӯн чаччађалāн асатан ласпађыркāн самбылāбыттар, лаглађыркāн бысылāбыттар, кугас ынах ўтӯн хоінорон ісäрдāн хончођор уңуохтāбыттар, хоџођуркāн бысылāбыттар ібіт, онтон буоллађына — амніктäрін äтінäн āмсахтāбіттäр, хаңылларын хасатынан хаччы кāбістäрбіттäр, дохсуннарын кöмӯрӯöтӯнäн мохсуо кāбістäрä оінопnуттар.

Сӯбугурдук кыстарын уон ордуга біастāх буолуор діäрі ім ңјім Ітäннäр, аідана суох асатаннар, хојӯларыгар «лыс» кына[3]) бöтöннöр, убађастарыгар «халк» кына[3]) чачајаннар аллāх ат кутуругун āкчі быса баттāбыт курдук атын ађа ӯса аімах біlä џону кытары āлсан олордулар, кäрäмäстäі сасыл кälін тысын каккälāта туппут курдук чіäрäс іјä ӯсун кытта тäпсісäн ітіllібіттäр.

Џä, сӯбугурдук олордохторуна — тус сођурӯ діäкіттäн чіäрäс тіäргāннāх, ураты хочолōх, атын аластāх, туора толōннōх, халлāн буоллађына — тоңус кісі џіäтін туосун таңнарыта ыјāбытын курдук таңнары намылыјан тӯсӯтӯн батарā öттӯгäр мälчіјäн ўöскāбіт, сір буоллађына — кіl мас хајысар курдук öрö іäђіllāн тахсытын іс кырбытынан äңсіlläн ітіllібіт Āбіріäн-тојон діäн ађалāх, Āбіріäнтäі-хотун діäн іјälāх, іккі харађалāх муос тајах аналлах Āрäідāх-Буруідāх-Āр-Сођотох обургу тіјäн кällä.

Бу кälбітін кöрöн баран оңонјор ырāх ыалларын ыңыртаlāта, чугас џоннорун угуітаlāта. Кäтäђäрін кäрäні даlбäріnнітінäн[4]) бардылар, уңуо діäккі улāны умсарбытынан бардылар, хаңас діäккі хараны хампарыппытынан бардылар, суол ајађар суру суосарбытынан бардылар. Џä, бу мустубут џон кӯöстäн кӯöгälџінnітінäн бардылар, астāн аібардāбытынан бардылар. Џä, онтон асāн-сіäн аіхаллāбытынан бардылар.

Онтон хонук хонон баран Āрäідāх-Буруідāх-Āр-Сођотох

1) = ханађыркāн (Вl.). 2) = гына (Вl.). 3) МА.: кіна. 4) Вl.: лучше — кāмпäідäбітінäн (кäбāхтāбітінäн).

субугурдук діан саңа саңаран арар ӯсӯ ціаlа̄х оңонјордо̄х ама̄х-сіңңа:

— «Бујаккаібын, оҕолор! Ца, мін кісі арӑсӑlа̄х тылым іччі-тін іккі тӓргӓн ыі тӓңнаҕӓ буолбут кӓі чуор кулга̄хкытынан істӑ саңӑріңітіі, кӧрдӧсӧр кӧрдӧсӯм турӯдатын іккі ӯрӯң кӯн ӯӧlӓн-нӑҕӓ буолбут кӯӧl ӯ кӧрӧргӯтӯнан кӧрӧ бӯдӯlӓң! Ца, «атар ты-лың арӑсӑтӑ тугуі?» діатӓргіт — іӓрімӓ ціӓ іччітінан ітаҕӓстіі-дім, барыма ціӓ бахсытынан балаҕадыідым, кӧі кінім, кӧмӯс ујам кӯрӯӧтӯнӓн коңдӯӧрӯјӓн сырцар кісібін. Ӑсігі кыс оҕобу-тугар ала сӯрӑхпін алтыаллы, тојон сӯрӑхпін доҕордӯ, хаіҕах хара быарбын ханылӑры кӧрдӧсӧ олоробун, оңонјордо̄х ама̄х-сіӓн!» діӓтӑ.

Ца, маныга оңонјордо̄х амӓхсін субугурдук дӑса олорол-лор ӯсӯ:

— «Чіӓ, ӓчікіӓі[1])! ајіӓха біӓрба̄тӓхпітіна — кіміӓхӑ біӓ-ріӓхпітіі? Ол буоллаҕына — кӧрдӧр харахпыт харата, кӧтӯрдар тіспіт холхото, ісіттӑр кулга̄хпыт кулугута буолар... О̄л буолла-ҕына — быа быстарынан кӑтіт сӑтітӑ, ураҕас тосторунан усун ӯрба̄тӑ аҕалан біӓрӑн баран ылан бар!» дӓсістіlӓр.

Ца, маныга А̄рӑіда̄х-Буруіда̄х-А̄р-Соҕотох обургу субурдук саңара-іңӑра олорор:

— «Ца, ӓтіӓхкітін ӓттігіт, саңарыахкытын саңардыгыт! О̄л буоллаҕына — ураҕас тосторунан усун ӯрбӑбін ӯрӑн, быа быс-тарынан кӑтіт сӑтібін сіӑтан кӑlіӓм... Оҕоҕутун сігірі курдук сіміӓн, намыл курдук таңыннаран, бу курдук оңорон олорорӯң! Олунју ыі улахан туолӯта кӑlіӓм!» діӓн баран іккі хараҕала̄х муос тајӑҕын ылан тахсан бара турда.

О̄л кӑlін ӧттӯттӓн кыстарын обуо курдук оңорбугунан бар-дылар, сір курдук сіміӓбітінӓн бардылар, намыл курдук таңын-нарбытынан бардылар.

Субугурдук оңостон олордохторуна — кіні кісі бӑі муңу-тӓн тӓсітіӓ-тулутуо дуо? — добугуорда̄х хонугар быа быстыа-

---

1) Лучше: чіа, сагӑр! (Bl.).

ҕынан кäтiт сäтiтiн сiäттäран, ураҕас тостуоҕунан усун ӯрбäтiн ӯрдäрäн тiјäн кällä.

Бу кäläрiн кытта тахсаннар, арбы тыа курдук аралланнан сырџаннар, ӯргӯк урӯҥ сӯрӯгӯн ӯс далга бöрӯöрäн аҕаланнар хäiталäтылар, хаҥыл хара сӯрӯктäрiн хамыјан аҕалан хаҥас дiäкi далларыгар хäiталäтылар.

Џа, онтон сäргä тöрдӯттäн суол аӡаҕар дiäрi аҕыс салалāх ача кӯöх оту тälгäтäн кäбiстiläр, кӯтӯöттäрiн тäсiн тутаннар, џiäl асаннар дiäрā дäпсä ӯрдӯгäр олоттулар.

Џä, онтон асбылларын курдук асāн, сillärin курдук сiäн бараннар сāттā мунха бäчыпатын тiäрā баттабыт курдук сiäр барāн тӯп iӡаккаjiм iäнiгiјäн тiјäн кällä, тӯмäн сулус ороiдōх, таргäн ыi iäччāхтāх äрiäн тӯп iӡаккаiдäрā аргiјан тiјäн кälбiт; ōл кӯнтäн бу кӯнџа дiäрi утујар уочарат, сытар сыаната[1]) тiјäн кälбiт. Онтон аҕыс хос хаӡырҕастāх хаппаччыларын iсiгäр кiс кiргillāҕа тällаҕi таlгiаннар, тыннāх бäдäр кыл тiрiтä сыттыгы сыттāннар, ӯс толбонпōҕо суорҕаны сабаннар бастарыгар быар буластāх матарчахтāх арбыны ӯрдулар, тiсäх сӯбсӯ сӯllӯläх сурāҕiн кӯöх отунан сӯланнар улаҕаларыгар ӯрдулар, ōл кäнјä кыстарын кillärдiläр, кӯтӯöттäрiн кäläннäр осоҕу тöрдӯнäн сiäтäн iрџäн хаӡырҕастāх хаппаччы äныгар ӯптäрäн[2]) кäбiстiläр.

Џä, онтон буоллаҕына — кӯтӯöт кiсi хаӡырҕастāх хаппаччыны аса баттāн ојӯлāх орон ӯрдӯгäр олоро тӯсāн äрдäҕiнä — оронун улаҕатыттан тӯбрт холлоҕос кöтӯрӯ ыстапан барда. Ол кäliн öттӯттäн öрӯсӯјäн кöрдöххö — ӯс булас ӯрдӯк кiсi нöрӯöннäх кöхсö öҥöјöн турар, бу туран саҥарар сӯбугурдук дiäн:

— «Уоi, бillāх кiсi бастыкыта доробуја, кäнјiкiтä бурасаi! Ол буоллаҕына: кiмтäн кiннāх, хантан ханнāх кiсi кälliҥ? дiäтäргiн — субу кӯlгä кöстӯбäт кöстöр кӯöх халлāн ӯрӯт öттӯгäр ӯöскäбiт ӯс сiрiнäн буоҕуллāх нјуола маҥан ујаҕа ӯс тöгӯрӯк сылга чучугурӯр тӯс тумус, чачыгырбыр тāс таҥалаi, џагiä тыҥырах, атара кутурук Алтан Сабара обургу бӯтаi тāс сымыт

1) Bl.: саната? 2) ӯттäрäн?

бäjаккäiбiн тарасалāх сабарын анныгар хājан сытан бÿтäi бäjäккäiбiн тäспiтä, сынjах[1]) бäjäккäiбiн тÿлāбiтä, кäлаӈāi бäjäккäiбiн тыллāбыта, кöрбöт бäjäккäiбiн харахтабыта, уктäммäт бäjäккäiбiн атахтāбыта, ат тijiäӈiнäн албаннāх āты бiäрбiтä. Ол ÿöмäн тiiбäт ÿрдÿк āтыӈ кiмii? дiäтäргiт — Алтан Сабара амнаӈын анныгар сасан ÿöскäбiт салгынтан саналāх, кöiтöн öiдöх, ÿс хаттыгастāх ÿрдÿк маӈан халлан ÿрдÿгäр кöӈÿlбÿнäн кöрчÿjäн ÿöскäбiт Кöӈÿl-бöӈö дiäн мiн буолабын. Ца, öл буоллаӈына — Бiастāх оӈо Баiбалцiн-куону мiн iрцā бардым!»

Iнjā дiäтä да кунан оӈус кутуругун курдук хороiбут сусуоӈуттан iлiтiгäр ÿс тöгÿl äрijа баттāта да далан хара халарык оттотугар тÿсäрäн iрцā баран хāлла.

Онтон буоллаӈына, халбыт цiаlāхтāр буоллаӈына — тумаӈӈа мунан, халлāны кöрöн, хāры салāн, турар кiсi тура уӈан, олорор кiсi олоро уӈан халлылар.

Ца, онтон барбыт поммутун öiдÿöн кöрдöхпÿтÿнä — тус арӈā дiäккi далан халарык ортотугар тÿсäрäн тiäттā, тöбöтÿнäн аjахтāх мÿс суорунугар кiлlāрдā. Цä, онно кiлlāрäт хонук хонорбото, кÿн öрöппöтö, äппiäт āтiппāта, топуруос толорбото, кöӈÿlÿ кÿппāтä, кÿстāх саната кÿöнÿгäр таӈыста — кöӈÿjäн барда, кöӈÿlÿнäн кöппöӈнöбÿтÿнан барда, баӈалāх санāта басыгар таӈыста — баӈарбытынан басыахтāбытынан барда, āрчiмнāх санāта iӈiрiгäр кiрдā — iмiппiтiнан барда.

Ца, сÿбугурдук цусуlапäн баран кÿстäх саналара коӈÿрÿöн бардылар, уохтāх саналара угарыjан бардылар, iмаӈнāх санāлара äлijäн бардылар, уот омуллÿтунан ураjа бардылар, кÿöс быстыныпан кÿlкäдijäн бардылар, кiäсā уотунан кäӈiäн бардылар, тÿн ÿöсÿнäн тÿгÿсÿlāн бардылар. Онтон сылāлара тахсан сытан сылампāтылар, уохтара харāн утуjан угарыjан бардылар.

Онтон öр утуiбуттара ду-у öтöр утуiбуттара ду-у усуктан тijäн кällilāр. Онтон цахтар кiсi öiдöнöн кöрÿннāӈiнā — iсiн

---

1) Вl.: сыгынjах.

тӯгаҕäр оҕо ібірдāн хамырын білiннä. Маны бiлāн баран сӯбугурдук дiан саҥара сытар ӯсӯ:

— «Чiä, доҕорчуок! оiнōбутуҥ оҕо буолла, кiсiргāбiтiҥ кiсi буолла, таптāбытыҥ талы̄лāх буолāры гынна. Ца, кiсi буолар кäскiлбiн äтāн кулу, саха буолар салāсыммын салаjан кулу, öлбöт сӯбäбiн тӯстāн кулу!» — дī сытар ӯсӯ.

Маныга äр кiсi буоллаҕына сӯбугурдук дī сытар:

— «Ца, хотуок, äн аjы̄ҥ iнjā, мiн аjы̄м iнjä! Ōл буоллаҕына — ахталыjан ӯöскäбiт äн iјā доiдугар тöннö тур! Āргiiдäрбiн iäччäҕiм äмтäрiiдiн, хаjыстарбын хаҥыгым хаjыннын, бардарбын басым бысыннын, тöпӯннäрбiн тӯöрāҕiм тӯҥнäсiннiн!» — дiäн баран оjон тура äккiрāтā.

Онтон цахтар барахсан iккi хараҕын ӯта урӯскаi чöмчӯк курдук iцiн бысаҕасыгар дiäрi мöлбöрӯччӯ сӯрāн тӯсā-тӯсā iккiсiн саҥара сытар:

— «Чiä, доҕору-ум! Āмнiк бäjäбiн āммäнiттiҥ, оҕо бäjäбiн оруоiдāтыҥ, кыра бäjäбiн кыцдыҥ, кӯстāх бäjäбiн кӯлкадiттiҥ, хаҥыл бäjäбiн хаҥхалатыҥ, кöхсӯбäр ыар[1]) сӯгäсāрi сӯктäрдiҥ, iнjiбäр улахан нöкӯрӯгӯ[2]) кöтöхтöрдӯҥ, ōл кäнjä кāннiт кäгiнчā курдук кäбiстäҕiҥ бу дуо, уктан кäснiт угунjа (ӯнjа) курдук умуннаҕыҥ бу дуо? Умса тӯстäхпiнä — сӯснӯттäн öjӯö дī санāбытым, ӯттāннä тӯстäхпiнä — кäтахпiттäн тiрāбiлliāҕā дī санāбытым!» — дiан баран тäлäкäчiјäн туран iккi iлīтiнāн iккi iадāсiттāн хäjа тутан туран ӯрӯ-сыллы̄ турбут.

Онуга äр кiсi кысырāры кысырда, уордаjāры уордаiда, абарāры абарда. Ōл кiнäн[3]) баран iккi iлīтiн тōлö анjан кäбiстā, ōл кäнjā сӯбукурдук дī турар:

— «Чiā, хотуоi! Ӯгӯс тыл сынсах, аҥыjах тыл мiнjiгäс... Ōл буоллаҕына ӯксӯ äтāн ӯтӯöнӯ булуоҥ суоҕа, äлбäҕi äтāн äбiнiäҥ суоҕа! Ханан кäлбiтiҥiі бара тур! Сыцаланан сырҕар сынсах, баҕаланан сырҕар барбах буолуо. Ōл буоллаҕына äр кiсi äннiт

1) МА.: ыр. 2) МА.: нöкӯрӯгӯн. 3) = кынан (гынан).

тыла бір, санābыт санāта соҕотох буолар!» — діāн баран цахтары іккі iiтіттäн ылан тöбöтуннäн аjахтāх мȳс суорунун тас öттȳгäр барахта, онтон бājäтā буоллаҕына — тус соҕурȳ дiäккі куiгȳöн хара холоругу олохтотон баран кȳгȳнäн хāлла.

Ця, онтон цахтар äрiстiн іккі хараҕын ȳтугар муна-муна атах балаі баран iстā. Ця, öр iлī барбытын бīр бiлбāтā, öтöр iн барбытын бīр бiлбāтā. Хат цахтар хāмыта ханнык бöрöкȳ буолуоі? Хāсахтā ȳңкȳрȳjäн iстā, баҕарахтā сылан iстā, атыр оҕустȳ алтахтāн iстā.

Ця, сȳбугурдук муңу кöрöн, буору сöҕöн iстäҕiнā — араі тус iлiн дiäккiттäн Äрäiдāх-Буруiдāх-Äр-Соҕотох обургу Äлiк Цаҕыл ȳрдȳгäр олорон баран бу iсäр äбiт. Маны кöрöн баран цахтар сȳбугурдук дī тосуiда:

— «Ця, доҕорчуок, сȳсȳöхтāх бājäм сȳгȳрȳjä тосуiдум, хаiлыктāх бājäм хаңкыjа тосуiдум, тоноҕостōх бājäм токуjа тосуiдум. Ол буоллаҕына — кȳстāх бājäм кȳлкäдiiдiм, ȳтȳö бājäм ȳлтȳрȳiдȳм, бāт āтым маччiiда, цосун сураҕым сȳjулунна. Ця, доҕорчуок! Ōл буоллаҕына — ājiгiн кȳсȳлäн сырцан атаҕастабыт аjыым суох, ājiгiн кöрöн туран кȳöмчȳлäбiт кöлöсȳнȳм суох!» — дī тосуiда.

Маныга Äрäiдāх-Буруiдāх-Äр-Соҕотох обургу сȳбугурдук дī кäллä:

— «Уоi, доҕорчуок! Ця, äн буруjуң туох бāрыгар уордаjыамыі? Ця, кыбыстыбакка кысаммакка кäл, толлубакка цулаiбакка чугаса, iңнiбäккä äраiдāммāкка iсiт мiн кiсi äрäсалāх äтäр тылым iрчiтiн! Утȳö кiсi буолларбын бājäм öрȳсȳjȳöм äтā! Кусаҕан кiсi буоламмын бājäм куоттарбыт буруiдах буолбаппын дуо?» — дiāн баран тȳсā äккiрiäн ȳöсä уосуттан ȳс хамыjах ȳттāх хāн тахсыар дiäрi ȳстā ȳрāн ылла, аллара уосуттан алта хамыjах арыылах хāн тахсыар дiäрi ȳрāн ылла.

Ōл кäнjä Äлiк Цаҕыл самыытыгар цахтарын ылан олорто. Ця, онтон тус iлiн дiäкi Äлiк Цаҕылы äргiтā тардан баран äлбаңсäлöäң сiаллаpан iстä, öгȳрȳк тöгȳрȳк ȳктäтäн iстiлäр.

Ця, онтон сотору соҕус ȳрдаран оҕустаран тijäн кäллiлäр

астыібыт астах, алтаннāх хоцурулāх, акырсыібыт бысылах ар тојон аҕаларын ан аласатыгар, кӯрäцсіібіт астāх, кöмӯстāх хоцурулāх кӯн кӯбаі хотун іјаlарін кöмӯс ујатыгар.

Ца, бу кälбіттāрігäр ӯöрӯ ӯтӯöтун ӯöраннäр, кöтӯ ӯтӯöтун кöтöннöр хат маласын ӯтӯöтӯн маласыннāннар, кӯндӯ ӯтӯöтӯн кӯндуlāннäр ӯöра-кöтö кöрсӯбӯттäр.

Ца, сӯбугурдук олордохторуна — цахтар кāмпāх кāмä кічаја баттан тіјäн каllä, добугуордах хонуга туолан тіјäн каllä: ыарцан ынчыктан барда, цӯрӯсуттāн цусӯlāнāн барда, царалыттан цабыланан барда. Бу да äрäрі äтāр тыла хосōннōх; öл хосōно маннык:

— «Чіä, абытаібын аҕаі, оҕоло-ор! ікκі чарāс кургумум аҕаі! Чіä, татаібын! іккі іаччāҕім ӯтä аҕаі да-а! Чіä, ајакабын! іккі сіс балык äтім аҕаі да-а! Чіä, цокобун! іккі ылгын тāс ојоҕосум тöруттäрā аҕаі да-а!» — дī-дī äнаlіјä туоја сытта.

Сāманы істäт цопноро тімір кіlін сӯгälарін туппутунан тасарца сасан тахсаннар соҕурӯ діäккі тумул чарацнарыттан чаллах хахыјаҕы быса охсон тӯсäраннар, іккі салалāх мутугу бысан ылан іккі тоҕосо оцордулар, бір кöнö мутугу бысан ыланнар тардысар мас оцордулар; онтон кыбынан кіlläрäн хацас діäккі быс ісігäр туруору сајаннар, ӯс сірінäн äріан сітінäн äріјäннäр, «цоллōх тоҕосо буоллун!» діäннар ӯс тöгӯl домнон баран туруордулар; онтон сäттä сірінäн сіäl бāјан бараннар — «таlāннах буоллун!» діäн — тардысар масын ӯрдулар; онтон ӯнја отунан орон оцордулар; онтон äман äмāхсіні āмäріјāччі буллулар, кöрсӯö āмāхсіні кöтöҕöччӯ буллулар, талбāх цахтары тардāччы буллулар; онтон нірäі торбос сымнасынынан [1]) кін бāјыта балāмнāтіlар, улан кулун тірітінан оҕо сӯта буллулар, äріäн сітінäн оҕо äріјітā хаттылар, чарац хатыц туосунан хабычах туоса буллулар тоцокко сулбут туосунан тордуја туоса буллулар.

Ца, іјä буолāччы асын сӯöрäн, нјалҕарыччы тарāн, араҕастаі арбынан ацыныахтāн, іккі öттӯгäр нälбігііді тӯсäран баран, іккі

---

1) = сымдāсынынан (отъ сымдāсын).

тӯlāх суон тӯсäҕін тōlö баттāн баран, ц̨ахтары іккі уң̨уң̨аҕыттан кӧтӧҕӧн олорон, іккі ытысын арӹнан н̨јалҕарыччы угунуохтāн баран молōчук курдук осоҕосун тӯгāҕіттāн āмäріјā олордо.

Ц̨ä, ц̨ахтар хорон талӹта кірäн ц̨ӯрӯсӯттāн ц̨ӯсӯlанäн барда; ц̨ä, бāр хорсун ц̨ахтар каlан ц̨ахтары іккі хонноҕун анныттан ыјӹ татта; ц̨ä, бу хорон талӹта кірäрä хосōннōх; бу хосōно маннык:

— «Ц̨ā, āн доідум, бурасты! Бу ајылāх буоллахпын муң̨муоп! Ц̨ā, ӯрӯң̨ кӯнӯм, бурастӹ! Бу ајылāх буоллахпын кӧрӧllӧӧр![1]) Бар ц̨онум бāр буолларгыт абырāң̨! Арахсар кӯнӯм каllä! Абаккабын кӧрӧҕуӧт?!» — ц̨іāн[2]) баран, чіччігіні тӯсāн баран ӯннäрін кытта — саннып бāјāтыгар діäрі тӯспӯт кударалāх кысыл кōмӯс ӧң̨ӯн курдук астāх, āт āттір мас саҕа балхаллыбыт куң̨нāх, тӯктäрі діäн ӯтӯӧ ц̨ӯсӯннāх кӹс оҕо кылбаібытынан тӯстä. Ц̨ä, ц̨ахтар тараја уң̨ан барда.

Ц̨ä, бу кысы сулбу тардан ылан, Кылыкынаі ӯс кырбӹтан оң̨орбут кынтыјынан кінін бысан баран, хаҕдаң̨[3]) от ӯрдӯгäр халтарытан сырц̨ан хара далаі ӯтунан хасты анјан хāннāх хара ц̨ајын халбарытан кāбісгіlар, кӯӧх от ӯрдӯгäр кӯӧсälітāн[4]) сырц̨ан кӧмнӧхтōх кӯӧх ц̨ајын кӯӧх далаі ӯтунан кӧң̨у анјан кäбісгіlар, онтон улāн кулун тірІтігäр äріäн сітінäн хончоччу кälгіјäн кäбісtіlар.

Ц̨а, онтон ц̨ахталлара уң̨ан-уң̨ан баран тын кіlläрäн каllа. Ц̨ä, онтон ц̨іаlāхтāр буоллахтарына — ӯӧрӯ-бӧҕӧну ӯӧраннар, котӯ ӯтӯӧтӯн кӧтӧннӧр кӯсӯlгäннāх кӯндӯнӯ кӧрдӧрдӯläр кӯрӯӧх бііа ц̨онноругар, махтāттāх мāнынı бар ц̨онноругар бачыамнаттылар[5]).

Ц̨ä, ӯс хонон баран ајӹсыты атāрар тіјäн кällä. Ц̨ä, бу ајӹсытын атāралларыгар баlāмнāтіläр āс тāllāх ӯрдӯгäр арылāх суораты, ōл кāнјä іккі чабычахха арыны тоң̨орон ӯрдулар, ōл кāнјā баітасын ынах ісін ыдырыччы бусараннар таттылар. Ōл кāнјä ц̨ахтар олорбут сірін інјігäр кісі іlітін туруору туттаҕына

---

1) МА.: кӧрӧлӧр. 2) = діāн. 3) МА.: хардаң̨. 4) МА.: кӯӧлāситāн. 5) МА.: бачӹмнаттылар.

тоҕоноҕор діäрі дірің оңкучаҕы хасан баран ісігäр ӯс сӯмах маңан сылгы сіälін уктулар, ōл ӯрдӯгäр тордујалāх ңахтар оҕотун іјäтін уктулар, ōл урдӯгар бысаҕастЫ буорун тӯсäрäн бараннар, масы тырЫңкалāннар ураса туттулар, ōл тасыгар сäргä оңорон туруордулар, ōл тасыгар туосунан біä бысаннар, äріäн сітІнäн былāннар бāідылар, ōл інјігäр туосунан кӯн кырыјан ӯрдулар, ōл кäнјігäр ыі кырыјан ӯрдулар, ōл тасыгар туосунан кынтыјы бысан ӯрдулар, ōл кäнјä ураса ісігäр уоту отуннулар, ōл оттон баран арылāх суораты ōл уоттарыгар кутаннар ајЫсыт хотуңңа ајах тутан атāрдылар. Ōл атāраллара алгыстāх, ōл алгыса маннык:

— «Ңä äрä, бāттāх корон мічāрдā, сäтта суол ајысыт іјäтä буолбут Нälбäгälңін ајЫсыт! Āл уотунан ајахтāн āлыастāн атарабыт! Ајы öттӯгунäн аіхаллан таҕыс! Аҕыс суол ајЫсыт аҕаса буолбут ахтар хāм ајЫсыт хотуон[1]), бäттāх корон кӯlӯмнā äрä! Ардахтāх асныт ӯрдӯнäн, ахтāх арЫбытынан аіхалласа хāллыбыт! Äсіlгі ңыл баччатыгар уол оҕо куттāх сӯрӯн тојон тӯlāх ох кінäн[2]) уңуо хонноҕум анныгар äрчіјäн кулу! Кыс оҕо сӯрдāх кутун алтаннāх хајырҕастāх бӯттāх кынтыі кынан хаңас хонноҕум анныгар äрчіјäн кулу! Äнніт тылбыт ыралāх буолуо буоллаҕына — ахтāх асныт тölöнö хајабытыгар охсор? Урүі ајаҕал сі-сік сā-сах! аіхал мічіl сі-сік сā-сах! кӯöгäl нусхал сісік сā-сах!» — даса олорбуттар онно тōсö мустубут ңахталлар бары.

Ңä, бу тölöн сорохторугар охсубут, сорохторугар охсубатах. Ңä, бу тōlöн охсубатах ңахталлара кäрі куру буолбуттара; ңä, тölöн охсубут ңахталлара хāннара-сіннäрä кäідā, уңуохтара-іңіäхтäрä ітііда, äттäра-сіннäрä сымнāта, тыллара-öстöрö уксӯіда, харахтара сіраідäрā сāгālңііда, сӯрäхтäрін тыаса тіңінäс буолла, тіlāхтäрін тыаса дібдігірäс буоллулар.

Ңä, бу кäнјä, бу уоттара омуллубутун кäнјä, буору толору куттулар; ңä, ōл кутан баран тіңіргäччі сімнілäр, дібдігірäччі тіläхтäрінäн кӯну кöрсӯсä äргіјä сырңан тäбістіläр[3]).

---

1) МА.: хотон. 2) = кынан (гынан). 3) МА.: дäбістä.

Ол бӳппутӳн кӓнја ајысыкка баӓмпӓбіт астарын бары бар [sic] ҥон мустан олорон асатылар. Ңӓ, онтон сотору урӳӧ дӳрӳӧ бардылар.

Ңӓ, онтон халбыт ҥоммутун оідӳон кӧрдӧххӧ — ҥа, бу тӧрӳӧбӳт ҥахтар сӓттӓ хонуга туолан алтан чончу саҕа ал уотун іnjінӓн барары ас асата алгыс алгы олорор. Ңӓ, бу алгыса маннык:

— «Ңа ӓра, алтан чончу саҕа ал уотуом ірчітӓ, ал уххан асакам, бӓттӓх кӧрӧн мічӓрдӓ ӓрӓ! Араҕас арынан асатан турамммын атахтах бӓјӓм ӓртасан ӓрабін: арысыја кӧрӳмӓ! діӓммін, — быра бырҥа хатан тӓбіӓріјӓ кырык тӧсӧ тојон асакаібін тоноҕостох бајӓкајім токујан ӓрӓбін: орусуја кӧрӳмӓ[1])! діӓммін, — уӧрба коҕӳllӓх коҕӳlӳнӓн оҥolосон тураммын кӧрдӧсӧн ӓрӓбін: іарімӓ ҥіӓм іччітӓ буолбут Ңіӓрділӓ Бахсыла тојон асакајім, бӓттӓх хајысан кӧрӧн кӳlӳм аллаі ӓрӓ! Хардахтан хахсынбыт ардахтӓх арым ӳрдӳнӓн кӳндуlӳ тураммын — кӧмнӧхтӧх кӳӧх санӓҕын кӧlбӧрӳт! діӓммін кӧрдӧсӧ турабын. Халың халҕаҥҥын асыма, ардахтӓх сыраідах атыр ӳорга атаҕастатыма! діӓммін, аіхаллан тураммын ӓртастым. Тӳӧрт тӳlӓх дулҕам ірчітӓ! Іс куҥугар імӓҥнӓх, тас куҥугар ҥалынпӓх, хабычаҕар халаннӓх, кубучаҕар[2]) кулаппӓх, кубулҕаттах хоінӧх, ыбаlӓх істӓх, бӓттӓх кӧрӧн мічік кыначчы, антах кӧрӧн курус кыначчы, тӳтӳм тӓllӓх, тӳрбӳӧн олох, тунтӓ кутурук, тӧгӳрӳк тӓllӓх Ңӓгӓјіса-Хоннојуса хотун ӓбакајім, бӓттӓх кӧрӧн кӳlӳмнӓ! Кӳӧх уокка кӳсӳҥҥӳттӓн кӧінӳбӳт кӳндӳ асым кӧlбӧҕӳн кӳруlӓччі кутан тураммын кӧрдӧсӧн ӓрӓбін! Тымныы атахтӓхха, хатан харах уоттӓхха, кӧмнӧхтӧх кӳӧх харыја саҕа субурҕан хара саналахха суон сӳlӳгӓскін тоlорӳтӓр буолӓјаҕын, халың халҕаҥҥын асар буолӓјаҕын! діӓммін алгыс алгы, тыл ӓтӓ, сахалы туојан ҥалысыја олоробун!» — діӓн баран ӳс тӧгӳl кӳрӳlӓччі-барылаччы уотугар асы кутан біӓрӓ турбут усӳ.

Ңӓ, онтон буоллаҕына — бу саҥа тӧрӳӧбӳт кысныгар

1) МА.: кӧрбӧтӳн. 2) МА.: кубуччаҕар.

тіјӓн кӓllӓхнітінӓ — саха оҕотун маігытынан салајаннар, кісі оҕотун бысыытынан кічајаннӓр ïттіlӓр,ураҥхаі оҕотун тусунан тутаннар улатыннардылар. Ҷӓ, бу тӧрӱбӱт іҗатӓ-аҕата баран хӓллылар. Ҷа, бу оҥонјордо̄х ӓмӓхсін ïтӓн олордулар. Ҷӓ, бу ïтӓннӓр уон ӱс сасыгар тіӓртіlӓр.

Ҷӓ, бу уон ӱсӱгӓр тіјӓн баран бӓрдах бысыылах буолла, чор баннат маігыннанан барда, кыҥыктах бысыылах кыс буолла, чор кыаттарбат буолан барда, тусна ојулгулах оҕо буолла, чор тохто̄бот буолан барда.

Ҷӓ, маннык маігытын ӓсӓтӓ сӓрӓјӓр буолла.

Ҷа, бу кыс бу сырҷан кӧтӧрӱ кытта кӧттӧ, сӱрӓрі кытта сӱрдӓ, бысыјы кытта сырыста, бӧҕӧсӱ кытта тусунна, хаҥылы хамнанната, дохсуну тулунната, ҷӓllігі тӓсіннӓтӓ, ӓмнігі ӓммӓвіттӓ, кӱстӓ̄ҕі кӱlкадіттӓ, уохтаҕы угарытта. Ҷӓ, субугурдук коҥӱlӱнӓн кӧрчӱјан, санатынан ҷалкыјан, бӓі ыал оҕотун маігытынан бардамнӓн, тот ыал оҕотун бысыытынан дохсуннан ӱӧскӓтӓ.

Ҷӓ, бу бысыытыттан ӓсӓтӓ бӓккӓ діӓн кыбыстар сӓтар буолан барда... Онтон араі бір сасыарда оронугар сытан ӓрӓн ӓмӓхсінігӓр субукурдук саҥарда:

— «Ҷӓ, ӓмӓхсіӓн! Бу бісігі ïтӓн ӓрӓр кысnытын сӧnто̄х ыалга сыттыах! Бісіӓхӓ іҥӓн батан сырҷыа суоҕа діӓн санаыбын!» діӓтӓ.

Онуга ӓмӓхсін аттӓ:

— «Чіӓ, доҕо-ор, ханнык ыалга біӓрӓ̄рі кынаҕын?» діӓтӓ.

Онуга оҥонјор ӓттӓ:

— «Хаја, дуоҕа-ар! Бу арҕа діӓкі олорор Бӓі Харахӓҥҥа біӓріӓххӓ сӧп. О̄л кіні ылгын уола бар, — о̄л сӧnто̄х кісі буолуо ӓтӓ!» діӓтӓ.

Онтон ӓмӓхсін ӓттӓ:

— «Чіӓ, дуоҕа-ар! Кыс оҕо іккі уол оҕо іккі бӓјӓlӓрӓ сӧбlӧсӧн ылсысаллара сӧп буолар ӓбӓ-ӓт! Ӓміӓ урукку кысnытыгар дылы буолар буолла... ханнык буолла?» діӓтӓ.

Онуга оҥонјор ӓттӓ:

— «Ӑ-äi, ӯöдäн, нӯlӯ балаі, тугу äрä білäццін лахсыјан äрāӈін? Сугӯн да дäлöі сытыјан сыппаккын!» діäтä.

Онуга äмāхсін äттä:

— «Ӑ-ä, чā, бајаң біl! Аны кälāн мін көрбӯтӯм көрӯ буолуо дуо, аны кälāн мін білбітім біlі буолуо дуо, аны кälāн мін сāраібітім сāрäх буолуо дуо? Хојут уол[1]) äрāрі цӯсӯммӯтӯн цон көрӯөхтäрä!» діäтä.

Цä, онуга оюніор äттä: Коаттх

— «Чā, көрдӯнāр, лахсыјыма!» діäтä.

Інјä діäн баран оцонјор кісі оронуттан ојон турда, онтон сыја-бāја сырцыбахтäн баран сырыта хāман тахсан барда. Ōл тахсан Коцӯгä Көӈөрчөрӯн ӯрдӯгäр — тујаӈас кӯгäс сылгы тумсугар хатана тусäрін курдук — Коцӯгä Көӈөрчөр ӯрӯт мындāтыгар хатана тӯсäн баран, тус арӈā діäкі äргітä салајан баран ајаннатан цалкытан істä. Ōл көрдӯк ајаннāн тіідä Бāі Харахāцца. Онно тіјäн туран сӯбугурдук діäн сацаран äрäр:

— «Уоі, дуоӈа-ар! Ӯölāннäсäн ӯöскāбіт ӯтӯö доӈорум, бāраласан ӯöскāбіт Бāі Харахāн ыалым! Ӓјіäхā тіјäн кälliм! Ōл буоллаӈына — мін кісі албаннāх āппын тоӈо āттāтың? діäтäргін — кісі буолар кāскіlбітін кāнсāтāрі кälliм, урāңхаі буолар олохпутун оцорōру кälliм, саха буолар салāсыммытын салаја кälliм!» — ді турбут.

Цä, ціä ісінāӈі Бāі Харахāн ісіттä. Цä, онтон аідāн[2]) аігыстан таӈыста. Ōл тахсан туран сӯбугурдук ді турар ӯсӯ:

— «Цä, ӯölāннäсäн ӯöскāбіт ӯтӯö доӈоруом, тугунан тупсара кälliң — кäс тылгын капсіä äрä!» діäтä Харахāн.

Цä, онуга Кӯlкӯl-бөӈө сӯбугурдук діäн äрäр:

— «Цä, дуоӈа-ар! Мін кісі көрдөр хараӈым іччітä буолбут, көтӯрдäр тісім äрāсäтä, āтäр тылым тоӈосото буолбут, істäр кулгāӈым кулугута буолбут тӯөрт тӯргäн[3]) хара былыт олбохтōх, ӯс ӯргӯк ӯрӯң былыт ӯктällāх, іккі мāкāрсін сіäр ат äнјälāх, тӯөрт хāрдāх бугулу тӯцнäрітä асныт курдук тӯөрт чарчыма

---

1) = ōл. 2) МА.: аідāн. 3) МА.: тӯöргāн.

3874.

та̄с туjахта̄х, баlџыат ыал туӧрт баџыр мас баҕанатын туруорута туппут курдук џäџкір та̄с бӯlтаста̄х; о̄л ӯрӯт ӧттӯнäн ӧрӯсӯjäн кӧрдӧххӧ — ба̄і ыал аҕыс бараџаі баҕанатын атахтасынпары ӯрбут курдук аҕыс кырыла̄х џjäџкір та̄с аҕыс адар мӯсаlа̄х; о̄л ӯрӯт оттӯнäн оідӯон кӧрдӧххӧ — ыџы̄р сіппäт ыллам сіста̄х, сӧрӯӧ сіппäт ӯрдӯк мындала̄х, бого сіппäт халыџ куџнах, холун сіппäт кäтіт хоџнуола̄х, џірім сіппäт кіäџ тасала̄х, кычым сіппäт кіäџ ојоҕосто̄х, чаппарак сіппäт кäтіт самы̄ла̄х; о̄л ӯрӯт ӧттӯн ӧідӯӧн кӧрдӧххӧ — ӯрӯџ кӧмӯс алытын курдук ӯрӯџ чыллыры̄т тӯlа̄х; онтон інјін діäкі асары кӧрдӧххӧ — баlџыат ыал тӯга̄х туосун тäніччі ыjабыт курдук паlім кӧмӯс сіällāх; о̄л іlін ӧттӯгäр кӧрдӧххӧ — былыргы ыал тојон аjаҕын туруорута туппут курдук іккі кунjалы кӧмӯс кулгахтах; о̄л алын кыры̄тын діäкі кӧрдӧххӧ — былыргы џон іккі кäрiäн ымыjатын каккäläсіннарі туппут курдук іккі кӯн чаҕан харахта̄х; онтон аллара̄ діäкі кӧрӧн тӯсардаххä — алла̄х ат іккі харытын туруорута туппут курдук іккі тарбаlџыгас таны̄ла̄х, былыргы џон чоро̄н аjаҕын туруору туппут курдук чобуо кӧмӯс баста̄х, былыргы кісі холуста курун таџнары ыjабытын курдук ӧрӯкӯjäр ӯрӯџ кӧмӯс коҕӯllāх, улӯ ыал урасатын масын џӧрбӧlӯ туппут курдук оџочо кӧмӯс кутуруктах, ӯрӯџ кӯн кӧџӯгäтін курдук кӧнтӧсто̄х, тäргäп ыі сітімін курдук тасінна̄х, ба̄і ыал бака̄jытын курдук бас быала̄х, ӯтӯӧ ыал ӧтӯтӯн курдук ӯнна̄х, босхо былыт курдук ботоло̄х, сӯӧма̄х былыт курдук сӧрӯӧlа̄х, кысар былыт курдук кычымна̄х, ӯрдӯк халлäн чогулун курдук ыџы̄рда̄х, тара̄х былыт курдук чаппара̄ктах, — џä, саманнык сäнта̄х-сäбіргällāх ат џӯџӯн баран џӯсӯна хаітаҕа а̄бітаі? діатäргін — ӯрӯџ кӧмӯс ӧџӯн курдук ӯт кäра̄; кäі баран кіäбä ханныгын? діата̄хкіна — ӯс ӯт бӯтäjі ӯрдӯнäн іlін куӧна ӧндӧlџӯjäн кӧстӧр ӯт кäра̄ ат. Бу ат каҕіjäр кäтäҕäр сäттälǟҕіттäн ыла чіäстäнан іtіllібіт, сäттǟ уон ӯра̄х басын тälǟ тälǟкачітäн ӯӧскäбіт џіäран кулан санала̄х, сыты̄ сындыс сыры̄та сыры̄ла̄х, уоттах чолбон сӯрӯтä сӯрӯlа̄х, саллар чаҕылҕан аjана аjанна̄х, хотуттан соҕуруттан охсуллар ко̄і салгын ӧідо̄х, арҕаттан іlінтäн äџсіllар са̄і кӯдӯӧ санала̄х, аҕыс сала̄ быала̄х.

Якутская Государственная Библиотека Красный фонд

куо џаllік кымнјылах, аҕыс сала кутуруктах Аідарыкы-сіäр аты атахтанан ајыллыбыт Аіталын-куо діäн кыстахпын. Џä, сâманнык џахтар кäі баран кіäба, нуџун баран џусуна хаітаҕыі? діäтäргін — сулаабыт тīт орто чулкатын курдук џороҕургäн сотолōх, уолах тīт орто чуакатын курдук боіболлубут уллуктāх, ӱс кäбісä булас ӱöсäҕіркäн öттӱктāх, біäс кäбісä булас бäгäҕіркäн біllāх, алта кäбісä булас дараҕыркан сарынпāх, муџур харыјаны быса охсубут курдук модун моіноx, кібіріс масы кälтäччі охсон тусарбіт курдук кікпä катахтāх, бараҕаі ыал бастыџ баҕаҕын быса охсубут курдук хоннчоллубут бастāх, іккі äрäсälāх ӱн тіарбасін каккаlатä ӱрбут курдук іккі кӱн чаҕан харахтах, іккі тäргäн ыі таџнäҕа буолбут кäі чуор кулгахтāх, іккі сарба кыл атахтасыннары ӱрбут курдук сурāсын хастах, соломо кылы туруору туннут курдук субугур мурунпāх, ӱс булас нуолур солко курдук долгуннāх астах, хастабыт тīт хаба ортото чӱркатын курдук хатыллаҕас харылāх, іккі хоппо кӱрџäҕі каккälата ӱрбут курдук дабіlга маџан ытыстāх, уон сур кырынасы кäккälата туннут курдук уон бабыа џобуо тарбахтардāх, уон кіріäстāх атыр манјыты каккаlата туннут курдук хабырыттаҕас тыџырахтāх. Сабачча буолуор діäрі оноlōхxо оросо ilік, біllāххä білсісä ilік, џајыџнāхха тарыса ilік. Џä, сâманнык кöрдöр харахпын, кöтӱрдäр тīснін äн ылгын оҕоҕор аныбын!» — діäтä.

Џä, маныга Харахан субугурдук дī турар:

— «Чіä, ӱölāннāх ӱтӱö доҕоруом! Äн анніт тылгын ірчіlіäхніт... Ол буоллаҕына — быа быстарынан кäгіт сатīlāх, ураҕас тосторунан усун ӱрбаlāх буоламмыт тіјіäхніт. Бото боlџохто кулу, кäта кäрдīтä äт!» — діäтä.

Онуга Кулкул-боҕо субугурдук дī турар:

— «Чіä, доҕоруом! Балаҕан ыјын бастыџ кӱнӱгäр кӱтӱöм!» — діäн баран тöттöрӱ сӱрдäн ахталыјан уоскäбіт äн іјä доіду-тугар тіјäн кällä.

Џä, онтон іäрімä ніäтігäр кīрäн кällä.

Џä, онно кöрдöҕӱнä — хотун, ојоҕо, хоргута тосуіда, Аіталын-куо, кыса, кысыра кӱннӱт.

Ңä, уол да äр̄äрі абарбыттарын араіңыттылар, уордаібыттарын угарыттылар, кӯлсäн кӯлӯмнäсиітінäн бардылар, астанӯоlläн аібардабытынан бардылар. Сӯбугурдук ӯчӯгäідік ӯöрäкöтö олордулар.

Ңä, онтон добугуордах хонук туолан барда, кäмнäх кäрді сітäн барда, балаҕан ыјын бастың кӯнä буолан барда. Ңä, тус арҕаттан аідан-бöҕö äрыгыран ісіlіннä, сіllіä-бöҕö сірбіäтäнäн ісäрін ісіттіläр.

Ңä, маны істäт былыргы ңон урӯга оңостор маігытынан оңостубутунан бардылар.

Ңä, сотору тіјäн кällіläр.

Ңä, тäсін тутан, ңіäl асан, тällах кäбісäн кіllärдіläр.

Араі Харахан ылгын уола буоллаҕына — кірімäрі кäтäҕінäн тіäјä турда. Ңä, ону сäттä кісі кäтäҕіттäн ңіаҕä умсары анјан кіllärдіläр.

Ңä, саха урутун маігытынан урӯрҕасан тарҕастылар.

Ңä, кӯтӯöттäрä кӯтӯöттӯ халла.

Ңä, аҕыс сала быалах куо-ңällік кымнјылах, Аідарыкы-сіäр аттах Аіталын-куо тöттöрӯ тары хаман сырңан сӯбугурдук діäн алтаннах аҕаҕын атыңнатан, кöмӯстäх куöмäјін кöбӯöхтäтäн äрäр:

— «Ңä, бу алтаннах хоңурӯлах [1]), астыібыт астах, акырсыібыт бысылах, торумтуібут уорсуннах, дорҕöннöх куоластах тојон аҕаккајым [2])! Кӯрäң сылгы сіälін кутуругун булӯ-тälі тупнут курдук кӯрäңсііібіт астах, кöмӯс хоңурӯлах [1]) кӯн кӯбäі іјäкајім! Іккі кäі чуор кулгахкытынан істä сäңäрäн олоруңутуі äрä! Ңä, бу, Баі Харахан ылгын уолугар біäрäҕіт міјігін... Ңä, мін бардарбын басым бысыннын, хајыстарбын хаіңыгым хајыннын, соблӯöтäрбін сӯрäҕім быата бысыннын, аргіідäрбін іäччäҕім амтäріідін, баҕардарбын мас таңарам батары кöрдӯн, чугасатарбын туос таңарам тобулу кöрдӯн, сылҕарыідарбын сытынјаң таңарам сытыардын, бу äтäр тылбын тöннöрдöхнунä — тӯктӯјäläх таңарам тӯңнäрі кöрдӯп, бу сан̄абыт сан̄абын барахтахпына—

1) МА.: хоңорӯлах. 2) МА.: аҕаркајым.

басык усукка олорор бах таңарам батары кӧрдӯн! Бу андаҕарбын аȷатар буоллахпына — ā̄л уотум ірчітä, ā̄л уххан äсäкäм, аҕыс кырылā̄х аȷы̄ атара ӯӧрбäтінäн сіті саҕа чіркäȷäн турар сісім уӧсӯн быса бараҕан тӯсāрдін! Анніт тылбын сітäрбäт буоллахпына—іäрімä џіäм ірчітä Џіäрдіlа Бахсы̄ла џіäттäн џіäгініттін!» — діäн баран тахсан ахталыȷан ӯӧскā̄біт аҕыс іlā̄х саҕалā̄х атаннах-мӧңӯӧннā̄х ан іȷä доідутун хоту діäкі саҕатын устун сіаläн тäбіlläн істä, хā̄ман халыȷан барда.

Сӯран џусӯlэнан істäҕінä — араі тус хоту діäкіттäн ӯс кӯннӯктā̄х сіртäн кулгā̄хтā̄х хараҕа чӧрбӧlȷӯȷäн кӧстӧр ӯт кäрä ат іlін куӧна ӧрукӯȷäн косуннä. Ол ӯрӯт ӧттӯгäр кӧрдӧххӧ — даҕаҕар соҕус іңнā̄х, суптугур соҕус сäңіȷälā̄х, уоттā̄х соҕус харахтā̄х, хара баран соҕус сірäідā̄х, нӧрӯгӯр соҕус бысы̄лā̄х, маңаҕар соҕус сотолӧх, сар тäгіl соҕус уңуохтā̄х кісі нӧрӯччӯ олорон кäсніт бу тіȷäн кällä. Џä, маны кӧрӧн баран Аіталын-куо сӯбугурдук ді ісäр ӯсу:

— «Џä, бу ā̄н кімтäн кіннā̄х, хантан хāннā̄х кісі ісäҕін? Ол буоллаҕына — бу міȷігін кіаңнā̄х буолларгын сасыар, кыараҕастā̄х буолларгын хорҕот, ӯрдуктā̄х буолларгын ытыар, намтысахтā̄х буолларгын тӯсāр! Äн кімтäн кіннā̄хкін, хантан хāннахкын, туохтан тӧрӯттā̄хкін? діäтäргін — сā̄мантан тус соҕуру діäкі бардахха — Кӯlкӯl діäн оңонȷор äсälā̄хпін, нӯlӯ балаі äмā̄хсін äбälā̄хпін. Џа, ӧл äсäм буоллаҕына — бäȷäтä кӯсӯнäн міȷігін Баі Харахан ылгын уолугар біäрāрі кыммытыттан тäскіlіäн ісäбін!» — діäтä.

Џä, маныга анарāттан ісäр кісі сӯбугурдук ді турар:

— «Џä, доҕор, äн äтāрің бäт сӧп! Мін да äн суон модун сурахкын сурāн ісäбін! Џä, тäгäl доідуттан таңнā̄хтāр кӧрӯстā̄хпіт, улӯ доіду улаҕатыттан уоба џон кӧрсӧммӯт кӧрӯlāттāхпіт, кіäң доіду кäтāҕіттäн кāра џон кӧрсӧн кäккаlāстā̄хпіт... Џä, ӧл буоллаҕына — мін кісі тӧрдӯбӯн тӧргӯӧтāргін, уңуорбун умсуідаргын — сӯбу сā̄мантан тус хоту діäкі баран істäххä — іччітä біllібāт іарāгāі маңан халлāн іс кырбы̄тыгар аңāрдāсāн ӯӧскā̄біт сірі сабан олорор Сабыȷа-бāі-тоȷон діäн аҕалаҕым ӯсӯ, Сабантаі-бāі-

хотун ijäläбім усÿ, Басымнјы-батыр діäн убаідахпын. Бäjäм атым буоллађына—Ўт кäрä аты уктälланан уöскäбіт Урўң Уолан діäн аттāх кісібін!» — діäн баран Ўт кäрä ўрдўттäн тўсä ођуста.

Ца, бу тўсäн баран кысы іккі іäдäсіттäн хаја хабан ылла. Ца, бу ылан баран уöсä уосуттан ўс хамыјах ўттäх хāн тахсыар діäрі урāн ылла, аллара уосуттан алта хамыјах арыlāх хāн тахсыар діäрі чубурђаччы оборон ылла, сырылāх сырајыттан сырылаччы сыллāп ылла, тунаlђаннāх нјўруттан тобурђаччы оборбохтōн ылла, кіlбіаннāх іäдäсіттäн тöттöрў тары äргітä сырцан сыллāп уран барда. Онтон äр кісі äр ылан барда. Цä, Аіталыныкуо барахсан молōчук курдук осођосуттан хоппо кўрцāх сађа тўlāх дäбіlгä маңан ытысынан, уон сур кырынäсы кäккälätä туппут курдук уон бабыа цобуо тарбађынан ібігірäппітівäн барда. Цä, мантан іцнäрін хāна іäдāібітінäн бардылар... Цä, онтон āдäр цон бысытынан былыргыласпытынан бардылар, ођо цон маігытынан оінōбутунан бардылар, ычча цон бысытынан ылсыбытынан[1]) бардылар. Цä, сўбугурдук оінōн кöрўlāн баранныар ојон турдулар. Цä, ōл тураннар сўбугурдук дäсä тураллар:

— «Чіä, дођоруом, äн äппіт тылгын арцатар буолајађын! Мін да санāбыт санāбын халбарытыам суођа!» — діäтä бу äр кісі.

Інјä дасäн бараннар іккі аңы бардылар.

Кыс буоллађына — тугу да біlбäтäх-кöрбöтöх буолан ціатігäр тіјäн кällä. Цä, цоно буоллађына — тугу да сацарбатылар.

Цä, сўбугурдук ўчўгäідік олордулар.

Цä, онтон сотору Бäі Харахап кіјітін кöрдў кällä.

Цä, маныга äсäтä äбäтä кыстарын цä біјäрäрі обуо курдук оцордулар, сір курдук сімäтіlāр, тах курдук таңынпардылар, чараң курдук чäстäтылар, арыы тыа сађаны аналлāтылар, урўјä урäх курдук ўтўö тылларынан ölўlātilāр, хара тыа сађа халың алгыстарынан аналлāтылар, хатың арыы курдук хара сўрўктäрінäн хатађалāтылар. Цä, сўбугурдук тäрiјäннäр оцороннор кыс-

1) Въ подл.: ыласыбытынан[?].

тарын біäрäргä барiiдiлäр, бараргa барҕалāтылар, ытарга ыiдылар.

Ца, ол быс̄ытынан ар̄ тыа курдук аiмах бiлä цонноро араллāннан сырцаннар āртастылар, кӱöх оjӱр курдук кӱрӱöх бiлä цонноро мöрöiдöн сырцаннар кöрдöстӱлäр: «бу кäнсäтiнi кöтӱрӱмä!» цiаннäр, догдон хара тыа курдук цосуннāх ӱтӱб цонноро тула мöрöiдöн сырцаннар сыапалāх тылынан сыцалāтылар: «бу кiсiахā сырыт!» дiаннäр. Ца, онуга сӱбугурдук дī сырцар кыстара:

— «Ца, äсiгi äппiт тылгытын сӱтäрiмiнäбiн бар̄м даҕаны... Ол кäнjа санам хасан арарар, цä, оччоҕо äсiгi мiјiгiттäн тугу хоргутуоххутуi?» — дiатä да сiр курдук сiмäммiтiнäн барда, оi курдук оцостубутунан барда, намыл курдук тацныбытынан барда.

Ца, онтон ар̄ тыа курдук аiмах бiлä цонноро араллāннан сырцаннар аiхалласпытынан бардылар, ца «аттанар ас» дiäн ас астāн аiгыстыбытынан бардылар, па онтон кӱöх оjӱр курдук кӱрӱöх бiлä цонноро кӱöjä кöтöн сырцаннар ӱöрäн кӱлӱмнäспiтiнäн бардылар, кöтöҕӱллäр кӱнду кӱöсӱ кӱöстäн кӱöгälјiспiтiнäн бардылар, баi хара тыа курдук бар цонноро кiнi барарыттан махтананнар «барар маласын» дiäн āттāх асы астāн барыланпытынан бардылар.

Цä, онтон улӱ куруц курдук улахан цонноро: «уларыiбат олоххор олор!» дiаннäр, уруiдāн тураннар олохтōн äтäн äрäллäр; цä, онтон атыр ӱöрӱн курдук аҕамсыjа барбыт аiмахтара: «аралцыiбат аналлаҕыц буоллун!» дiаннäр алгыс алҕан äрäллäр.

Хатыц чарац курдук хатын äцiдäра ӱöрсäн āјацнастiлäр: «к̄спыт iтäҕäллäх iсiрäх тылын äттäҕа» дiаннäр, хојӱ оjӱр курдук хотун сацастара: «к̄спыт кырцыктāх хомо суох хосōнун хобугунаiдаҕа» дiаннäр барка холкутуiдулар.

Цä, онтон сат̄ ыарҕа курдук кäрiäн ыччат[1]) цонноро кiстi саба iбiр сабыр кäпсäттiлäр:

— «О-о, к̄спыт бāт да ыар андаҕары андаҕаjан баран цä «сōн!» дiäн барара бäт, доҕор[2])!» дäсiстiлäр.

---

1) Въ подл.: ырчат. 2) Въ подл.: тоҕор.

Ц̣а, манан сорох ц̣он сöбӱöннäр, сорох ц̣он сöбӱöмӱнäläр сырыттахтарына — араі сасыарда кутӱōттара̄, ō̆л канjä тустах тунӱрдара̄ тijäн каllilär. Ц̣ä, бу кäläннäр сӱбугурдук да̄сä олороллор ӱсӱ:

— «Ц̣а, бiсiгi кiсiбiтiн кöрдӱр кӱммӱт буолла. Ōл буоллаҕына — тöсö кiсi барсарын бiliа̄х туста̄хпыт, тöсö сӱбсӱ сiäнil-lärін iстiа̄х ätiбiт, тöсöҕö тijäргiтiн оiдӱох ätiбiт!» дiатilар.

Ц̣ä, онуга ц̣ialāх ц̣он сӱбугурдук да̄сä олороллор:

— «Ц̣ä, äн оҕоң [äсiгi оҕоҕут] халлын: ц̣iң тijäрi кiнi бiläн тijiа̄х тустах. Онтон хаjата да буоллар тӱңӱр ходоҕоі барсыах туста̄х, ō̆л канjä iннiт äбатä кытта барсыах тустах... Бакка тугу алыс дарбыдында̄хпытын? Бiсiгi даҕаны дарбана-дӱрбӱöна суохтук iм нjiм барыахпыт!» дiа̄тilар.

Ц̣ä, онтон тӱңӱрдäра̄ баран халла.

Ц̣ā, кӱтӱöттара̄ кӱтӱöттӱ хäлла, — бiрда̄ да кiсiнi кытта кäнсäннäт кiсi тӱбäстä, — ц̣а, оjоҕун кытта утуjарын умнубут кiсi тӱбäстǟ. Ц̣ä, оjоҕун оронун оңорон бараннар сiа̄тан iрц̣äн сынjахтан сытыарар кiсiläра̄ буолла. Ц̣ä, бу кiсi хаiтах уот дiäкi хаȷысан сынныта ба̄раi сасыарда бiрдä сöнтон äргijäн кöрбöккö турар кiсi буолла. Оjоҕо буоллаҕына — улаҕа дiäкi хаȷыснытын уларытымына турар ц̣ахтар буолла.

Ц̣ä, бу ц̣он кӱнӱс сiн кӱlä оiпӱ сырц̣ар буоллулар, — ц̣ā, онон тас ц̣он кöрӱтӱгäр сiн аjäläх курдук кöстöllöр, бäjä бäjäläрiн iккi ардыгар сiн халы малы курдуктар. Ц̣ä, сӱбугурдук хас да хоннулар.

Ц̣ä, онтон кыс тäрiрä сiтäн барда, ц̣ä барар маiгы буолла — маласыны астан барыгыдыннытынан бардылар, аттанар аjылгы бiliннä — астан аңарыннытынан бардылар, кöтöҕӱllär кӱн кöсӱннä — кӱöстäн кӱöҕälц̣iннiтiнäн бардылар.

Ц̣ä, ырах ыалларын ыңыргалäн аҕаланнар бастың ындыла-рын ылāтылар, чугас ыалларын угуiталан аҕаланнар ц̣осунна̄х астарын сӱрӱн-кабiн котӱттäрдiläр.

Ц̣а, онтон сотору кыстарын таңынаралара буолла. Ц̣ä, ц̣iä iсiгäр аҕыс салала̄х оту аңäрыччы тälгäтiläр; ц̣а, онтон кäтäҕä-

рін уот інјігäр äс таlläђі тälгіатіläр, іккі басын бӳк тутан ӳрдулар; џä, ōл ӳрдӳгäр кыстарын ӳктäтäн туруораннар таңыннардылар.

Џä, кыстара бірдä да мінін таттаран кöрбöтö, бір да таммах у сӯрбäтä харађыттан. Џа, ону кöрöн бараннар џоннор äттіläр:

— «Џä, кысныт харам да харах ӯлāх ођо тођо бађас сурӳккäтäі! Бірдä да харађыттан ӯ тахсыбата, бірдä да хāнын хамнаппата — хаітах äрä саналāх џахтар буолар ні!» дäсістіläр.

Сорох џоннор äттіläр:

— «Іа-ā, ханныгы баран олордођоі! Ітіччä далаі аȷыттын оңостон баран олорбутун да інјігäр хаптан кісі буоллађаі!» дäсісäн таңхалāтылар.

Џä, іті ібір сабыр саңа ітінäн хāлла.

Џä, кыстарын таңыннаран бӯтäрдіläр.

Џä, онтон џіä аȷађыттан сāргä тöрдӳгäр діäрі тођус салāлāх локуора кӳöх оту толору таlгāтäн кäбістіläр, ађыс сала кутурук Аідарыкы-сіäрі ын џын ыңырданнар, хоп џоп холуннаннар, обуо курдук оңороннор, атах сāргађä бäјан тālāгāчітäн кäбістіläр.

Џä, онтон џіäттäн сӯгунасан тађыстылар, џä кыстарын Аідāрыкы-сіäр ӳрӳт мындāтыгар ӳтäн біäрäн олоттулар, џä тӳңӳрäттäр ходођоттор бука бары аттарын мінјітālāтіläр, бука барылара сāргаläрін кӳнӳ кöрсӯсä ӳстӳтä тöгӳрӳідӳläр, џä ōл кäнјä бука бары іlім хотођосун субуібут курдук субурусан бардылар: тојот тӯсӳмäх бір суоллан, хотут тӯсӳмäт бір суоллан.

Џä, ірџä баран ісäр кыстарын ходођоттор оттолоругар ірџä істіläр. Џä, мантан сотору сођус ајаннäннар чугасāтылар... Џä, онтон сотору сіäl ыјыр сіргä тііділäр. Џä, оһно тіјäннäр, тобōн тохтōн тураннар, сіäl ыјыр масы буланнар кыс мінјäн ісäр атын сіäліттäн бāläх біäрäн āстылар.

Џä, онтон сотору тііділäр Харахāңџа.

Џä, ōл тіјäн кöрдōхтöрӳнä — ары тыа курдук аімах білā џоннор āлса тосуідулар, кӳöх ојӳр курдук кӳрӳöх білä џоннор кӳгӳнäсä кӳттӳläр. Џä, онтон сіріјäн кöрдöххö — сāргä тöрдӳг-

тäн суол аjаҕар діäрі кӯӧх оту тālгäтäн кäбіспіттäр. Цä, онтон сірііäн кӧрдӧххӧ — «кіjiт сäргäтä» діäннäр ціā хаңас ӧртӯгäр саңа сāргāні аспыттар. Цä, онно тіjäн тӯсāрін кытта іккі кыс оҕо цахталлар тіjäн кäläннäр кіjiт мīнjäн кälбіт атын іккі іадāсігäр ilіcтā тӯстӯläр; цā, сіäтäн ірцāннäр аты бājан кäбістilāр; цā, онтон ӧідӯӧн кӧрӧннӧр ат іккі уостуганыттан іккі сāтī кӧмӯс біciläҕі бāібыттарын сӯӧрāн ыллылар, кіjiттäрін цā ӧjон тусāрдiläр; цā, тӯңӯрäттāрі ходоҕоттору барытын тāсін тутаннар тӯсāрдilāр.

Цā, онтон іjā буолāччы діāн цахтар сіäтāн аҕалла ціā аjаҕар. Цä, онно кäläрін кытта тојоно хотуна кāккäläсā туран біäрдiläр; цä, онуга кіjiттäрä кäläн сӯсургāстāн олорон ӯстӯтā атахтарыгар ӯңӯтālāтā. Цä, онтон анарāттан кālбіт цоннору кытта бāтāрāттāн тосуібут цоннор утарыта ӯңӯстӯläр.

Бу ӯңсӯбӯт маласыннарын іккі тојон аjахха толору куппут арылыас кус сымыытын курдук аңырыччы тоңмут арыылах кымысынан аjах тутустулар.

Цā, онтон кӧрсӧн бӯтāн бараннар цä ціāҕа кīрālläpā буолла. Цā, онно кіjiттäрін іjā буолāччыта кäläн хаңас ilітіттāн сіäттä, āрā буолāччы ојоҕун уңуо ilітіттāн сіäттä.

Ōл кäнjä бір тӯрбā тымтыгы бір äр бäрдā туттаран кäбістä. Ціäҕä кірāн істäхтāрінā — цä, маны кіlläрäн — «āл уоту отто кälliм!» діāн баран — осохтōх уокка барахта.

Цä, онтон сіäтäн кіlläрäннäр хаңас діäкі орондо олоттулар; цä, онно олордоҕуна — сыгынjахтāтылар. Цä, онтон ітī кіlläрäр асы асāтылар.

Цā, ону бӯтäрālläрін кытта тус хотуттан сытыы тыал тыалырда; цā, онтон сотору соҕус сытыы анjыы тыасын курдук тыас чыбырҕаччы сіäläн кälla. Цä, ōл кälбіт тыасы ӧідӯӧн кӧрдӧхтӧрӯнā — ӯт кäрä ат ӯрдӯгäр цороччу олорон кäбіспіт Ӯрӯң Уолан обургу. Цā, сӯбугурдук тіjäн кäläн баран, атыттан тӯсӯмӯнā туран сӯбугурдук саңара турар, — цä, бу саңарара хосōно маннык:

— «Цā äрä, Баі Харахāн оңонјор, мін кісі äрäсālāх тылым

ірчітін істäн сыанала, мін кісі кöрдöсöр кöрдöсӱм кölӱöнäтін кöрö чінчіlä äрä! Ӊä, туох тусугар бу доідуга тіјäн кälliң? діäтäргін — іті äн халың халбымы біäраңңін, суон сулӯну кутаңңын, усун ӱрбäні ӱрäн, кäгіт сäтіні сіäтäн ірӊан біäрäн ылбыт Аіталын-куо кіǰіккін мін ылары каllім тōсö хоромӊугун тölӱöн бараммын. Ӊä, бу мін кісі ӑтāр тылбын сöбlӱр буоларгын бір біllар, сöбlӱöбäт буоларгын бір біllар!» — діäтä.

Ӊä, онуга Харахāн сӱбукурдук саӊара турар:

— «Ӊä, дуоҕа-ар, ӑн кісі кырдык ӱгӱс ӱскäм уптäхкін дуо? Ӊä, сäгā-äр, äн кырдык хаӊыл халың баідахкын дуо? Онтукаҕын тоҕо міäха öӊнö кälбіт чугуччугунуі? Мін кісі äǰігітгäн «аса суохнун» діäммін ас кöрдӱöтӱм дуо, мін кісі «уба суохпуя» діäн «ӱптā салҕā» діäтім дуо? Хаітах атаҕастабыл тылгынан кällің? Ӊа, äǰігін «тöрӱт кісі тöрӱöҕā» діäн істäрім, «ытык кісі ыамата» діäн санбрым; «былыргы ӊон былалара» діäн кäнсіllар, «уруку ӊоннор оргупјуктара» діäммін бäт кӱндӱтӱк кöрōрӱм. Ӊä, ōл кісім бара хомурдуостах ӱöнӱнäн кулгујан хомоттуң, кäсāхтāх ӱбнӱнäн кäҕäрдäн кälättің... Ӊä, кіäр буола тардыі, ӱтӱöнӱ булуоң суоҕа! Ӊä, ӱгӱс тыл сыпсах, — ӊä, аҕыјах тыл мінјігäс: кälбіт суолуң устун кäбälijä тур!» — діäтä.

Ӊа, маны істäн баран Ӱрӱң Уолан сӱбугурдук саӊара турар:

— «Ӊа, Харахāн оӊонјор, äн бісіккі[1]) сајыа таǰах курдук сајыаластахпыт, — ӊä, бӱр таǰах курдук булгастахпыт... Ӊä, бірдäҕіттäн «міäнä» äттā, іккіläҕіттäн ilī охсуспуннут, ӱстāҕіттäн ӱläспіппіт, тӱöртāҕіттäн тöрдӱн оӊорбуппут, біäстäҕіттäн «бäјāм кіäнä» äттä, алталаҕыттан ајысыт хотун анāбыта, сäттäläҕіттан äӊäн іäјāхсіт[2]) хотун äппітä «äǰіäнä» діäн, аҕыстаҕыттан ыла хам ајысыт хотун «äн аналлāҕың!» діäн алгыс алҕабыта, тоҕустаҕыттан Ӊöсöҕöі-тојон тölкölōбӱтä: «äн ӊӱöрäң бу!» діäн[3]), уоннаҕыттан Ӱрӱң-ајы-тојон олохтōбута: «аǰіäхä оӊорулāх!» діäн... Ӊä, оннук улахантан оӊорулāх ӊоммут, — ӊä, оннук ырāхтан ыјäхтāх ычча ттарбыт, оннук чыӊыстан ӊылҕалāх кісіläрбіт...

---

1) МА.: бісігі. 2) МА.: äǰäн іäǰäхсіт. 3) МА.: діäннäр.

Ца̧, ол буоллаҕына — бір уцуох тосто ілігіна ураібат кісібін, бір äт са̄са быста ілігіна äнніт тылбын тöннöрбöт кісібін, бір хамыјах хан тахса ілігіна санабыт санабын ха̄лларбат кісібін... Ца̧, ол буоллаҕына — тöсо̄ҕö діäрі ірцä олороҕут? Хајата да буоллар аналла̄хпын араіцытыам суоҕа, ыја̄хта̄хпын ысыктыам суоҕа, кäскілла̄хпін кäбісіäм суоҕа!» — діäтä.

Ца̧, ол діäн баран тус хоту діäкі кірäн урдаран оҕустаран халла.

Ца̧, ціäла̄х цоннор буоллахтарына — кіні кäлäн барбытын ыт да ырдарыгар кірäн тахсыбытыгар холујумна халлылар, кіні сацарбытын чыча̄х да чыи діäбітігäр тäцнäмінä халлылар, кіні саммыт са̄нытын баҕа да баҕырҕабытыгар[1]) тäцніäмінä олордулар.

Ца̧, бу саналарын бысытынан ас ӱтӱöтун асаннар оіну ӱтӱöтӱн оінотулар, тыл ӱтӱöтӱн кансäттіläр... Ца̧, субугурдук асан-сіäн оінон-кӱläн урурҕасан тарҕастылар.

Ца̧, халбыт ціäла̄х цон буоллахтарына — субугурдук кäнсір курдук — убаҕастарыгар чачајаннар, хојӱларыгар бöтöннöр, кöјӱ кымысынан кӱöмäідäрін оцороннор, самал[2]) кымысынан саналарын тарҕатаннар, кöмӱрӱö уцуоҕунан тістäрін сајаннар, суон салынан мохсуо кäбісаннäр халыц хасанан халҕаса тарҕата оіну олордулар. Ца̧, субугурдук кöцӱлläрінäн кöрчӱјä, саналарынан цалкыја олордулар. Сас кäлбітін — ахса äта біllібäт хацыл хара сӱрӱктäрä кунӱстäрі тӱннäрі кулусун туосун курдук тöрӱöн тöлöсӱібӱтӱттäн öідöнöннöр — сас кäлбітін біläннäр öідӱр буоллулар, ӱргӱк ӱрӱц сӱрӱктäрä ӱöскäн тöрӱöн тöлöсӱібӱтӱттäн öідӱöннäр аргä цылара астібітін біlliläр. Ца̧, цыл бачча буолуор діäрі туох да äтäҕä-бытаҕа суох, туох да ісітä-хосута суох олордулар.

Ца̧, онтон кöтöрдöх-сӱрäрдäх, кӱlӱlа̄х-оінула̄х, кöјӱ кымыс кӱöннäх[3]), кӱöх унäр урсуннäх, кöцӱlӱнäн кöрчӱјäн асар кöцӱl

---

1) = баҕарҕабытыгар (отъ баҕарҕа, что отъ баҕа). 2) МА.: саммал. 3) МА.: кӱöнäх.

сајын џакäідарä äргіјäн тіјан кäллä. Џä, бу кälбітігäр кіјіттäх уолларыгар ўргўк ўрўҥ сўрўктäрін утўöтўттäн ўран сырџаннар ўlläрäн біäрділäр, хаҥыл хара сўрўктäріп хаіҕаллаҕыттан хајан сырџаннар аналларын арараи біäрділäр.

Џä, сўбугурдук іккі ыал буоланнар тälläх баттаса сіріäдіјäн олордулар.

Џä, бу кіјіттäх уол маігыларын кäнсіäтäххä — кўнўн äјы кöігöтўк кöрсўсāр буолан бардылар, хопук āјы хомолтолōхтук санасар буолан бардылар, кіäсä āјы кäрі курутук кöрсöр буолап бардылар, сарсыарда āјы сах сук буолан турар буоллулар, тўнўгäр буоллаҕына — кöҕўс кöҕўстäрінäн сытан турар џоп буоллулар.

Џä, сўбугурдук буолан сырџан кіјіттäрä бардам санāта басыгар таҕыста, кўстäх санāта кўбнўгäр таҕыста, дохсун санāта џулајыгар таҕыста, чору діäн тулуібата, аіы діäн араlџыибата, арахсар санāта āџпата, кылбаччы діäн кыаммат[1]) кыјар[2]) санāта кыасāта, акчі діäн іҥмäт[3]) іҥпібäт санāта іäдäттä. Џä, сўбу санāтын кытта кыллыіда, кысыл сасыл оҕото буолан кірä діäн џіäрāҥкäідäтä, тахса діäн сырбаџпата, џä тäсііб āтā, тäсіргāтä, тулуібата, тўллаіда, баппата, барда, тус ilін діäкі кīрäн сіаlан дäгāјäн істä, хāман џалкыјап істä, сўрäн тäбігірāн істä.

Џä, äтäн баран äгірііјäх бāтäрā öттўгäр, кöрöн баран чачвылыјыах бāтäрā öттўгäр ахталыјан ўöскāбіт аҕыс ilāх саҕалах, ајыллан ўöскāбіт ан іјä доідутун арҕа діäкі саҕатыгар кірäн кіс кыл оҕото буолан кістäнäн сытта. Бу сыттаҕына — тус хоту діäкіттäн ўт маҥан аттāх, ўт маҥан таҥастāх, буор кўрўн џўсўннāх кісі lісігірäтäн тіјäн кäллä. Ōл кäлäн сўбугурдук саҥара турар:

— «Џä äрä, сāгāртäјiäм! Міп кісі äтäр тылбын істäн туруі! Ōл буоллаҕына: äн кімтäн кīннāх, хантан хāннāх кісі кälliҥ? діäтāргін — сўбу сāмантан тус хоту діäкі бардахха — доіду кіäнā нўндарата доідулāх, сір кіäнā сімілäҕā сірдāх, алāс кіäнā

1) МА.: кыаммата. 2) МА.: кыјар. 3) Въ подлинникѣ переправлено изъ іҥмäтä (ср. выноску 1-ую).

абылāна аластах џоммут. Басымнјы-бāтыр діан мін буолабын, Урўң Уолан діäн мін інім буолар. Äн ону кытта тыл бäрсібітің бара äбіта ўсў. Ол кісі бу кāмџа суох... Ол кіні кällāђінä, äн собlўр буоллахкына — бісігі ыџыттарыах тустāхпыт» — діäтā.

Маныга бу кыс ођо субугурдук саџара турар:

— «Џā äрā, мін äтäр тылым ірчігін істäн туруі! Џä, äн äтäрің бäт сōп... Уол да[1]) äрāрі мін сўбугурдук саныбын: äн äтäрің курдук бардахпына — āр тојон ађам алгысыттан матарым далајын аǰыта буолуо, кўбäі хотун іјāм џоллōх алгысыттан матарым тођусун ўјä бототугар[2]) діäрі нјочōт буолуођа, кäріäс кырџађастарым џоллōх алгыстарын ылымына барарым кäнäђäсін ўјäтігāр діäрі кäнчіā буолуођа. Ол буоллађына — міǰігітгäн бото боlџохто, кäтä кāрдітā ылан бар!» — діäтā.

Онуга Басымнјы-бāтыр сўбугурдук саџара турар:

— «Чіä, сäгāріāм, бу äн äтāрің бāт сōп... Ол да äрāрі бу бісігі кäпсатıбітігāр сытаммат... Ол хаітађыпан сытаммат? діатāргін — äн буоллахкына — кісіттäн арахсан кäлāрі кыныың, џä äн ађаң буоллађына — сўдў кісі буолар, äн тојонуң буоллађына — судў кісі, ōл буоллађына — бу ікі сўрдāх сўду џон «арахсыма!» діäннāр äттāхтāрінā — ханна да хамнаталлара суох. Џä, äǰігін — ōл буоллађына — санāбыт санāђын халбарыннат буоллахкына — мін кісі ыттарбын äрä барыах кāріџāхкін. Бу ікі сўдў кісі äтäр тылын істімінäђін арађыстахкына — ордук кусађан буолуођа, ыар тылы āтіāхтāрā, ыарахан санāны саныахтара, — орчођо[3]) ордук кусађан буолуођа... Онтон біlігін арахтахкына — тугу да саџаралара суох, бўтāр бўтäн халтын кäнјä тугу да äтällāрä суох. Хата біlігін äн міǰігін кытта бардахкына — ордук буолуо äтā!» — діäтā Басымнјы-бāтыр.

Онуга Аіталын-куо сўбугурдук äтäр:

— «Чіä, äн да āтāрің курдук буоллун! Араі äн інің кällāђінä — тусāннāх суорумнјута ытар, ітäђällāх ірџіттā ірџіттāр!

---

1) Въ подл.: да-а; вообще же МА. вездѣ пишетъ: дā. 2) = бодотугар. 3) = оччођо.

Џä, мін бу äр тојон аҕабар бардым, кÿбäі хотун іјäбäр кірдім... Кöҥÿлбÿнäн ÿоскäбіт кöі кімміттäн булуохкут!» — діäтä.

Џä, онтон іккі аҥы бардылар.

Џä, Аіталын-куо äр тојон аҕатыгар кірäн тіјäн кällä. Џä, äр тојон аҕата ахта олорор äбіт, кÿбäі хотун іјäтä кöсÿтä олорор äбіт. Џä, бу бысытынан: «äн тоҕо кällіҥ?» діäннäр бір тылы ыјыннатылар. Манан уруку сырџарын курдук сырытта.

Џä, бу, äсäтä буоллаҕына — даіҕа басын тајаммыт, ÿрäх басын оҥоібут оҥопјор... Öл бысытынан äміä баран халла.

Џä, Аіталын-куо нÿлÿ балаі äбатінäн іккіајäҕін олордохторуна — араі Басымнјы-батыр Ÿрÿҥ Уолан іккіттäн тусаннах суорумнју, ітäҕаllāх ірџіт тіјäн каllа. Џä, бу, калäт субугурдук äттä:

— «Чіä, Аіталын-куо, мін äјіäхä тустäх суорумнју кällім: äн кініläргä барыах буолтуҥ усÿ, öл бысытынан кällāҕім[1])... Џä, оҥосто тат!» — діäтä.

Џä, ону істäн баран Аіталын-куо сыја хаман тахсан барда. Џä, кіні тахсарын кытта іјäтä ыјытта:

— «Мін кысым ханна барыах буолбутаі? Міäхä тугу да äтіміна сырџар» — діäтä.

Онтон анарā кісі тугу да äтіäн інјіна кыса кірäн тіјäн кällä, онтон анарā кісі тугу да äтіміна халла. Џä, онтон кыса кірäн іјäтігäр субугурдук саҥара турар:

— «Џä äрä, кÿннäх саҕа äрдāхпиттäн кÿрÿöläн хасалан іннік кÿн кÿбäі іјäкäјіäм! Ітäҕаllāх ісірäх тылбын äтäр кÿнÿм буолла... Іккі тäргäн ыі тäҥнäҕā буолбут кöі чуор кулгāхкынан істäн чінчіјä олоруі äрä! Џä, öл буоллаҕына — мін тусаннāх доҕорбор барар кÿнÿм буолла, кырџыктāх кырџаҕаспар кыттысар кÿнÿм буолла, чахчалах аналлах арбар барар кÿнÿм буолла. Öл буоллаҕына — џоллōх алгыскын кулу, асынаыктāх алгыскыттан матарыма!» — діäтä.

Џä, онуга іјäтä субугурдук дī олорор:

---

1) Въ подл.: каllāм.

— «Чiä, сäгäртäjiäм, туох саңатын саңардаңы да нi? туох тылын äттäңii? Бу кäнäђäскi тођусун[1]) ўjä бототугар дiäрi öс хосōнун оңорōру кыннађың дуо? бсўк номођун оңордоңуi?» — дiäтä.

Ц̣ä, онуга кы̄с iккiсiн äмiä сўбугурдук саңара турар:

— «Чiä, кўбäi хотун iђäкäjiäм, мiн ўгўс тылы äтäрiм сынсах буолуођа, ађыjах тылы äтäрiм мiнjiгäс буолуођа... Ц̣ä, ōл буоллађына — бäjäђiн бajäң бiлiн! Äн утўōну да äннiтiң iнjiгäр iстäммiн iңнäрiм суох, кусађаны да äннiтiң iнjiгäр цiгiргäнäммiн[2]) iңнäрiм äта суох. Ц̣ä, уол, äн тöсö ўтўö тылы äтäргiн харыстыр буоллахкына — бäjäђiн бäjäң бiлiн! Мiн ajы̄м iнjä, бäjäң ajы̄ң iнjä буоллун!» — дiäтä Аiталы̄н-куо.

Ц̣ä, маны iстäн баран iђäтä ојон тура äккiрiäн кысын аңäрiттäн тутан туран äнäлiiдä, онōтуттан тутан туран онолуiда. Ōл онолујар саңата маннык хосōннōх:

— «Чiä, сäгäртäjiäм, äстыыбыт астāх, алтаннāх хоңурулāх ар тојон ађаң алгысыттан матарың далајын ађыта буолбат дуо? Кўрпўгäс сађа äрдāхкiттäн кўн бўгўнўгäр дiäрi тарасалāх тўöспäр кöтöђöн тöлöсўннўтўм[3]), ўрдўк арђаспар сўгäн ўöскäннiтiм... Ōл утуöм iнjiгäр маннык кытāнах тылы äтäңңiн боруостатађың дуо?» — дiäтä.

Ц̣ä, онуга кы̄са ўсўсўн äмiä маннык тылы äтäр iђäтiгäр:

— «Уоi, кўбäi хотун iђäкäjiäм! Мiн äтäн баран хасан тöнўнпўм äтä, сāнāн баран хасан арцаттым äтä? Тугу ўгўсў äтäңңiн äрäiдäнäђiн? Урут да мiн сöбlўрбўнäн барбатађым, äсiгi бäjäђiт сöбlўргўтўнäн бiäрбiккiт... Очтођо да мiн сöбlўöбäтäђiм, бiлiгiн да сöбlўöбäннiн!» — дiäтä.

Ц̣ä, онтон суорумңу кäлбiт кiсiнi ыңыран тасарда тасарца. Ц̣ä, онно туран сўбугурдук дiäн iрцiттäтä:

— «Хајата да буоллар халтарыыбат хатан, туох да iнjiгäр мўlчўрўiбäт бўтўннāх тылбын äтäбiн. Ōл буоллађына — äннiт

---

1) Въ подл.: тођусунун. 2) Въ подл.: цiгiргäнäрiм (первоначально было: цiгiргäнäн). 3) Въ подл.: тöлöсўннўт.

5.874.

тылбын арџата сырџарым суох. Хотун іјäм хомоттото бäт буолсу, ар тојон аҕакајым ајылах тылы атара ыарахана бäт буолсу... Оччоҕо мін сін барарын барыам, ӧл да äрäрі білігін барыахпар сытамата. Онон буоллаҕына — аны кӱсӱп атырџах ыјыгар кäлäн кäпсäтī оџороннор ылаллара сӧп буолуо атä!» — діäтä.

Џä, бу кäлӧіт кісі бу тылынан барда.

Џä, бу халбыт кыстах амäхсіммiт діäкі äргijäн кöрдöххö — џä, сӱбугурдук куччу маччы буола олорбуттар.

Араі онтон сотору соҕус чугас ыалга ысыах ысар ісіlіпна. Џä, Аіталбыт-куо барда онно, — џä, арбы тыа курдук аімах біlä џону кытары аргыстаста. Џä, бу аргыстасаннар тііділäр бу ысыах ысар ыалга. Џä, онно кініні бастыџ олохпо олоттулар, ӱтӱö кӱндӱнӱ кӱндулäтiläр. Џä, сӱбугурдук бары џон мäныланнар, ӱгӱс џон кӱндӱläннар бу Аіталбыт-куону — џä, сӱбугурдук бары онно бар џон кӱндӱтӱк кöрöннöр, мäнытык сананнар, бастыџ ајах урдунан асатаннар — бакка діäн ытыктатылар.

Џä, онно олордоҕуна — Урӱџ Уолантан Орбоі-удаҕан[1]) діäн џахтар кällä бу ысыахха; џа, бу кäläн хаџас діäкі ојурдарыгар тахсан сытта. Џä, ӧл сытан Аіталбыт-куону ыџыттаран ылла. Џä, бу ыџыттаран ылан баран сӱбугурдук саџара олорор ӱсӱ:

— «Џä ара, сагартајіам! Мін ајіахä кällім... Џä, ӧл буоллаҕына — äппіт тылыџ бысытынан барыах тустахкын. Ону барбат буоллахкына — білläр міäхä!» — діäтä.

Џä, онуга Аіталбыт-куо сӱбугурдук саџара-іџäрä турар ӱсӱ:

— «Чіä, хотун аџікајіам, барбаппын діäн атіахпын хаітах да сытаммат. Ӧл буоллаҕына — сӱбäтін бул: барсыахпын баҕара турабын!» — діäтä.

Џа[2]), онуга апара џахтар сӱбугурдук діäн сӱбäläтä:

— «Чіä, сагаріам, ӧл сӱбäтä дöбöџ буолбат дуо?» — діäта. — «Џа, бу Урӱџ Уолан кöтöр кыната буолбут, сӱрäр атаҕа буолбут Халлан Халбас Хаџыла діäн аты ірџä кällім. Џä, бу урдук[3]) мындатыгар олор, — џä, мін кäтіт тасатыгар олоруом, — џа,

1) Ниже: Орбоіџун-удаҕан. 2) Въ подл.: діä. 3) Въ подл.: ӱрӱг.

кӧрӱӧх бāтāрā ӧттӱгāр тіjiāхпіт, — орчоҕо тугу да кыналлара суох!» — діāтā да Орбоі-удаҕан џіāҕā кӧтӧн тустā.

Бу кірāн туран џіāлāх џоҥџо сӱбугурдук саҥара турар:

— «Уоі, уоібун, оҕоло-ор! Ōл буоллаҕына — мін аjах ӱрдӱн асāбыт аімахтāҕым,ісіт ӱрдӱн існіт іjāлāҕім... Бу кӱҥџā кālāммін āнjа аҕыннарымпабын, анпын āртатымынабын, уҥуордӱн умнулламмын, кāџiāрдīн кāбісіllāммін кāріāн кісі калкāтіттāн тājāн халбыт абабын тугунан сітіāм барai?» — діāтā да ӱс тӧгӱl кулан џасыjыны џасыда, ӱс тӧгӱl ытысын хобурҕаччы оҕуста. Сӱбугурдук кыннаҕына — џіā ісā кутā уотунан ӧрӧ кырбаса тӱстā, олорор џон олоро уҥнулар, турар џон тура туімāрыдылар. Онтон āн доідулара ӱс тӱннāх кӱн тохору ытыс тасыjар ыс быдāн буолан халла] [1]).

Џā, маны Аіталын-куо сӧбlӧтӧ, ōл кāнjā бajāтā Орбоіџун-удаҕан[2]) атын самытыгар олоруста да кӧтӱтā сӱрдā турдулар. Џā, онтон сотору сӱрдāн lісігірāтāн тіідіlāр Орбоі-удаҕан џiāтігāр.

Џā, онно олорон ыҥыттарда Ӱрӱҥ Уолан іккі Басымнjы-бāтыр іккіні.

Џā, тӱннāрі тӱккӱрāн тіjāн кāllілāр. Џā, онтон тӱннāрі тӱlӱгӱрāн тӧнӱннӱlāр џіālāрігāр.

Џā, онно тіjāннāр, тӱргāн ӱларыгар ,тӱк' кынāт, Басымнjы-бāтыр, Ӱрӱҥ Уолан, Аіталын-куо буоланнар халлāн сарыта аттаннылар, ӱс ат ӱрдӱгāр тӱсāннāр, Сурдāх Сугā-тojоҥџо сӱбālāтā.

Џā, лібдігірāтāн істіlāр. Џā, сӱбугурдук аjаннāн џалкытан, — џā, сӱбугурдук сiаllāрāн џігісітāн, — џā, сӱбугурдук ӱрдаран оҕустаран џā тіідіlāр Сурдāх Сугā-тojон кіlбiāннāх чігдітігāр, туналҕаннāх тусасатыгар. Џā, Басымнjы-бāтыр бастатан лібдігірāтāн тіjāн бастыкы тojон сāргāҕā тӱстā. Џā, ōл кāнjіттāн Ӱрӱҥ Уолан іккі Аіталын-куо іккі утӱ субӱ кāнjікі іккі сāргāҕа тӱстӱlāр. Џā, онтон Басымнjы-бāтыр бастāн тіjāн кіні кісі сіl-

1) Часть текста, заключенная въ угловыя скобки, представляетъ позднѣйшую вставку. 2) Выше и ниже: Орбоі-удаҕан.

біктāх џiн хāн џiālін талāја баттāн ісірџā кірдā, — џā, ōл кāнјіттāн утӯ субӯ батысысан кірдіlāр.

Џа, бу манна кірāн ісāн Аіталбын-куо кöрдöӈунā — бір хāр курдук āттāх, хатырык курдук аlāннāх, ханталлыбыт бысбылāх, халыібыт хасалāх, хатан нјасāлāх саџалāх, моџол урасаны лаглаччы олордон кāспіт курдук томтоллубут бысылāх хотун кініlāрі кöрö тӯсāт тӯџкāтāх öттӯнāн кылчаччы таттаран барда, — џā, ōл кāнјā џајан āккін саџатыя саџарбытынан барда, ālāсін-туȯсун тојугун туоібутунан барда.

Џā, онтон асары кöрдöӈӯнā — бір хāр курдук баттахтāх, тӯосӯн бысаӈасынан тӯспӯт хāр маџан бытыктāх, іккі уоттāх чолбон курдук сытӹ харахтāх, сāр тāгіl уџуохтāх, хатан хāлбыт курдук бысбылāх оџонјор кісі косӯннā.

Џā, кāтāсāн олордулар џiālāх џону. Ōл олордохторупа — џiālāх оџонјор тіјāн кāllā кініlāргā. Џā, бу кālāн сӯбугурдук саџара-іџāрā турар:

— «Чіā, сāгāрдā-āр, āсігі мін аабан џасах āппын āттāн кālбіккіт буолуоӈа... Џā, ōл буоллаӈына — мін сöнтӧх сӯбāні сӯбālбін āсігі тускутугар: бу мін Кус-Хаџыл-хотунум іккінāн[1]) сöбlӯöбāт, ōл кāнјā іккісін Урӯџ Āр тојон аӈабытыттан ыјытыта суох āміā сытаммат, — онон āсігі кālбіт суолгут хоту тöннö турдахкыт!» — діāтā.

Џā, маныга Басымнјы-бāтыр сӯбугурдук саџара турар:

— «Чіā, ытык кырџаӈасныат! Інјā діāбāтāргін абырыаџ āтā... Тӯскā тölкölö, томторго соргулā, āрāјі усатыма, öсӯ ырāтыннарыма! Сыса сырыны сырџарбыт кāнāӈāскі тоӈусун[2]) ӯјā бототугар діāрі кусаӈан буолуоӈа, онтон бāјāбіт да џігіргāнāбіт тутурӈанабыт. Онон буоллаӈына — урӯлу џон буолбатахтар — онон буоллаӈына куттарын сӯрдāрін холбон кöрӯöхкӯн тöсölöх буолуоі?» — діāтā.

Џā, ону істāт Кус-Хаџыл-хотун џā іккі оччо тӯџкāтāх[3]) öттӯнāн тӯџнāрі таттаран барда, ōл кāнјā сӯбугурдук саџара олорор:

1) бірінāн? 2) Въ подл.: тоӈусунун. 3) Въ подл.: тӯџнāрі.

— «Чiä, кӱтӱр östöхтöр, кiäр буола тардыҥытыҥ, хаптасын быстаҕынан халбарыјыҥ, уллуҥах устата уларыјыҥ, кiäр буола тардыҥ!» — дiäтä.

Ца, ону Басымнjы-батыр iккiсiн саҥара олорор ӱсӱ субугурдук дiäн:

— «Чiä, кӱрäҥсiiбiт астäх, кöбӱöläх уостах, кöi...[1]) бысыläх кун кӱбäi iјакäiбiäт! Кӱсӱlгäннäх кӱнду кöрдöсӱбӱн котоҕуi, ырахан тылбын ылыi! Асыныктäх санаҕынан абарбыт бäјäкäiгiн арaiҥытаҥҥын ахталҕаннах äртасыбын атарҕан кöрӱöхкӱн тöсölöх буолуоҕаi?» — дiäтä.

Цöрсö уон орчо сäр булгунјах саҕа сараччы ӱlläн таҕыста, ҥöрсö сäтта орчо мӱс булгунјах саҕа буксаја ӱlläн таҕыста, сäттä орчо кiäр ӱран кабiстä.

Цä, онтон сотору оҥостоннор барар кӱннäрä буолла. Цä, бу Басымнjы-батыр атын тäсiнiн тоҕоноҕор iläн туран субугурдук дi турар ӱсӱ:

— «Сӱрдäх Сӱгä-тојон, iстäн туруҥуi[2]) äрä мiн кiсi äрасäläх тылым iрчiтiн! Мiн кiсi äјiäхä аны бiрда аргiјäр кӱннäх буоллахпына — сӱгӱнӱнäн сӱктӱöм суоҕа, äнјапан аттаныам суоҕа, — ону äппäтаҕа дiäјäҕiт!» — дiäтä.

Цä, öл кäнјä ӱсӱöн аттарын мiнjäн бараннар, тус iliн дiäкi äргiтä тардан баравнар ӱрдаран оҕустаран iстiläр, — ҥä, öгӱlӱк тöгӱlӱк ӱктäтäн, ӱöп-чӱöп кöтӱтäн iстiläр, — ҥä, субугурдук ајаннäн ҥалкытан, ӱрдаран оҕустаран ҥä iстiläр.

Цä, аластарын бараннар äбыланнарыгар тахсан бардылар, толоннорун туорäннар пӱпдараҕа тахсан бардылар, хоҥуларыттан тахсаннар хоҥуläҥҥа тiiдiläр, ӱрахтäрiттäн тахсаннар ӱрӱјäҕа тiiдiläр, сiмiläхтäн äсаннар сiскä таҕыстылар. Цä, онтон бу сiсi уҥуоргу öттӱгäр таҥнары баттäн тӱсäн бардылар.

Цä, бу тӱсäн iсäн кöрдöхтöрӱнä — пӱчча ҥон кöнјӱöс торҕотун кöннöрӱтä таппытын курдук кӱöх унар таҥнары намылы-

1) Конецъ слова не разобранъ: кöiгöрӱ(i)бӱт? 2) Въ подл.: турӱгунуi.

јан тӯстӓ. Ӧл аллара ӧттӯнан таңнары кӧрдӧхтӧрӯнӓ — арылыја уста турар аҕыс ӯӧстӓх Арāт-бајаҕал тус соҕурӯ діакіттāн тус хоту діӓкі таңнары ңалкыјан тӯсан барда. Ӧл бајаҕал бӓтӓрӓ кытылын устун сіӓllӓран ңігісітӓн істіlӓр. Ңӓ, онтон бу ӯрӓҕі ӧрӧ урдаран оҕустаран істіlӓр, — ңӓ, онтон бӓтӓрā біарāгар дібдігірāтан тііділӓр.

Ңӓ, онно тіјӓн кӧрдӧхтӧрӯнӓ — бӓтӓрӓ ӧттӧ біарӓгā біllібӓт, уңуоргу ӧттӯн одулан кӧрдӧххӧ — оннуоса кӧстӯбӓт улу урӓх урсуна унарыјан кӧсӯнӓ, кӓтӓх ӧттӯн кӓтіан кӧрдӧхтӧрӯнӓ — кӓмӓ біllібат кӓтіт кіаптӓх āбіт.

Ңӓ, манна тіјӓннӓр усун санāлара сантāҕар сінјāтӓ, кіаң кӧҕӯстāра сонноруп бӓгӓччігінӓҕӓр кыарата, дӓlӓі булас ӧідӧрӧ кӧҕус тустā. Ңӓ, халлāннан кӧтӯӧхтӓрін халлан ырāх буолан халла, сірдāн тіміріӓхтӓрін сір кытāнах буолан халла. Ңӓ, сӯбугурдук тāр муңурдарыгар тіјӓн іңнӓн халлылар.

Ңӓ, араі бу турдахтарына — бу бајаҕал кытылын ӯбсā ӧртӯн діакіттāн бір кісі кірӓн кӓllӓ. Бу кісіні ӧідуӧн кӧрӧн турдулар. Ңӓ, бу турдахтарына — бу кірбіт кісі сӯбугурдук саңара турар ӯсӯ:

— «Чіӓ, доҕотто-ор! Тугу кӧсӯтāн турар ңоңңутуі? Хаја аттāх аҕа ӯсуттан туран кӓlбіт ңонноргутуі? Кӓскіllӓх кас тылгытын кāпсіаң ӓрā!» — діāтā.

Ңӓ, маныга Басымнјы-бāтыр сӯбугурдук саңара турар:

— «Чіӓ, доҕорчуок! Кӓскіllӓх кас тылбытын кāпсірбіт ӓміӓ карāннāх буолуо дуо, доҕорчуок! Ӧл буоллаҕына — сӯбу сāмантан тус соҕурӯ діӓкі бардар баран істāххӓ — соҕурӯ суостуганнāх сӯӧдӯ-бӓді[1]) халлāн бӓтӓрā āңӓрігӓр āңāрдāсан ітіllібіт іккі іні бī діӓн бісігі буолабыт. Мін āтым буоллаҕына — бастан тӧрӯӧбут Басымнјы-бāтыр діӓн буолар, бу інім буоллаҕына — āта Уруң Уолан діан буолар. Ңӓ, бу Аітальын-куо діан бу буолар. Ңӓ, бу іккі ңон холбосӧру кыналлар. Ңӓ, ӧл тусуттан аҕыс ӯӧстӓх Арāт-бајаҕал анарā ӧттӯгӓр олорор Сӯңкан

1) МА.: суоту біаді.

Äрiiк тојоңңо тiјäр ңадалахпыт. Џä, туох сӯбä саргы бар буолуоi?» дiäтä.

Џä, маныга анарā кiсi сӯбугурдук саңара турар:

— «Чiä, äсiгi мiјiгiн бiläђiт дуо? Мiн Кäндäl-бухатыр дiäн артāх кiсiбiн. Џä, ол буоллађына — мiäхä суон сулуга, кäтiт кäсiтä, усун ӯрбāтä кäбiсäн кулуңутуi, орчођо мiн тађаран бiäрiäђiм!» — дiäтä.

Џä, онуга Басымнјы-батыр сӯбугурдук саңара турар ӯсӯ:

— «Чiä, дођорчуок, бiliгiн кысајыма: џä, хајата да буоллар äјiгiн äрäiдiäхпiт суођа, маңјађын балбыччы, сулӯгун сулбуччу бiарiäхпiт. Хара кölöсӯңңӯн харыстама, хāн кӯскӯн харысыјыма!» — дiäтä.

Џä, онуга бу кiсi сотору кытылы öрö сӯрäн тађыста; бу тахсан ӯс туспалāх хардађас тыны сосон кilläрдä; бу iсiгäр субуруса олордулар; бу кäнјä бу ађыс ӯбстāх Арат-бајађалы хаба ортотунан быса äрдäн бардылар. Џä, сӯбугурдук ајаннаннар урбачытан iстiläр; џä, сӯбугурдук ајаннäн уңуоргу онпуосугар ,тiң' кына астардылар. Џä, онтон äт атахтарынан хāмсан хапаңнасан iстiläр.

Џä, онтон сотору сођус кöрö iстäхтäрiнä, уңуоргута бillбäт улу толōн уңуоргу öттӯгäр одулäн кöрдöхтöрӯнä — ӯрӯң кöмӯс џiä кӯlубӯрдäн кöсӯннä. Ол аллара öртӯн устун одулäн кöрдöхтöрӯнä — iккi ађысты кырылāх мас џiäläр кöсӯннуläр. Ол дiäкi баран iстiläр. Џä, онтон сотору тiiдiläр ōл кöстöр џiäläргä.

Џä, бу тiјäн iсäн кöрдöхтöрӯнä — бу ӯс џiä iккi ардыгар тōттöрӯ тāры хāмыталы сырџар äбiт бīр сiргä тiјä таңастāх, ус кäбiсä булас усун уңуохтāх, тӯöсӯн бысађасыгар дiäрi тӯспӯт бытыктāх, хатасын чолбонун курдук харахтāх, хороң оту салђатāбыт курдук уңуохтāх хатан хāлбыт кiсi тōттöрӯ тāры хāмыталы сырџарын кöрö тiiдiläр. Џä, онтон салгы кöрдöхтöрӯнä— бiр ӯöрбä курдук бысыlāх, ōркöс курдук ōрō кöрбӯт харахтāх Тiмiр Џiäсiнтäi дiäн бухатыр кiсi кытга тōттöрӯ тāры хāмыталы сырџысар. Џä, кiнiläрi кöрöн баран утары хāман тiјäн кälläр; бу кälläн баран сӯбугурдук саңара-iџäрä турар:

— «Чіä, доҕотто-ор, туох тусугар бу доідуга чугулāтыгыт? Каскіllāх кāс тылгытын кāпсіāн кӧрӯң āрā!» — діāтā.

Ңā, маныга Басымнјы-бāтыр сӯбугурдук саңара турар:

— «Чіā, доҕорчуок, бісігі кырңык кысалҕалах буолан кāllібіт. Ңā, бу кысалҕабыт манньык. Бу бір кісі міāнā інім буолар, Ӯрӯң Уолан діāн. Бу ңахтар ата — Аіталын-куо діāн буолар. Бу іккі ңон холбосбру кыналлар. Ңā, бу бісігі кālбіт кысалҕабытын біllāр іті Кӯн Ӧlкӧт тојонугар[1]). Ңā, кіні ңылҕата біliāх тустах!» — діāтā Басымнјы-бāтыр.

Ңā, онуга Тімір Ңіāсінтāі Кӯн Ӧlкӧт тојонун діаікі ңāрбāңālāн халла. Ңā, онтон сотору брӧ ңіāрāңкāідāн таҕыста. Ол тахсан сӯбугурдук саңара турар:

— «Ңā, соблӯр... Бу кӧстбр Ӯрӯң кӧмӯс ңіāҕа кірiāхкіт ӯсӯ!» — діāтā.

Ңā, онно кірділāр. Ол кірāн турдахтарына — тасарңаттан кірдā бір тӯктāрі бājалāх, ӯтӯӧ ңӯсӯннāх, біlігі тасарңа[2]) кӧрбӯт кісіlāрā уон орчо ордук ңӯсӯннāх буолан кірдā. Ңā, бу кірāн туран басыттан атаҕар діāрі кылбаlңыјар кысыл кӧмӯс таңасы таңнан кабістā. Ңā, бл кāнјā алāс сысбı саҕа араҕас маңан аркыбатын арыја баттата. Ңā, ол кāнјā бу араҕас маңан аркыбатын арыібытынан кіпіlāргā утары хāман тіјāн кālлā. Бу кālāн туран сӯбугурдук саңара турар:

— «Ңā, бу āсігі іккі Одун-бістāн оңорӯлāх ңоңңут, кырңык Чыңыс-хāнтан ңылҕалах ңоңңут, кырңык кірāн āрāр кӯн кілбіāнін курдук кілбіāннāх кіріlіāстāх, тахсан āрāр кӯн сандаңатын курдук сандаңалах ңāрбаңнāх, ојор маңан кӯн тупалҕанын курдук тупалҕаннāх тусасалāх, сырдык сыркыама тас ңіālāх, кӯндӯ кӧмӯстāх чӯмāчі уота манардāх, араҕас дāдаң тӯпталāх, уордах āтің оңӯлāх, кӯстāх āтің сӯргӯрдāх, саллар чаҕылҕан арчылāх, арбı хатың саҕа араҕас маңан чачыр дāібірдāх, ӯт кӯöl ӯкталлāх, ӯкар куjāс тыннах, ӯт ас бājалāх Ӯрӯң-ајы-тојон аҕакаібытыттан ананан ајыллан ӯöскāбіт ңон āбіккіт āсігі іккі бір буолар-

1) тојоңңор? 2) Въ подл.: часарңа.

гытыгар» — діäтä. — «Џä, ōл буоллаҕына — äсігі іккіні мін сбōlÿрбāр тылбын біäрабін; ōл баlіäтін біllāрäбін маннычынан: бу мін іhōäр бāр кысыл кöмус бісіläҕі äр бīр атастасан баран кäтің, ōл кäнjä бäjäҕіт ÿстÿтä урасың!» — діäтä.

Џä, кініläр кіні аппітін хоту оңордулар; џä, онтон сотору бары таҕыстылар; бу тахсаннар кīрдіläр бу тылын біäрбіт тоjон џіäтігäр. Бу кіраннäр кÿсуlганнāх кÿтÿр кÿндÿнÿ кÿндÿläттіläр, махтаттāх бастың мāнынı мāныллаттылар. Џä, бу кäнjä сотору соҕус ÿöрÿ ÿтÿöтÿн ÿöрäннäр, кöтÿ ÿтÿöтÿн кöтöннöр, махтал ÿтÿöтÿн махтананнар џä бу доідуттан бардылар бäjäläрä ахталыjан ÿöскäбіт аҕыс іläх саҕалāх атāннах-мöңÿöннāх āн іjä доідуларыгар.

Џä, онтон сотору аҕыс ÿöстāх Арāт-баjаҕалларыгар тіjäн кälliläр. Бу кäläннäр кīрдіläр аттаран оңорбут аҕыс мастāх хандалы тыларыгар. Џä, бу кīрäннäр тöттöрÿ ардан ласырҕата [ÿрдулар[1])]. Џä, субугурдук аjаннан тöттöрÿ тіjäн кälliläр батарā біäрäккä. Џā, бу кäläннäр таҕыстылар. Џä, бу тахсан бараннар бу ірџä сырџыбыт кісіläрігäр тугу да біäрбатіläр. Џä, бу кісі аба-бöҕöнÿ абаланна, сÿттÿ-бöҕöнÿ сÿттÿläннä. Џä, ōл кäнjä субугурдук діäн саңара-іңäрä турар ÿсÿ:

— «Чіä, сāгäрдä-äр, мін кісі хāннāх хара кöлöсÿммÿн бырџäн бардыгыт... Ōл буоллаҕына — мін кісі ыар санāны санāбыппын, ыараххан тылы äппіппін уjумājаҕыт!» — діäтä.

Џä, маныга бу џон бīр да-а тылы утары саңарбатылар, бīрдā да-а мунпуларын буччуппаттылар, бīрдā да-а анныларын анчыппатылар; ÿсÿöн аттарын ÿрдÿгäр тÿстÿläр да-а доідуларыгар кöтÿтä турдулар.

Џä, субугурдук аjаннāн џалкытан істіläр, сіällāрäн дjігісітäн істіläр, хāмтаран халысытан істіläр. Џä, субугурдук аjаннāнсāмаläн тіjäн кälliläр ахталыjан ÿöскäбіт аҕыс іläх саҕалāх атаннāх-мöңÿöннāх āн іjā доідуларыгар.

Џä, бу кäläннäр ÿöрÿ ÿтÿöтÿн ÿöрäннäр, кöтÿ ÿтÿöтÿн кö-

---

1) Въ подлинникѣ слово это зачеркнуто и другимъ не замѣнено.

тӧннӧр, ахсыллах хонукка асāн-сіäн бараннар Ӯрӱң Уолан ојоҕунан кынныл-āхха бардылар.

Бу баран ісāн корустӱлäр нӱlӱ балаі äмāхсіні āра сір хаба оттотугар. Ца, бу кӧрсӧн баран сӯбугурдук саңара турар ӯсӱ нӱlӱ балаі äмāхсін!

— «Чіä, сäгāттајіäм, хаігах сірäідāх харахтāх кісі буолаңңын маңы бäјälāх біäбäккäбін батысыннаран бардың буолла да ні? Харахтāх буоламмын кӧрӱӧм бāра дуо?» — діäтā.

Ца, маныга Ӯрӱң Уолан сӯбугурдук саңара турар:

— «Чіä, äмäхсін, мін кісі хāн чаҕан сäбäрāбін, цӱцӱн баран цӱсӱммӱн іккі іlің імінāн āмäріјāн кӧрӱі āрā, — оччоҕо санаң туолуоҕа!» — діäтā.

Ца, маныга ӧс кірбäх äмāхсін ојон тура äккіріäтā, бу туран кӱтӱӧтӱн тула āмäріјāн кӧрдӧ; бу āмäріјāн баран кысын даҕаны кӱтӱӧтӱн даҕаны тӧгӱрӱччӱ äмāріјā сырцан ӱӧсā уостарыттан ӱстӱ хамыјах ӱттāх хāн тахсыар діāрі чубурҕаччы ӯраталāн ылла, аллара уостарыттан алталы хамыјах арылāх хāн тахсыар діäрі чабырҕаччы обортолōн ылла, бу кāнјā сӯбугурдук саңарасаңара біäрдä кысыгар біp тӱ мāчігі; ōл кāнјā саңатын хосōно маннык:

— «Чіä, сāгардäріäм, мін бу да буолларбын былыргы кісі былата буолабын, уруку кісі оргунјуга буолабын, āргāтāҕі кісі ālāмāтā буолабын. Ōл буоллаҕына — мін кісі āтāр тылым ірчітін істäн олоруцутуі āрā! Ца, мін ōл курдук āтабін āсігіві: кырцык äсігі сӧптӧх цон холбоспуккут, — цä, ōл да āрāрі äсігі бісігі цоллōх алгыспытын ылымына барбыккыт тусугар ōр ӱјäҕā ӱгӱс ховукка кыајан-хотон бірга олоруман діäммін алгыс алгыбын, älбäх цылга усун ӱјäҕā діäрігін тӱптāх ӱгутун табан утујуман, сынјалаң олохxo табан олоруман, тӧрӧтӧр оҕоҕут тӱбӱн булуман, ітäр сӱӧсӱгӱт тӱбӱн булуман діäммін кырыс кырыбын, ӱрӱ ӱрабын!» — діäтā.

Ца, маны бу цон хāр самыр курдук істäн кäбістіlāр.

Ца, сӯбугурдук саңарсан бараннар бардылар цiālāрігāр, бу курдук ајаннāвнар тӧдіlāр Кӱlкӱl-бӧҕӧ цiäтігāр.

Бу тіідäхтäрінä — арӷы тыа курдук аімах білä цоннорo бары мунјусуннулар. Ца, бу мустубут цоннор бука бары Аіталӷын-куо хаітах кіні хамарын, хаітах кіні кäнсäтäрін, хаітах кіні асырын, хаітах кіні кīрäрін-тахсарын бука бары кäтäсäн олорбохтōн барашар сӯбугурдук сацарыстылар:

— «Чіä, сагäттаібіт, äӡігін хаітахха дылы мāнылāн кӯндӯлāн іттібіт атā? Хаітах бар цонуң махтāттāх ӯтӯō махталын бараӷан бардаңыі да ні! Маңы бäјäлāх Кӯлкӯл-бöӡö аӡакајың цоллōх алгысыттан матан бардаңыі да нī, сäгäттäібіäт оӡокото! Маңы бäјäлāх ар тојон аӡакаігын хаја сіраігінäн кöрсӯсӯōх бäјäӡініі да ні!» — діäтіläр.

Ца, маныга Аіталӷын-куо сӯбугурдук сацара-іцäрä турар:

— «Цä, доӡотто-ор, äсігі туохкут кысалӷата барыі? Мін ханна хараӷым хаіӡабытыгар, ханна сӯрäӡім сōбlӯōбӯтӯгäр, ханна санāм тантāбытыгар барарбар бäјäм көңӯlӯм курдук сананабын... Цä, онуга көңӯlӯ біäрбäт кім бāры — öл кісі ӯōсā Ӯрӯңајӷы-тојонтон арахсар тöрдӯн булан кіlläрäн баран бу цiäӡä чабырӡахтāтын чāбыдāтын... Öл інјінä кім да мälä лахсыјарын кырдык сöбlӯōбāннін!» — діäтä.

Цä, маныга бары цон сыраідара кытара тӯсäн баран уоска охсубукка дылы саңата суох бардылар. Цä, онтон бары цон тахсан бардылар. Цä, онтон Ӯрӯң Уолан доідутугар барда. Цä, цiälарігӓр хāлдылар нӯlӯ балаі äмäхсін іккі Аіталын-куо іккі.

Цä, бу хāлан олорон Аіталӷын-куо кіäң кöхсö сонун бäläнјігінäӡäр кыарата, дäläі булас санāта сантāӡар сінјäтä, көңӯl булас ōјō асынāӡар кылгата: бу Кӯлкӯl-бöӡö діäн аӡата кäläӡінä — кіні хаітах кöрсӯсäріттäн тарачча тāр муцуругар тӯсäн хāлла. Цä, сӯбугурдук буолан олордо. Цä, толбоннōх нјӯра сусуктуіда, кілбіäннāх сірäјä цä кіттіідä. Цä, сӯбугурдук сырцан нӯlӯ балаі іјäтіттäн сӯбугурдук діäн ыјытан äрäр ӯсӯ:

— «Чіä, кӯрäңсіібіт астах кӯн кӯбаі іјäкајіäм! Усун санāм кылгата, кіäң кöхсӯм кыарата... Öл туохтан оннук буоллуң? діäтäргін — маңы бäјäлāх Кӯлкӯl-бöӡö аӡакаібын хаітах да кыајан кöрсöрбӯн кыајан-хотон санабатым... Толбоннōх нјӯрум су-

суктујан барда, кілбіаннāх сірајім кіттіјāр кӱнā буолла! Туох ӱтӱō сӱбā бар буолуоі?» — діāтā.

Џā, маныга нӱlӱ балаі āбāтā сӱбугурдук саџарар:

— «Чіā, сāгāттāјіāм, мін āӡіāхā тугу āттім āтā? Џā, міӡігіттāн сітімнāнāн ӱōскāōіккін џā білліџ дуо? Баскынан тур, атахынан тур, бāјāџ інјігін бāјāџ іліннā, міӡігіттāн тугу да ыјытыма!» — діāтā.

Џа, мантан ордук усун санāта кылгāта, — џā, кіāџ кöхсö ордук кыарāта: халлāннāн кöтӱōӡӱн халлан ырāх буолан хāлла, сірдāн тіміріāӡін сір кытāнах буолан хāлла.

Џā, сӱбугурдук буолан сырыттаӡына, араі бір кіāсā кӱн џасыгыран āрдāӡіна — тус соӡурӱ діāкіттāн Кулкул-бōӡō кӱōкāрі џаӡыл атын ӱрдӱгāр окöччӱ оӡорон кāспіт, ōл кāнјā тумул ары хара тыатын іс кырытыттан бірдā кöстö тӱстā.

Џā, маны Аітал̄ын-куо кöрöн баран утары хāман тіідā; бу тіјāн баран āсāтін інјігāр кірāн туран сӱбугурдук ді турар:

— «Чіā, астыібыт астāх, алтаннāх хоџурӱлāх āр тојон аӡакајыам! Мін кісі āтāр тылым ірчітін істāн сыаналāн туруі āрā! Ōл буоллаӡына — мін āн ыібыт ыјāхкын ылбатым, āн анабыт аналгын арџаттым, ōл буоллаӡына — ӱōсā Ӱрӱџ-ајы-тојон аӡабыт ыјāӡынан арџаттым, Сурдāх Суга-тојон урутунан кöтӱрдӱм... Џā, сӱсӱōхтāх бāјāм сӱгӱрӱјāн āрāбін, халџыктāх бāјāм хаџкыјан āрāбін, тоноӡостōх бāјāм токујан āрāбін, іāччāхтāх бāјāм імíllāн āрāбін, бу āтāр ыар тылбын ылларајабын діāммін кöмӱс тылбын кöтöӡöн āрāбін! Ōл буоллаӡына — āн курдук āсāӡā іrillāн бараммын сӱрāӡім сōбlӱōбāт кісітігāр сырыттахына — саллар сасым ōlōр ујāм тохору муџу кöрöн буору сöӡöн сырџарым āӡіāхā да ӱчӱгāі буолуо дуо?» — діāтā.

Џā, маныга āстыібыт астāх, алтаннāх хоџурӱлāх āр тојон аӡата сӱбугурдук саџара-іџāрā турар:

— «Чіā, сāгāртајіāм, міӡігін саџарыа діāџџін санāӡар да тутума, хата āгā āрā ӱчӱгāі буоллаӡа дібін мін басым уџуоӡа бāрына āн сöбlӱр кісігāр оннугун буларын» — діāтā.

Ца, кініläр бу тылынан саңарсан бараннар кäнjікі тугу да ахтыспакка ылы чып, ім ңjім, ӯт туран ӯчӯгäідік олордулар.

Ца, бу олордохторуна — аӡыс булас сусуохтāх Аіталын-куо барахсан іккі Ӯрӯң Уолан барахсан іккі оіноӡуттара оӡо буолан Аіталын-куо барахсан осоӡосун тӯгäӡäр былыргы уоннāх лос саӡа уол оӡо сӯрдāх кута лосурӡан білінна, араі бāра тантаспыттара талыл аӡынан таіда, кыттысныттара кысалӡалāӡынан кысаіда, Аіталын-куо барахсан сӯдӯрӯн сӯсӯöх сӯдӯjäн барда, іäңäӡäі äт äммäнijäн барда, ңjӯlңаӡаі уңуох уjадыjан барда, кäläр кäмнäх кäмä тіjäн кällā, туолар хонуктāх хонуга туолан тіjäн кällä, сітäр ыдāх ыjа сітäн тіjäн кällä.

Цä, былыргы цон бысытынан аӡыс хос хаңырӡастāх ханначыларыттан таӡарбакка хам баттāн олоттулар. Цä, манна хāттаран олорон Аіталын-куо барахсан іӡāтігäр äншатāх іңін тылын äтäн äнälijā сытта, аӡатыгар саңарбатах арасынаі саңатын саңара сытта. Цā, бу саңарар саңата хосбнох, ол хосоно маннык:

— «Уоі, доӡотто-ор, ölöр кӯнӯм ӯтӯрӯöтā, туох сӯбä бар буолуоі? Äчігіjä! іккі аргічіjäр іäччäӡім ӯтā аӡаі да нī абаккабын!» — ді сытта. — «Чіā, аңідäріāм, іккі чарас ңjамылцыарым аӡаі да ні! Халар кӯнӯм хаххалāта, туох саргы бāр буолуоі?» діäн баран уңан талбарбытынан барда.

Онтон усӯтан уідан тын кіllārän баран äміä äнälijā сытта:

— «Ä-ä, доӡотто-ор! Маңан кӯнӯм алатыіда äбä-äт, іккі ӯllär бӯöрӯм аӡаі да ні, муңму-ун!» діäн баран äміä кöӡöрö уңан барда.

Онтон мäңijäн бäтіäхтäн тын кіllärän кällä; бу кäläн баран äміä ыты-соңу сытар ӯсӯ:

— «Іккі самым хараӡа аӡаі да ні! Ӯрӯң кӯнӯм ölöдӯідā! Ӯтӯö цон бāр буоллахкытына — öрӯсӯjӯң! ölöр кӯнӯм ӯтӯрӯöтä, öllӯм!» діäн баран äміä уңан кӯöгäібітінан барда.

Цä, онтон сотору соӡус тын кіllärän källä. Цā, онтон урутун ӯöсä ӯöс біäрбäккä хорон талыта кіран тоjук туоттарбата, саңа саңаннаата, тыл äтіннатä, іті чох ӯрдӯгäр олотто, сылāс чох ӯрдӯгäр сытыарда, ісін тӯгäӡін іті сімініäсінäн таӡаіда, осоӡосун

тӯгäҕін убаја турар уотунан кутта, тарбахтын царалыіда, тыцырахтын цырылāта, іјäттäн тōруōбӯт āрчімнāх іцрä äттін аммäніідä, аҕаттан ајыллыбыт аҕыс адāр бӯlтäсä сіlгаlін аігырата, кōмнöхтōх кӯōх кölöсӯнä кохсӯнäн кӯōх самыр курдук кӯрӯläччі сӯрӯгӯрдä, хапнāх хара кölöсӯнä арҕатынан хара самыр утун курдук саккырāччы таммалāта.

Цä, сӯбугурдук буолан баран аҕатыттан ајыллыбыт аҕыс адāр бӯlтäсä сіlгатіттан араҕыста, іјäтіттäн іtіllāн тӯспӯт сітімнāх сіlгаlāра-тісіктäрä барыта таніідіlāр, ӯōскӯōҕӯттäн ӯōlāннасāн ӯммут ӯгӯс ӯдäсінä барыта ӯраllāрігäр тііда, ынсы ынсыта барыта ырытынна, цаіҕа цаіҕата барыта нјамнјыраіда.

Бу кынан баран ӯс тōгӯl чіччігіні тӯсäн баран ӯннäн кычыгыраттаҕына — чāн олгуі саҕа саллаібыт бастāх, кујах хатытын курдук кылаібыт харахтāх, улар тусаҕын курдук кäкällібіт моіноōх, чоччугупуор оҕотун ісін курдук lāскāја сытыібыт істāх, цӯкäрбіт нјāт оҕотун атаҕын курдук хатылла хатан хāлбыт атахтāх, нјылба торбос тӯтӯн курдук онно манна бытыгырāбыт баттахтāх уол оҕону мӯччу ӯннäн кāбістā, ōл кäнја бäјāта уцан пусхаібытынан барда.

Цä, онтон öідōнöн тіјäн кällä. Бу öідōнöн баран кöрдōҕӯнä — Ӯрӯң Уолан барахсан хајы ыјаҕа[1]) ытысын ӯрдӯгäр тӯсäрäн турар āбіт. Цä, онтон урудујан уоскујан кäцāн тäнјäн барда. Цä, онтон бу тōрōппӯт оҕолорун Ајы Кӯōрäгälцін ојӯна ытысыгар тӯсäрäн баран хāлбыт.

Цä, онтон Аіталын-куо барахсан āт сāса тардарын курдук кӯнтäн кӯн āјы тіllāн тіјäн кällā; бу тіlläн баран сӯнаҕалы оңӯр туналҕаннāх кöрдӯгäнігäр кōтōн кірдā; бу кірäн ӯс тӯннāх кӯн тохору умсāх кус буолан сāмсіāта; ōл сäмсіäн баран уцуоргу ōттӯгäр соҕотохто мајаҕас балык буолан быса цурулан таҕыста,— цä, онтон уцуоргу ōттӯгäр ӯрӯң кōмӯс ӯтӯмāх буолан цурулāн таҕыста, онтон хопӯга тахсан кыталык кыл буолан хāман кынтаlцыја сырытта.

---

1) вм. хајы ӯјäҕä.

Бу сырыттаҕына — тус арҕā діакіттāн сўрдāх тымны тыал тыалырда, ōл кāнjā сўрдāх кўстāх атің аттā, ōл кāнjā-сурдāх хардāх хара самыр тўстā, онтон ңā сотору сўрдāх наі хара былыт кӧтӧн аңарыjан тіjāн кāллā; бу кāлāн баран кіні тусугар „санjылыс‘ кына тўстā, бу тўсāн баран тохтон турда, бу туран баран тӧбӧтўттāн тўгāҕāр діāрі хаjа ыстанан барда. Бу хаідыбытын діāкі одулан-сусуннан турда.

Бу турдаҕына — сытар ынах ханнын саҕа хара тас таңнары кўгунан тўстā, бу тўсāн баран уңкўрўjāргā-кўӧlасijāргā дылы кынан баран ојон тура āккіріāтā. Бу турбутун кӧрӧн турда Аіталын-куо.

Бу кӧрдӧҕўнā — сāр тāгіl уңуохтāх, хара баран хāннāх, іккі ўн тіāрбāсін кāккālāтā ўрбут курдук іккі āрілкāі харахтāх ңан курдук кісі „ңырас‘ кына тўстā; бу тўсāн туран кіні діāкі улаҕынан унāрыччы кӧрӧн туран саңара-іңāрā турда; бу саңатын хосоно маннык:

— «Чіā, Аіталын-куо, āн ўӧмāн тіібāт ўрдўк āккар, ўнан тіібāт усун толбоннōх сураххар албан алкыjан, суол тобулан тіjāн кāllім. Ңā, āн міjігін сӧбlўр сӧбlўӧбат тылгын біllāр! Ōл да āрāрі ājігіттāн ӧс кубрсўнā āрā ыjытабын, хотуоі! Ўрўң Уолан обургуну муңарытыам āрā кāрāх... Ājігін баҕас ханна хамнаттамын, сāгāртājіāм!» — діāтā.

Маныга Аіталын-куо субугурдук саңара турар:

— «Чіā, сāгāріāм діāбіттāх буола буолаҕын... Ханнык āсар былытым албына кāllің? Ханнык кӧтӧр былыт коінуна кāllің? Кālбіт суолуң ханан барын — ōл устун бара тур!» — діāтā.

Бу, інjā діріп кытта тоңкӧjӧн туран хоінун хостурга дылы кынна да хоінуттан тасарда уолан кісі сутуругун саҕа ōҕуі оҕус сітімін курдук ңўсўннāх кўӧх чалахаjы. Бу манан барахта Аіталын-куону. Бу бараҕарын кытта āтā-сінā ігііда, уңуоҕа-іңіāҕā хамнāта, хāна-сінā кāідā, ңўсўнā-бодото уларыіда, хардыта кāңāтā, сўсўн анныттан бычыр-бычыр кӧlӧсўн таҕыста, тыла-ӧсӧ ўксўідā; бу ўксўjāн баран āттā:

— «Чіā, сāгāріāм, хантан хамнāн кāllің? туох доіду улаҕа-

тыттан урбаччыјан кällіӊ? уоі, доҕорчуок!» діäн уостах тіса хоӊојо турда.

Ӊа, маныга анараӊы кісі сӳбугурдук саӊара турбут:

— Чіä, доҕорчуок, мін кырӊык äн аллах ат тіјіäҕінäн албан ӊасах аккын артан кällім. Ӊä, ол буоллаҕына — міјігін хаітах санысын? Кырӊык сöбӳlӳр буоллахкына — тарасалах тӳöскӳн тälгäтäн кулу, кырӊык санäӊ бар буоллаҕына — аіғырастах аманахкын арыјан кулу, кырдык сӳрäҕіӊ сöбӳlӳр буоллаҕына — обујукан уоскуттан урат, сырӹлäх сыраігыттан сыллат!» — діäтä.

Ӊä, маныга äттä Аіталын-куо:

— «Чіа, доҕорчуок, сöбӳlӳбӳн — öл кäнјä хаітах аркастыамын? Мін, ӊä, сӳрäхнін бысан кäбісіäм дуо? Бäјäӊ талбыккынан ӊамна, сöбӳlӳргӳнäн кöрулä!» — діäта.

Ӊä, маны істäн баран äрдäҕäс улар äргіäнä хара тыа іс кырӹтыгар äріäхäläх хахыјах мас мутугар ‚хан' кына тӳсäрін курдук хатана тӳстä Аіталын-куо ilін кӳöнӳгäр.

Бу курдук буолан бараннар оіон тура äккіріäтilар. Бу кäнјä, ӊä, тöрдӳläрін тöргӳöтӳlар, уӊуордарын умсуідулар, ханнарын ылҕатылар. Маныга äттä анараттан кälбіт кісі:

— «Мін тöрӳöбӳт тöрӳт доідубун — ханна äтä? діäн — ыјытар буоллахкына — субу кöстöр халлäн алын кырӹтынан кырыја кöтöн баран істäххä — тус арҕа діäкі саннахтах сабыдал араҕас халлäн бäтäрä саҕатыгар[1]) даідыланан ӳöскäбіт Äн Ӊалбатыр діäн оӊонјор аҕалäхным, Äн Малтаја діäн іјаläхнін. Бäјäӊ ат тіјіäҕінäн албан ӊасах атыӊ кіміі? діäтäргін — Ӳбläн Öксöкуläх Міäкäстäі діäн мін буолабын!» — діäтä.

Ӊа, онтон Аіталын-куо тугу да біlбäтäх-кöрбöтöх буолан ӊіäтігäр ӊылыӊнäн таҕыста.

Бу тахсан ӊіäтігäр кірдäгінä — Ӳрӳӊ Уолан барахсан ханасінä аlӊаммыт, сӳсӳн тымыра суllärі тардан барбыт, хараҕын тымыра ханјары тардан барбыт, іӊін хäна іадäібіт, кысырары

---

1) Въ подл.: ӊаҕатыгар.

кы̄сырбыт, уордаjāры уордаiбыт, абарāры абарбыт. Бу кäнjä тӯңкатäх ӧттӯнäн тӯңнäрi хаjыспытынан тура äккiрiäн хап ңын курдук халамахтан кäбiстä, хон ңiп курдук оңостумахты оҕуста, ңап кын курдук таңныбахты̄ охсон баран тахса сӯрдā.

Бу кäнjä ӯт кāра ӯрӯт мындатыгар сäбiн-сäбiргäлiн iлбäхтī охсон кäбiстä, ōл кäнjä баjата атын ӯрдӯгāр хараларбыт хара куртуjах хатың мутугар ‚хап‘ кына тӯсäрiн курдук ‚хап‘ кына тӯстä, ōл кäнjä атын ыi тäсiнiн курдук тäсiнiттäн тус арҕā дiäкi салаjа баттан баран iс куңуп iлбi тыбыiда, тас куңуп далбы тiлäхтiäтä, ōл кäнjä аҕыс салāлах халлāн сындыса[1]) буолбут куо ңāllік кымнjытынан куӧс äтi коңӯ охсон кäбiстä, хāрбах äтi хаjа охсон кäбiстä, бу кäнjä тус арҕа дiäкi кӯӧргälläтäн iстä.

Бу iсäн кӧрдӧҕӯнä — аласын кiäнiн[2]) аңарыjар бастыңар, толōнун кiäнiн тупалыjар ңjургунугар ӯрдаран оҕустаран урбачытан кiрäн тijäн кällä. Бу кäläн кӧрӧн турда. Бу турдаҕына — аңāрхаi аласын арҕа саҕатыгар, туiмāххаi толōнун хотугу тумулун ӯрдӯгäр хара барāн соҕус хāннāх, сāр тāгiл соҕус уңуохтах адāр соҕус кiсi кiнiнi кӧрӧн баран чāчыгыраччы кӯllä, ōл кäнjä утары хāман тijäн кällä, бу кäläн баран ӯс тӧгӯl ӯңäн тӧңкӧlңӯiдä, ōл кäнjä субугурдук дī турар:

— «Чiä, доҕоруом, äн бiсiккi хол доiдуттан холōннōхтор кӧрсӧммӯт холборустахныт, тäгäl доiдуттан тäңнäхтāр кӧрсӧммӯт тäмгäстäхнiт, артāх даiдыттан атылылар кӧрсӧммӯт алтыаллыстахныт!» — дiäта.

Маны iстäн баран сāр булгунjах саҕа сахсаjа ӯllāн таҕыста, мӯс булгунjах саҕа буксаjа ӯllāн таҕыста, ōл кäнjä äттä:

— «Уоi, дуоҕа-ар, тугу сананан кälбiтiңңi? Iккiттäн бiрдäспiт ананнын Аiталын-куону!» — дiäтä.

Ңä, маныга äттä:

— «Мiн оннук санāм суох; хата äн оннук санāлāх буоллахкына — мiн да-а кiäр дiäбäт кiсiбiн... Чiä äрä, бастан кӧр!» — дiäтä анарāңы кiсi.

---

1) Въ подл.: сындырыса. 2) Въ подл.: кiäнä.

Онуга Урӯӊ Уолан атын ӯрдӯгтāн ыстанан тӯстä, бу тӯсäн баран уолан кісі уостах тісä ырӊалӊыјан кöстöр усун турба батасын субуја батттāн ылла да-а кісіні тöбöтүн сігінäн тӯсäрбітінäн барда, онтон анарā кісі харытыгар тӯсäрäн істā, онтон харытын уӊуоӡар усун турба батасын хамны сынјан кäбістä. Онтон кыс ӊахтар хастах хараӡа кыртаlӊыјан кöстöр кырыктах ӯӊӯтӯн сулбу тардан ылан кісіні оӊојон турар уолугун ӯтӯн устун тӯсäрдä; бу маны асара кöтöн біäрбітін сірі ӯс булас ӊölö анјан кäбістä. Онтон öрö батыгырајан баран іккісін хара былырын тусунан ӊölö тӯстä; маны анараӊы кісі ытысыгар тӯсäрäн ылла, бу ылан баран хоlӊугунан булгу тутан кäбістä. Ōл кäнјä іккіäн äт іhlāрінан кірсібітінан бардылар. Ӊä, іккіäн таӊӊä ат біä курдук оінōбутунан бардылар. Ӊа, субугурдук хатысан сырыттылар. Ӊä, ӯöгӯlāсä-ӯöгӯlāсä öртӯктäсңітінäн бардылар, хасытаса-хасытаса хансыбытынан бардылар; ӊа, онтон сотору öрӯтä кöтöхсö-кöтöхсö öртӯктäсңітінäн бардылар; онтон öрӯтä кыбӊыгыраса-кыбӊыгыраса кыратысңытынан бардылар. Субугурдук кöрӯlāннäр ӯс ыі хонуга тоӡус уон хонугу быса таібасан тахсыбыттар, субугурдук ӊабыласан бараннар хајалара да кыајан-хотон барбатах. Бу кыпан баран сыра кӯстäрä быстыбыт, кӯöх кölöсӯннäрä кöхсӯläрінäн кӯöх öнјӯöс ӯрäх буолан сӯрӯгӯрбӯт, хара кölöсӯннäрä арӡāларынан хара халāн ӯга буолан хаlӊајы устун таӊнары сӯрӯгӯрäн тӯстä. Істäрін тӯгäӡіттäн тардытын кыаібатах оӡус курдук öрӯтä мäӊіlӊістіläр, бу кäнјä іккіäн іlі іhlāрін ысыктысан кäбістіläр, ōл кäнјä сӯс сӯстäріттäн öјöнсöн баран атахтарын баӡаналы тäнсäн баран турдулар. Маныга анараттан кālбіт Ӯöläн Öксöкӯlāх Міäкäстäі обургу субугурдук діäн саӊара турар ӯсӯ:

— «Чіä, дуоӡа-ар, äн бісіккі субугурдук тураммыт хајабыт да абыранара суох. Хата сӯбäläсіäх: бісігі ысыктысан барамммыт іккіäн äт атахпытынан орто доідуга сырсан кöрӯöх, бу кäнјä самантан тус арӡа діäкі баран істахха — сір тіјäн хаӡысар мас басын курдук öрö іагällīгін іс кырытыгар, халлан буоллаӡына — тоӊус кісі ӊіäтін туосун таӊнарыта ыјāттабытын

курдук таҥнары намылыјан түсүтүн бäтäрäҥі кырбытыгар тöбö-түнäн ајахтāх тāс булгунјах бāр буолуоҕа, ōл ісігäр кöтöн тус-тахха — іккі тімір ыаҕаја оҕотугар ӯ бāра буолуоҕа, ону ік-кіаннäрін хајабыт бырҕан ісäр да ōл кісі ылыаҕа Аітадын-куону» — діäтä.

Џä, маны істäн баран Ӯрӯҥ Уолан сöбӀӯбтä.

Џä, онтон іккіäн тус арҕа діакі сырсан кöрӯлäн істiläр. Бу курдук ајаннāннар öр да отöр да барбыттарын бајäläрä білбäті-läр. Субугурдук ісäн кöрдöхтöрӯнä — халлаҥҥа тіјäр уот баја-ҕал кöсӯннä. Бу манна сырсан кäläн іҥнā тӯстӯläр. Бу туран кöрдöхтöрӯнä — кысыл уотунан кыјыра уста турар доіду абіт. Џа, маны кöрöн туран анарāҥы кісі сӯбугурдук саҥара турар:

— «Чіä, кыјыра уста турар кысыл уот бајаҕал-хотун ірчітä буолбут, кälтäҕäі тылāх, бір була хара кälтäҕäі äрдіlāх, кöрбу-түнäн кöрö мālа буолбут, істібітінан іlа џуlаі буолбут, тӯбсӯҥ буттаҕар соҕотох була хара іlіlāх, самаҕыҥ туорајыгар соҕотох куҥ мālа атахтах, соҕуру кіäнä солбоннöҕо буолбут Тімір Кулгу-јуоха-оҥонјор! Ӯрӯҥ кöмӯс таласаҕын ӯран кулу āрā! Манјаҕын балбыччы бајыахпыт, сулӯгун сулбуччу туттарыахпыт!» — діäтä.

Џä, онуга інјіläрігäр соҕотохто кälтäҕäі тімір отӯ кіlбāс кына тустä, ōл ісігар сол äнніттарін курдук кісі соҕотохто был-тас кына тӯстä, бу кāнјä іlігінан ӯ діäкі ыја-ыја сӯбугурдук діäн хаҥынајан äрäр:

— «Біарäр бäрімнјігітін аҕалыҥ! Асабатаҕым аҕыс хонно, топпотоҕум тоҕус хонно, сіабāтäҕім сäттä хонно... Кӯсӯм быстан, кудäҕім āстан олоробун, сäгäрдā-äр!» — діäтä.

Маныга анараттан кälбіт кісі субугурдук діäн саҥара-саҥара хоінуттан сулбу тардан тасарда ӯс сӯмāх кылы, бу кāнјä субу-гурдук ді турар:

— «Чіä, бу ӯс сӯмäх кылым ӯс хара маҥас ат сылгы буо-лан кулуҥ āрā!» діäн баран ӯс тогуl кӯн öртӯнäн талбāтан баран барахта.

Бу баран тӯстӯläр ӯс хара маҥас ат сылгылар буоланнар кістäсіттінäн.

Маны көрөн баран іккісін сўбугурдук сацара турар:

— «Џä, тојон äсäкäјіäм, сымара тас сырајың сыланјыдын, кўläр хоцуруң џуххардын, болуо тас сўрäҕің сымнатын!» — діäтä.

Џä, маны көрөн баран бу нудулу уот бајаҕал ірчітä буолбут көрбўтўнан көрө мälä кісі ўс тöгўl аҕäрдаläн баран хацас ытысыгар тўсäрäн ылла, бу кäнјä ўöсä сырајын тірітä сымбыт бусарбыт тордуја курдук сылары тардан таҕыста. Бу курдук ўöрäнкөтөн баран кініläрі хацас ытысынан чаранчыланан көрөн туран äттä:

— «Кыјыра уста турар кысыл уот бајаҕалым, намтäн кулу äрä!» — діäтä.

Маныга бајаҕал ута ўс тöгўl өрө ўllä баран тацнары суодујан тўстäҕінä — көрбўттäрä: ортотунан быса кысыл кумах буола тўстä. Џä, бу устун быса сырсан таҕыстылар. Öл уцуоргу өртўгäр тахсан туран көрдөхтөрўнä — тус арҕа діäкі кыс џахтар іџін хäна тäтäрäн турарын курдук кысыл кумах äртык тäтäрäн көсўннä, öл устун тацнары сырсан істіläр. Бу істäхтäрінä — тус арҕа діäкі ацарыјан көсўннä — уцуоргу өртўн одўläтахха — онуоса көстўбäт туох да-а ото-маса суох улў доіду унäрыјан көсўннä.

Бу діäкі анараттан кälбіт кісі, џä, кірäн сўрäн оінон істä, бу сўрäн тіідä — бу улў кіäң толөн хаба ортотугар сіргä кутан оцорбут сіртäн көстө көстўбäт турар — чугўн џіäҕä сўрäн тіідä да-а ісігäр џылыс кынан халла. Ўруң Уолан барахсан кäнјіттäн даҕаспытынан кälla да көтөн тўстä. Бу кіні кірäрін кытта төттөрў ыстанна анарацы кісі.

Öідўөн көрөн турда Ўруң Уолан. Бу көрдөҕўнä — кäтäҕäріџџітінäн бір усун оронноx џіä äбіт; бу орон ўрдўгäр бір чугўн ыаҕас олорор; бу ісін баран öцөс кына көрө тўстäҕінä — тўгäҕäр бычыкајык ў кылајан олороруп көрдө. Маны көрөт урукуттан мäккісäн кälбітін санäта да сўрäҕä көнтө, көхсө куоста, тамаҕа хатта, ісін тўгäҕіттäн өрө тынан мäціlџідä. Сўбугурдук буолан баран тäсіiбатä, ўрдўгäр тўсäн іспітінäн барда. Бу ісäг äт äтä

ŋаŋа ōlбӯт сӯöсӯ äтін курдук дыгдаја ӱlläн таҕыста, онтон ӱöс-тäбіт сӯöсӯ курдук іŋір сітīтін таттаран чіччігінäтä, бу чіччігі-нäн баран мунпуттан уосуттан тураҕас сылгы сіälін кутуругун курдук кыа хāн таŋнары сӣјыллан тӯстä. Бу курдук буолāт кā-ріäсін кäбірінä, тöрдӱн тöргӱ, уŋуорун умсуја сытар ӱсӱ. Сол курдук муŋнана сытан саŋарар саŋатын хосōно манпык:

— «Чіä, доҕотто-ор, мін ӱтӱöнӱ äппітім ісін асынāччы кім бāр буолуоі, кусаҕаны äппітім інјігäр ŋігірґäнāччі кім бāр буо-луоі? Ōл да äрāрі äтäбін: мін ојохпун äн іŋä сырŋарыŋ біllібат, хас да äн іŋä кäläр кӯннāх буоллахкына — сāран, кälін ортӯт-тāн батысыннарӣлāх ŋахтар буолуоҕа .. Алыс іlīгäр тутума!... Бајäм хаммыттан халла бīр іккі хāр хāр аŋардāх уол, — онту-кајым сытатар кісі тылын ōідӱöн істāр баҕас буоллаҕа ду-у? сытатар онтукаібын баҕас сӯсӱöҕӱн ŋӱlун буллардаҕым баҕас ду-у? Хаідыаннах ӱрӱŋ кӱнӱм, харыаннāх āн доідум, маŋы бајä-lāх бāр ŋонум, бурастӣларыŋ!»

Інјä діäт ајаҕын аппытынан барда. Онтон ōlбӯт оlбӱтӱнан халлаҕа.

Ŋä, тӣннах кісібітігäр тījäн кällāхпітінā — тöттöрӱ сӯрäн кällä бу Аіталӣн-куоҕа. Ŋä, бу кälāн баран сӯбугурдук саŋара турар:

— «Чіä, доҕорчуок, оlігі кутӱр остöхпутӱн муŋарыттыбыт... Ŋä, кäскіllāх кäс тылгын кäпсіä äрä! Āн доіду ахтылҕаннах, бāр ŋон махтаттāх, ітіllібіт іјä доіду ісірäхтāх... Ōл буоллаҕына — мін доідубар барыах!» — діäтä.

Ŋä, маныга ŋахтар сӯбугурдук дī турар:

— «Чіä, доҕоруом, мін барсарым ханна барыаі! Араі бу доіду аҕыс ардаі асӣлāхтара äјігін тулутуохтара суоҕа, — ōл сӯбäтін булан баран іŋä бāр!» — діäтä.

Маныга анараŋы кісі сӯбугурдук саŋара турар:

— «Чіä, доҕорчуок! хаја, мін кісі хатан чаҕāн сапāбын кім хардары хāмыаҕаі, мін кісі сыты чаҕāн тылбын кім утары äтіа-ҕаі? Ōл тусуттанончу куттаныма!» — діäтä.

Ŋä, ŋахтар сапāта асынāҕар кылгас діäн — öс хосōно, öсӱк

номоҕо, — ōл бысбытынан кіні барсыах буолла. Бу буоларын кытта Басымнjы-бāтыр хантан да кäлбітä біllіміна āрāн інjіlärігäр соҕотохто хорус кына тӯстā, бу тӯсäн баран сӯбугурдук саңара турар:

— «Чіä, хотуоі, мін кісі äтäр тылым ірчітін істä сäңäрā туруī äрä! Äн барар куннāх буоллахкына — мін кісі аіданнах аjахнын тугунан толоруоңуі, мін кісі кудулу куолаібын тугунан сітäріäңіі, мін кісі нjыгыл тāс ороібун тугунан табыаңыі! Кӯlär боҕугун [1]) тоlорӯттäхніна — мін тölöрӯтӯöм äтä, улӯ доіду улаҕатын буллардахнына — мін булларыам äтä!» — діäта.

Інjä дīрін кытта аҕыс булас сусуохтах Аіталбін-куо сӯбугурдук утары саңара турар:

— «Чіä, ытык тылгын ырыарыма, бастың тылгын барҕамнама, утӯö тылгын ӯскäмнäмā... Мін äjiäхä тугу даҕаны усаты ӯнарым суох, — ңä, ōл інjігäр міjігін ханна тіäрдäҕін?» — діäтā.

Ңä, маны істäт Басымнjы-бāтыр обургу Бар Ңаҕылын тус арҕа діäкі äргітä тардан баран Бар Ңаҕылын іс куңун іlбі тыбыіда, тас куңун далбы тыбыіда да ӯрдаран оҕустаран хāлла.

Ңä, батäрāңі ңоннорбут санāлара табыллан, öідöрö холбосон, ңä, бараргa тāріllаннäр оңостубутунан бардылар.

Ңа, Аіталын-куо обургу аҕыс іlāх саҕалах атаннах-мöңӯбіннāх āн іjā доідутугар сbjа-бājа хāман кīрäн барда. Бу кīрäн туран уңуоргу тыа улаҕатын одӯлата, бāтāрāңі доіду кäріскäтін кäтiамāхтäта, аҕыс салā кутуруктāх Аідарыкы Сiäр барахсаны кöрдӯ сырытта.

Бу сырыттаҕына — тус арҕа діäкіттäн сiäр ңоруо аттах, сiäгäн кbл тірітä таңастāх кісі сӯрдäн тіjäн кällā, Аіталбін-куо інjігäр бу кälän туран сӯбугурдук саңара турар:

— «Чіä, дуоҕа-ар, äн ат тіjiäҕінäн албан ңасах äккын äттан тіjäн кällім... Кімтäн кіннāх, хантан хāннāх кісігінії? діäтāргін — сӯбу сāмантан тус арҕā діäкі баран істäхха — халлäн буоллаҕына —

1) МА. бохӯгун (ср. кӯlär хоңуру).

тоҥус кісі џіатін туосун курдук таџнары намылыјытын бата-рäџі öртÿгäр, сір буоллаҕына — хајысар мас äҕітін курдук öрö матарыјан тахсытын ilін кырбытыгар ахталыјан äџнäн ÿöскäбіт сірі сабан олорор Сабыја-баі-тојон сіäнä, сіäр норуо ат сісін ÿрдÿгäр ÿџкÿрÿјäн-кÿöläсіјäн ÿöскäбіт Сіäгäн-бöҕö діäн äртах кісі кällім. Туох тусугар кällіџ? діäтäргін — сÿбу сäмантан тус хоту діäкі баран істäххä — мÿс хаја муџнуктäх будулуја уста турар мÿс бајаҕал бäтäрä äџäрігäр аџардäсäн ıгіllібіт іккі іні бі баллара ÿсÿ; онтон улахан уол ата Басымнјы-батыр діäн äбітä ÿсÿ, аччыгыі уол äта Уруџ Уолан діäн äбітä ÿсÿ; онуга äн ојох баран сырыттахкына — сÿбу сäмантан тус арҕа іккі тус соҕурÿ іккі ардын устун кöрдöххö — кытара уста турар кысыл уот бајаҕал бäтäрä öттÿгäр ÿöскäбіт Ӱоläн Öксöкÿläх Міäкастаі обургу olöрöн кäбісäн баран äјігін ilџä барäры кыммытыгар міјігін ытта Басымнјы-батыр. Хантан кöрсöн, хасаџџыттан біl-сäн соруіда? діäтäргін — мін кіні бастыџ кысса Ытык Онјöхоі діäн артäх џахтары ојох ылан барбытым, ону баран тöннöрöн ылан баран äјіäхä ыјан-кäрдäн ыыпыта. Џä, äн міјігін сöölÿгÿн ду сöölÿööäккін ду — ону біліäхнін баҕаран тіјäн кällім!» — діäтä.

Маныга Аіталбін-куо сÿбугурдук дї турар:

— «Чіä, доҕорчуок, кырџык äтäр буоллахкына — äјіäхä барбатахнына кіміäхä барыамыі? Хата, чäі äрä, барар суолуџ тöрдö ханна бäрыі — бастäн бара туруі!» — діäтä.

Маны істäт Сіäгäн-бöҕö атын тус арҕä діäкі äргітä тардан баран сÿбугурдук дї турар:

— «Чіä, доҕорчуок, мін äрäсäläх тылым ірчітін істäн туруі äрä! Хас да барбат кÿннäх буоллахкына — атым äттäх, бäјäм äрäідäх кäліäҕім!» — діäтä да тус арҕä діäкі ÿрдаран оҕустаран хäлла.

Џä, бу халбыт џоннорбут буоллахтарына — сÿс кісі сÿбаті-нäн сÿбäläсäн äрällар ÿсÿ. Ол сÿбäläрä маннык. Аіталбін-куо сото кäбісäн џороллон, öртÿк баттанан öрбöllöн, быар кÿстан быакаллан туран сÿбугурдук дї турар:

— «Чіā, доҕоччујуом, туох сӯбā соргу бāр буолуоҕаі? туох кäскіl тäрілтä бāр буолуоҕаі? Ӑн бісіккіні тӯптāх убутун ututу-мāры кыныылар, тӯрбӯöннāх олохпутугар олордумāры кыныылар... Туох сӯбā бāр буолуоі?» — діäтā.

Маныга анарāңы кісі субугурдук дī турар:

— «Чіā, доҕорчуок, āн бісіккі санāбыт санāбытын хаітах халларыахпытын, анніт тылбытын тоҕо öсӯlӯохпутӯі? Ōл буол-лаҕына — аібыт ајыбытыгар астылаңнāх тылбытынан андаҕа-сыах, ітіllібіт іјäбітігäр āміä ітаҕаllāх тылбытын бäрсіäх. Ōл кäнjä āн бар кініäхä — хаітах кіні олорор маігытын біliäх ту-стāхпыт, хаітах кініттāн куотар сӯбаҕін булуох тустахкын. Ону біläн баран кälāр міäхā субу халбыт сірбäр!» — діäтä.

Бу інjа дірін кытта цахтар äргillä тӯсан баран äр кісіні хам кусан ылан ӯосā уосуттан ӯс хамыјах ӯттāх хāн тахсыар діäрі чубурҕаччы ӯран ылла, аллараā уосутган алта хамыјах арӹлāх хāн тахсыар діäрі сабырҕаччы оборон ылла да тус арҕа діäкі кірäн ласпар існäр укту, намыл іміl хāма турда.

Цä, субугурдук ајаннāн аідаlцыјан аласыттан тахсан āбы-ланыгар тіідä, толōнуттан туорāн нӯндаратыгар таҕыста, сысӹ-тын барāн сыбарыгар кірдā. Бу курдук ајаннāн сāмаlāн öр да öтöр да барбытын бäјата біlіміна істä. Бу ісäн āбыланын бара-тан аласка кірдā, нӯндаратын баратан толōңно кірдä, сіміläҕін баратан сіргä тііdä. Бу тіјäн кöрō істäҕінā — ӯрӯң хомурах діäбітä ӯрӯң сӯрӯк буолан барда, хара сыцынахтар діäбітä хара сӯрӯктäр буоллулар, хара ыарҕа діäбітä хара сäрі буолан барда. Онтон толōнноруп туорāн тусасаларыгар кірдā, сысылрарын чіä-рāстāн чігдіläрігäр кірдā. Бу тіјäн туран кöрдöҕӯнā — тäгäс тіäстібіт сірā äбіт, букас мустубут доідута äбіт, соххор харах-таммыт, доҕолоң атахтаммыт сірā äбіт, чопчу бастāх доҕордос-пут, кäріäн ајах кäккäläбіт, тојон ајах чуоҕуспут доідута äбіт. Цā, мантан іңніäх толлуох кыс оҕо буолбатах, öтӯрӯ батыры хāман кірдā цäҕä.

Бу кірäн кöрдöҕуна — цiä ісä баннат уōмас āмас курдук цонноп мустубуттар. Онтон сырыта баттāн кäтäҕäрін діäкі орону

сырыта кордобуна — бір амахсін ölöн чіркäjäн сытар. Ца, онтон ціä ісін äргітä кöрдö Сіäгäн-бöбö ханна барын кöрöру. Бу кöрдöбунä — ціä ісігäр оччу кöстубат. Онтон тасарца тахсан ол бу діäкі кöрö турда. Бу кöрдöбунä — ціä уцуо öттугäр ус амнäр субуруса туралар, бу кäнjä ціä хацас öртугäр туот амнар субурусан турар äбіт. Ца, онтон кіні тöттöру тары хäма сырытта; бу сырцан кöрдöбунä — тус арба діäкіттäн сіäр цоруо аттах Сіäгäн-бöбö ісäр äбіт. Маны кöрöн баран Аіталын-куо субугурдук сацара турар:

— «Ціä, добоччуок, ханна баран хäлан хојугатың? Кутäрбäр кунӯм усата, кунулурбäр тунум усата... Ца, ал уоккун отто кälliм, аласа ціäбін атара кälliм, кур ункун тутары кälliм, кудäн суöсугун куруöläрі кälliм!» — діäтä.

Маны істäн баран Сіäгäн-бöбö тобус токур ојобосун [бысыгар] дугуіданан уöскäбіт тојон болуо сурäбä толугурачы мöцустä, ацыс адäр ојобосун хаххаланан уöскäбіт хаіхах хара быара халырбаччы тäбіäläта. Ол кäнjä субугурдук діäтä:

— «Ціä, дуоба-ар, астаммытынан ас, бäläмнäммітінäн ун, оттуллубутунан уот, кöрулубутунäн суосу, кірбітінäн ціä, оцосуллубутунан орон, öрулубутунäн куöс... Талбыккын таңын, тантабыккын аса! Мін äбäм бäбäсä ölöн халла, ону ірцäммін алтан уцуобун арацастыах тустäхнын, кöмус уцуобун кöтöбуöх кäріцнäхнін, кырамтатын кыбытыах ыjäхтахнын!» — діäтä.

Іnjä діäн баран ціäтігäр тäläкäчіjäн кірäн ары тыа курдук аімах біlä цонун алтыалласан туран, куöх ојур курдук куруöх біlä цонун добордосон туран біlігі äбäтін ірцä баран халла.

Бу баралларын кытта Аіталын-куо тасарца тахса сурäн сäттä амнäр убуттäн талбытын тантäбытын цукку хомујан ылан, булу-тäh тутан бір матабачäн оцорон кäбістä, онтон ацыс lläх сабалäх äн іjä доідутугар кірäн хацыл хара сурутун Хамчäкы басын äjы кыläн кäбістä, онтон тобус lläх сабалäх толомон туру цацыл доідутугар кірäн ургук уруң сурутун ölöбут омук доідутун устун уртäläн кäбіснітін ölöбут омук цоно уöl маска öрутä уöläн сіäбітінäн бардылар.

Онтон џіäтігäр кірäн ӱҥкӱрӱс-кӱöläсіс кына тӱстä да тоҕус сірінäн кудурҕаннāх далан хара халарык буолла да џіäтін ісігäр туох бар ӱбӱн сäбін барытын ӱрäн тасаран ыі кӱн ысыаҕа оџордо. Онтон бäјäтä тус іlін діäкі таџнары ытыллан тӱсäн істä.

Субугурдук ајаннāн каllä білігі хāлбыт кісітігäр. Бу кäläн далан хара холоругун уста бараҕан кäбісāн баран бäјäта бäјäтінäн џорос кына тура тӱстä, бу кäнјä субугурдук саџара-іџāрā уостах тіса хоџоlџуја турбут:

— «Џä, доҕорум, äн бісіккіні сугун бу доідуга олордоллоро суох. Џä, ханна бараммыт кісі буолуохнутуі? Џä, сӱс кісі субäтін сӱбаlāн кулу äра!» — діäтä.

Џä, маныга анараџы кісі субугурдук саџара турар:

— «Чіä, доҕорчуок, сāмантан тус іlін діäкі баран істäххä — äт арытын курдук аргічіјä уста турар іџäра далаі бар буолуоҕа. Ōл анараџы öртӱгäр аса баттан істāххä — халлаџџа тіјäр сікаі бусурук тоlöннōх оҕуі оҕус бадаранныр öсӱк бадарана бар буолуоҕа. Ōл анара öттӱгäр аса баттан істäххä — халлаџџа тіјäр тімір ісірік ојӱр бар буолуоҕа. Ōл анараџы öттӱгäр аса баттан істäххā — халлаџџа тіјäр тас суорба хаја бар буолуҕа. Ōл анара öттӱгäр аса баттāн істäххä — халлаџџа тіјäр мӱс суорун бар буолуоҕа. Ōл анара öттӱгäр аса баттан істаххä — кöстöр кӱöх халлан арҕі алын кырытынан ӱнäн турар тöттöрӱ хатыллаҕас оттōх, таџнары басіргäі мастах, тіџäсā оҕус саҕа дāріāсна тāс тібіlāх, бургунас ынах саҕа болуо мӱс бурҕалāх, баітасын біā саҕа маџан хар хомурахтāх, уолан кісі сутуругун саҕа џаџкір мӱсунан тобурахты турар доіду бар буолуоҕа. Ōл анарāџы öттӱгäр āса баттан баран істäххä — кунан оҕус хабарҕатын тіäрä бысныт курдук тāс халарыт артык бāр буолуоҕа. Ōл анарā öттӱгäр āса баттāн істäххä — кытылыр кытыт біä тісін кылāна кыбыгыры хабыгырыі алса тураллары курдук адырҕаі тāс доіду бāр буолуоҕа. Ōл анарā öттӱгäр āса баттан істāххä — алталāх атыр сылгы таџалајын туруору тупнут курдук џабырҕас тāс тахсы бāр буолуоҕа. Ōл анарā öттӱгäр асара баттāн істāххä — кӱрӱџ оҕус кöхсӱн тірітін кöннöрӱтä асныт курдук џаптыҕа

тас ојоҕостох тас кўҥкўі таҥнары тўсан барыаҕа. Ōл устун тўсан істäххä — кунан оҕус куолајын таҥнары туннут курдук тас хоҥкуја тўсäн барыаҕа. Ōл устун тўсан істäххä — халлаҥҥа тіјäр толöннōх кытара уста турар уот бајаҕал бāр буолуоҕа. Ону туорāтахха — хол äтіттäн хонуктасныт, бўт äтіттäн бултасныт, кубарыја кўрбут нјўрдāх, сыларыта сытыібыт сыраідāх, арҥаја хаппыт ајахтāх, сотун тірīтä сопнōх, ытык тірīтä ыстаннах, кāрāх тірīтä кāтінчаlāх, барінніäс тірīтä баргасālāх, ōlў тірīтä ўтўlўктāх, ўс булас быалāх кымнјы саҕа кысыл чіäрба ідімāрдāрā ајахтарынан таҥнары субуллан тўсан кälбіт-барбыт кісіні хонноҕун быттыгын анныиан сунтурута кірä олорор ҥонпор бāр буолуохтара. Ōл анара öттўгäр āса баттан істäххä — сісін баратан сірігäр тіјіlліäҕä. Ōл анара öттўгäр нўндараны туоран толоҥҥо кіріlліäҕä, сыбартан тахсан сысыга кіріlліäҕä. Ҥä, ōл кірäн кöрō істäххä — кыі барбыт кырылас сылгылāх, бырах барбыт бырылас ынахтāх, кысыл сасыл кыҥымахтāх, хара сасыл халҕасалāх, кўōх тīҥ кöмўöllāх, öҥнōх сарыы ўктällāх, тўнўктāх тўнā тўöрäхтāх, ҥāрдāх кырынас чаідāх, бўр таба тірīтä булгунјахтāх, тыстāх баттахтāх хардаҥ äсä тірīтā олбохтōх доіду бāр буолуоҕа. Ҥä, онно хаја кўспўтўнан тіјіäхпітіі?» — діäтä.

Маныга Аіталын-куо сўбугурдук дī турар:

— «Чіä, доҕоруом, бу кўҥҥä кісі туохха тöрўр? Таптāбыт сірігäр сырҥары, талбыт суолун батысāры. Утўö ат бір кымнјылāх, утўö кісі бір тыллāх діäн — ōс хосōно, öсўк номоҕо дīlläр. Ōл буоллаҕына — бір сымыт ханна сытыібатаі? Ыргын батысан ісäн ыкка сіäтіäҕім, суолгун батысан ісäн суорга сіäтіäҕім... Хата туох субä бāрыі? Баран кöрўöх!» — діäтä.

Ҥä, маныга анараҥы кісі äттä:

— «Міи да кāнјібінан кäхтāрі, інјібінäн чугурујāры булуом дуо, доҕоччуок?» — діäтä.

Ҥä, субугурдук дäсісäн бараннар аҕыс булас сусуохтāх Аіталын-куо āл уотугар, аласа ҥіäтігäр тіјäн кälliläр.

Ҥä, бу кäläннäр ўргўк ўрўҥ сўрўгўттäн утўöтўн ўргўтä сыр-

џаннар ӯöстāтіlāр, хаџыл хара сӯругӯттāн талытын хамтара сырџаннар хабарђатын бысталāтылар. Џā, сӯбугурдук ölöрöн öсöрöн тураннар ӯкса џӯlā біllібāт ӯгӯс öjӯöнӯ оџостубуттар. Џа, іккі кісіні дођор ылаинар, тођус ат кöтölӯн оџостоппор, џā, ајаннатылар.

Џā, бу ајаннаннар кысыпы кырыатынан біlāннар, сасы салгынынан біlāннāр істіlāр.

Џā, бу ісāн тіідіlāр āт арытын курдук āргічіјā уста турар іџāрā далаі āпсі тоџон барап — саџарды āттāх аты іџасā тāбāрівāн — хāр сіџālāх куöх ӯ буолан кöђöрö устан турарыгар тӯбастіlāр. Џā, батāрā аџāріп ырбыта атан хāлбыт... Араі ölӯ боlџохтöх џоллохторго ӯрāх ӯöсā öртӯттāн мус быстан кālāн біlі ырбы іккі кытыл іккі ардынан ыга анјан кāспіт. Бу устун таласалāннар ӯрāх ортотугар кīрдіlāр. Бу кīрāн бараннар анарāџы кытыга тіідіlāр. Џā, бу тіјāн кöрдöхтöрӯна — анарā öртӯн ырбыта біlігітāђāр ордук кіаџ буола аппыт. Џā, маны кöрöн бараннар ордук џулаідылар.

Џā, сӯбугурдук тāр муџурдарыгар тӯсан турдахтарына — ӯöсā халлан діāкі сӯрдāх улахан тыас тыасата, бу кāнјā кісі саџата ісіlіннā; бу кісі саџатып хосōно манпык:

— «Чіā, дођотто-ор, тугу кына турађыт? Бāт ыар бāрікка, улахан усун öџöђö мін туоратан біāріāм āтā!» — діāтā.

Џā, маныга öрö хантајан кöрбӯттāрā: тāс хаја аџарын хаја суоран олоппут курдук туос хандалы тыны мімміт, хаіысар бысађасын сађа кубарыја кӯрбут сіраідāх, муџур харыја бысађасын быса баттāн ылап олоппут курдук кöђӯстāх, сул тīт аџарын хаја суоран олоппут курдук тӯöсӯн бӯlтāђіттāн ӯнāн тахсыбыт іккі була іlīlāх, іккі тімір тірāђі кāккālāтā туппут курдук атахтāх кісі кініlāр тöбölöрӯн оројунан тӯсан тіјāп кāllа. Џā, маны кöрöн бараннар ӯорāрі ӯöрдӯlāр, кöтöрӯ кöттӯlāр, бу кāнјā сӯбугурдук дāсā туралдар:

— «Чіā, хаја кöстöр Уруџ ајыбыт тіјāн кāllіџ? хаја іlā Іајāхсіппіт кöстö кāllіџ? Бісігі бір хонуох оџорубутугар тӯбаспітіџ буолуођа... Џā, манјађын балбыччы біāріāхпіт, сулӯгун

сулбуччу біäріäхпіт... Ņä, бісігіні туоратан абыра!» — дäсістіläр.

Ņä, маныга тӯсан тіјäн кällä да тӧсӧ кісіläрі сӯӧсӯläрі бука барытын хомуја тутан ылла да соҕотохто уңуоргу чајыгар тасāран кäбіста. Ņа, бу тасаран баран манјатын кордӯ турда; бу кордӯр хосōно манныкг:

— Ņä ара, доҕотто-ор, мін манјабын кулуң äрä!» — діäта.

Ņä, маныга біäрдіläр ӯс хардаң[1]) маңас атыр сылгыны. Ņа, маны ылан баран турар сірінäн соҕотохто куоҕасты таңнары умсан халла.

Ņа, бу ңон манна уңуоргу арҕытыгар тахсаннар хоннулар. Ņä, бу ындӧылара сӯбугурдук чаіга халла. Аттарын усулталан кäбістiläр.

Ņä, сасыныр[?] ңон турар маігытынан турдулар. Ņä, бу туран баран Аіталӧын-куо тус ілін діäкі корбӯтӯнäн ојон турда. Бу турдаҕына — араі халлāн хаідарга дылы, сір сіңнäстāргā дылы тыас тыасата. Ņа, маны одулан турдаҕына — біlігі арылыја уста турар Арāт-бајаҕал мӯса кӧтӧҕӯllāн біlігі кініläр тасаҕастарын бука барытын бу ӧрӧ ӯтан тасаран ісäр. Ņä, маны кӧрӧн баран хасҕтата Аіталын-куо:

— «Чіä, доҕотто-ор, туох ӯтӯӧ сӯбä бāр буолуоҕаі? Аlңахаі буолла! Маңы бäјаläх ӯрӯң тыммыт толугун бырңаттыбыт — туох ӧрӯсӯјӯох кісі барыі?» — діäта.

Ņä, маныга манна бāр ңоннор тахсаннар ӯрäх діäкі мālä сырыстылар. Ņā, бу сырсан кīрäннäр тугу да кыныах ӧјӧ суох ӯга охтубут курдук мālä турдулар. Ņä, бу турдахтарына — Аіталӧн-куо отӯтугар тахса сӯрāн уотугар арылыас кус сымытын курдук араҕас арҕытыттан бачыгыраччы басан ылан кутан біäрäбіäрä сӯбугурдук діäн алгы турар ӯсӯ:

— «Ņа, бу аҕыс ӯӧстāх хаіах арҕытын курдук арылыја уста турар Арāт-бајаҕал ірчітä буолбут, кällāҕаі тылах, äрді аңара äрдіläх, аттāхтан кымнјӧтын ылан олорӧччу, сатҕтан тајаҕын

---

1) = хаҕдаң; въ подл.: хāрдāң (ср. выноску 3-ью на стр. 206).

ылан халаччы, сарасын сыраі, сарӯ тацалаі, атара кутурук, цагіа тыңырах, цојуо тумус, тӯрбӯӧн олох, Тӯптä Бӯраі обургу, іккі тäргāн ыі тäцнāҕа буолбут кäі чуор кулгахкынан істä туруі, іккі ӯрӯң кӯн ӱӧлāннāҕа буолбут кӯн чаҕан харахкынан коро сацāра туруі äрä! Бісігі халланнаҕы аҕабытыттан ајыллан тӯстāхпітіна — орто доіду ӯтун отун-масын ірчітін ыңыран асатарга ыјыллан тӯспӯппӯт, ону алҕасāбыт ајыбыт бāр буолуоҕа, — ону халларан турацкын кäлäн ӧрӯсӯјäн абыра! Халцыктах бäјäбіт хаңкыјан, тоноҕостоҕх бäјäбіт токујан, сӯсӯӧхтāх бäјäбіт сӯгӯрӯјäн äрäбіт! Біäс тарбаҕың бäрімцітä тугуі, уоп тарбаҕың ӯнӯта тугуі? діäтаргін — арылыас кус сымӯтын курдук араҕастаі арынан ајах тутан аіхаллӯ кӧсӯттӯбут! Халың халҕасаҕын халбарыт, дохсун сӯрӯккӯн мӧлтӧт!»

Цä, інјä дīрін кытта тус хотуттан сӯрдāх тыал тыалыран кälla, ӧл кäнјä сурдāх дорҕӧн äтің äтта, бу кäнјіттäн сӯрдāх уот самӯр тӯстä. Бу інјä кынарын кытта білігі арылыја уста турар арылыа бајаҕал мӯса ортотунан хаја солонон барда. Бу бāрарын кытта білігі ӧрӧ ӯтāн ісäр мӯс балаҕан ӯрдӯн курдук äндäрдäнāн халла. Бу ісігāр туох бāр сäптāрä балаҕанца халāбыт курдук халҕаса ісігāр халапан халла. Цä, бу āсарын кытта бу ӯрäх ортотуттан білігі Аіталӯп-куо äппітін курдук цӯсӯннäх кӧтӧр ӧрӧ куӧрäс кына тӯстä. Цä, бу тахсан олорон сӯбугурдук сацара олорон ыллāта:

— «Кӧр да, äчіäјä, сäгäрдä-äр, міп кісі чӯмнурбут кӧхсӯгӯтӯн цӧlӧрӯттӯм[1]), санјылыӯбыт санāҕытын цаіҕаттым[2])... Ӧл буоллаҕына — мін кісі топпотоҕум тоҕус хонно, асāбатаҕым аҕыс хонно, сіабāтäҕім сäттä хонно, ӯрсāммāтäҕім ӯс хонно... Уоп тарбахкыт ӯнӯтун, біāс тарбахкыт бäрімнјітіп кӧрдӧрӯң āрā, ца, міп кісіäхä!» — діäтā.

Цä, маныга бастың уоллара Сігіргаі-бӧҕӧ дiäн äттāх кісі батыгырајан барда да бīр бастың аттарын сӯнјӯн анјан кäбістä, ӧл кäнјä сӯбугурдук дī турар:

---

1) Въ подл.: чӧlӧрӯттӯм. 2) = цаіҕартым (отъ цаіҕарт).

— «Чiā, хотун āбакка-ām, бiсiгi цон бiас тарбахныт барiмнjiтiн, уон тарбахныт упутун кöрӳi āра! Хāныгар халахтā, сытыгар сыламнā, āтiгāр āliālā! Сымара тāс сырајың сылāнjыдын, кӳlāр хоцурӳц цуххардын, болуо тāс сӳрāҕiц уjадыдын, хајыр тас быарың манjыдын, ӧlӳ ута ӳöсуц сӳlӳiдӳн! Ӳс кiс тӳтӳн тӳlāн, сыалысар балык быарын быардан!» — дiāтā.

Ца, iнjā дiрiн кытта кöтöн кунсујан кāllā да бiliгi сылгы урдӳгāр догдос кына олоро тӳстā да ат сӳlцӳlāх сӳрāҕiн ојоҕосун бысынан хостӳ тардан тасāран тобулута тоцсујан сī олордо; бу олорон сӳбугурдук дiāн алгыс алгы олорор усӳ:

— «Āчiājā, āчiājā, дiбiн да! āсiгi цоннор аҕыс нjаiмахтāх артык хотуну арыјар кӳццӳт буолла... Ōл буоллаҕына — мiн кiсi аллāх ат атаҕа тiјiāҕiнāн албан цасах āннын āттыр буолāрың хаја да кӳцца! Мiн кiсi сопоҕос ат хоцнорбот цосуннāх суо тојукнун, кунан оҕус ыатарбат ыар нӳсāр тылбын, бāраҕаi ат кыајан тапнат астылацнāх алгыспын iстāн туруцтутуi[1]) āрā! Ца, ōл буоллаҕына — iliн атахкыт iбiрā суох буоллун, кāliн атахкыт кāбiрā суох буоллун, уоттāх харахтāх утары кöрбöтӳн, татāр тыллāх таба āппāтiн, уон адāр хара тарбахтāх усаты ӳмматын, субурҕан хара тыннāх тына таба тӳбāспāтiн! Охтōхтон охтумац, сāлāхтан самнымац, тӳöстāхтāн тӳцнāстiмāц, бӳlгӳннāхтāн мölтӳöмāц, атахтāхтан алларыјымац, тiläхтāхтāн тāмтарiјiмāц! Iнjiгiтiнāн чугурујар буолāјаҕытын, кāнjiгiтiнāн кāхтāр буолāјаҕытын! Тахсар дабāн намтāтын, кiрāр кiрбi кāдāiдiн, адāр тас сылāнjыдын, дiрiц у чычāсырдын! Iiн öртӳгӳтӳгāр тоҕосо от саҕа цол хāн тосхоiдун, кāliн öртӳгӳтӳттāн сыарҕалāх от саҕа саргы хāн сајыстын!» — дiāтā.

Ца, кiнi iнjā дi-дi асы олорон халла. Барар цон оцостон баран хāллылар.

Цā, сӳбугурдук ајаннан сāмālāн, саскыпы чалбаҕынан бiläннāр, сајыны самыырынан бiläннāр, кусӳну уксӳöнунāн бiläннāр, кысыны кырыатынан бiläннāр iстiläр. Цā, бу iстāхтāрiнā —

---

1) МА.: турӳцутуi.

кӱн уота тӧбӧlӧрӱн оројунан äргічіјäн äсар анна сіргä кірдіläр. Џä, бу кіран тураппар тӱӧрт ӧттӱп тӧгӱрӱччӱ кӧрдӧхтӧрӱнä — іп äркініп курдук ханан да тахсар ыллыга суох доідуга тӱбäстіläр. Аллара діäкі ӧӊӧјӧн кӧрдӧхтӧрӱнä — алта атахтāх аҕыі оҕус бадарāннан тахсар ӧсӱк бадылҕаҕа кӱӧс кӱгäнін курдук ӧрӧ оргуја турар доідута кӧсӱннä. Џä, сӱбугурдук туга хаттарбыт баҕа курдук тāр муӊурдарыгар тӱсан хāлан турдулар. Халланнāн кӧтӱӧхтäрін кынаттара суох, сірдäн тіміріäхтäрін усуктāх тумустара суох буоланнар хāттаран хāлан турдулар. Џä, бу турдахтарына — улахан уоллара Сігіргäі-бӧҕӧ сӱбугурдук саӊара-саӊара, алтан чопчу саҕа āл уоту оттон баран арылыас кус сымытын саҕа араҕас арҕны бачыгырачча кутан біäрабіäрā алгыс алгы сырпар; ол алгысын хосӧно маннык:

— «Бујакаібын, оҕоло-ор! Ол буоллаҕына — аҕыс нјаімахтах артык хотун ірчітā, тоҕус тоҕоідōх суол хотун ірчітā буолбут, тӱрбӱӧн олох, тӱптä кутурук, џäгіä тыӊырах, Џäсін Турахаі обургу! Äн äккар āл уотунан олохтōммут ахтāх араҕас арҕынан аја̄х тутан аіхалласа кӧсӱттӱбӱт... Оlӱ бідіlгāх бадараӊӊын äкітäн кулуі äрä!» — діäтä.

Џä, інјä дīрін кытта біlігі нуората ат сāлын курдук араҕас кырдал буола тӱстä. Џа, ōл устун тахсан бара турдулар.

Џа, бу баран істäхтäрінä — бīр сіргä тііділäр. Бу тіјäн кӧрдӧхтӧрӱнä — халлāӊӊа тіјäр тімір ісірік ојӱрга тіјäннäр хāттаран халан турдулар. Бу турдахтарына — тојонноро атыттан тӱсä äккіріäтä да кӧхсӱттäн Кімäн-імäн ӱрäх кīlä кīllāх, Хаман-імāн ӱрäх хатыӊа хатыӊнах, Томōн-імāн ӱрäх туоса туостāх, бур тајах муоса бäтіннäрīlāх, каі кыл іäнін іӊрā таспалāх, оlӱ тімір џірібінä балык сісін іӊірā іӊäччälāх, хахаі кыл хāна харыанчакалāх, ӧксӧкӱ кыл ӱӧсā сосолōх улӱ от ӱрäх тоҕоідӱ охсон тӱспӱтӱн курдук аӊāчыккы муос сāтын сулбу тардан ылла, баlџыат ыал бастыӊ мас баҕанатын саҕа балтахаі мас оноҕосун сулбу тардан ылан туран уӊуоргу кулгāх тāсыттан уӊуоргу кулгāх тāсыгар діäрі аӊабыллап туран сӱбугурдук алгыс алгы турар усӱ:

— «Чіӓ, бујакаібын, оҕоло-ор! Ол буоллаҕына — субу тоҕус тоҕоідōх суол хотун ірчітӓ буолбут, аҕыс њjаімахтӓх āртык хатын ајыта буолбут, халлаҥҥа тіјӓр тімір ісірік ојур іјӓтӓ буолбут! Арҕā діӓкі далан халарык буолан бардахкына — аіҥахајы туруорāччы, ілін діӓкі кӯстӓх сіlliӓ буолан бардахкына — ілбісі тӓрiјӓрiҥ, соҕурӯ діӓкі дохсун холорук буолан бардахкына — содуому туруорарыҥ, хоту діӓкі куп-куп таібан кунсуідахкына — хобуосаіга хоилӯруҥ[1]), оттоҕунан быстаҥҥын осол буоларыҥ, тобоҕӯнан хаідаҥҥын тöрӯöт буоларыҥ! Аҥар харахтӓх арҕа кыса Алын Хандалы обургу, соҕотох харахтӓх соҕурӯ кыса Суордӓх Куохтуја обургу! Тахсар дабаммытын намтатан кулу, кірӓр кірбібітін кӓгатāн кулу, тімір ісірік ојӯру от ӯрӓх саҕа кына тоҕо солōн кулу!» діӓн баран аҥӓчыккы-муҥӓчыккы сатын тардан кӓбістӓ.

Бу таппыт тыаса буоллаҕына — сӯlӯн саҕынаҕы āтіҥ маска тӯсӓрін курдук іккі іҥӓччӓтін тыаса öрö сатары тӯста.

Бу тӯсӓрін кытта öідӯöн кöрбӯттӓрӓ: біlігі тімір ісірік ојӯрдара от ӯрӓх саҕа тоҕо охсуллан тӯспӯт. Цӓ, ōл устун ајаппатан цалкытан ісіттӓр.

Цӓ, сӯбугурдук ајаппāн істӓхтӓрінӓ — халлаҥҥа тіјӓр суорба тāс хајаҕа тіјӓн кӓlliлӓр. Бу кӓлӓн туран кöрдöхтöрӯнӓ — ӯöсā öртӯнӓн тујаҕас кӯгӓс öрö котōн тахсыбатах, алын öртӯнӓн усуктāх тумустāх сур кӯдāх супту сургуібатах кілӓгір тāс хајаҕа кӓlӓннӓр іҥнӓн хāлан турдулар. Бу турдахтарына — арчыгы[2]) уоллара Аlӓс-бāтыр обургу сытар апах ханнын саҕа хара хајыры сулбу тардан ылан öрö кöтöҕöн туран сӯбугурдук діӓн алгыс алгы турар ӯсӯ:

— «Чіӓ, бујакаібын, оҕоло-ор! Ōл буоллаҕына — бу адāр тāсым ірчітӓ буолбут, хаҥкыlцыјар хаlцыккыттан ыла хара маҥӓс халлāн харгыјар хара суора буолбут Хāн Халыктаі обургу! Адырыннах āртыккын сылāнјытан кулу, суорба тāскын суодутан кулу, хајыр тāскын хаптатан кулу, болуо тāскын ӯнтӯрӯтāн

---

1) хобулӯруҥ (отъ хобула)? 2) = аччыгы.

кулу! Манjаҕын балбычча, сулӯгун сулбуччу біарiäҕім! Уоп тарбахпар оботтo уган кулу, біас тарбахпар мäнäгäіда кäбісäн кулу, ӓ̄рбäхпӓ̄р імäңнä ӓ̄рчіjäн кулу, ытыспар ымырдахта ысан кулу!» — діäн баран біліґі кöтöҕöн турар та̄сынан хаjа хаба ортотун кöрбӯтӯнäн бараҕан кысыгыратта.

Бу барахпыт тыаса буоллаҕына — аныгы сыты бӯlja тыасын курдук чысыра тӯсäн ха̄лла. О̄л кäнjіттäн öідӯöн кöрдöхтöрӯнä — хатып ц̣ахтар хаппачытын аjаҕын саҕаны ортотунан ц̣ölö бараҕан кысыгыраппыт. О̄л устун тахсаппар аjанны турбуттар тус іlін діäкі.

Сӯбугурдук аjаннäн ц̣алкытан істӓ̄хтӓ̄рінӓ̄ — сӯрдӓ̄х тӯң болбукта ісіґӓ̄р кіраlläрін кытта кіnіläрі ӯн утары тоҕус торҕон бöрö öрö улуса олороллор äбіт. Ц̣ä, кіnіläрі кӧрдӯläр да тӯ тӯläрін öрö кӯрдӓ̄н бараннар, сыраідарын о̄ро пjолоччу туттан бараннар, тīстäрін ытыгыратан бараннар утары сырсан кäлliläр да мīпjäп ісäр аттарын кӓ̄lін борбӯjугар олорбутунан бардылар. Ц̣ä, сӯбугурдук кынаннар іlін да арҕа да ыппакка ха̄ідылар. Ц̣ä, бу хаjыллан тураннар ӯс äр кісі аттарыттан тӯсä оҕустулар да уолан кісі уостӓ̄х тīсä урц̣аlц̣ыjан кöстöр усун дурба батастарын субуjа баттӓ̄н ыллылар да уңуоргу тыа улаҕатыттан урбачытан аҕаланнар охсон улӓ̄ннӓ̄бытынан бардылар да кöрӯöх бäтäрӓ̄ öттö от хотӯла, мас чаппата кынан кӓ̄бістіlӓ̄р да äміä аjаннäн сäмälӓ̄н істӓ̄хтӓ̄рінä — äміä кӯтӯр болбукталӓ̄х сäңнäкä ӯрдӯттäн аҕыс сырҕан äсä öңöс кына тустуlӓ̄р. Бу тӯсан ісäр ц̣усӯннäрін оідӯöн кöрбӯттäрä: тӯ тӯläрін адӓ̄рыппыттар, тīс тīстäрін ырц̣аппыттар, тыңырах тыңырахтарын сарбаппыттар, — сӯбугурдук ц̣усӯlӓ̄нäн кіnіläргä тӯсäн кälliläр. Бу кäläll äрін кытта ӯс äр кісі аттарыттан оjон тӯстӯlӓ̄р да кыс ц̣ахтар хастӓ̄х хараҕа кыртаlц̣ыjан кöстöр кырыктӓ̄х ӯңӯläрін сулбурута тардан ыллылар да аңар öртӯläріттäн сӯрӓ̄хтäріґӓ̄р ц̣оlӯтä тӯспӯтӯнäн бардылар. Ц̣ӓ̄, сӯбугурдук ӯнтӯ кäjäннäр ölöртöн кäбістіläр. Ц̣ä, сӯбугурдук ölöрöн öсöрöн кäбісäннäр ӓ̄міӓ̄ ӯöрä-кöтö аjаннäн сäмälӓ̄н істіlӓ̄р.

Ц̣ä, сӯбугурдук ӯчӯгäідік туох да äрäjä-буруjа суохтук біlі

тојонноро äнніт іҥін äҥін ǟртыктары барытын ǟтǟҥҥä туорǟннар біlігі уот бајаҕалга тіідіläр. Бу тіјäн туран Аіталын-куо обургу аҕыс салā кутуруктāх Аідāрыкы-сіäр ӱрдӱттāн тӱсā охсон баран, Аідāрыкы-сіäр кутуругуттан ӱс сӱмāх кылы сы̄ја тардан ылан баран, кӱн öртӱнäн ӱс тöгӱl тöгӱрӱјäн баран кӱнӱ кöрсӱсā талбāты̄-талбāты̄ алгыс алгы̄ турар ӱсӱ; ол алгыса маннык:

— «Чіä... дуо... чäбінäбін... кäl... кӱöх... уоі-уоібун, оҕолоор! Субу буоллаҕына — мін äтäр тылым ірчітін, äбāм, обуннāх уот бајаҕал ірчітā буолбут, Обун-томтоі-уот-кунсујуку обургу, іста сарганнāн, кöрö бӱдӱlāн туруі äрä! Ол буоллаҕына — мін кӱсуlгäннāх кöрдöсӱбӱн [котоҕӱі], ахтылҕаннāх артасыбын [атāрҕа]! Тугу тоҕосолōн туран чуо кöрдöстӱң? діатāргін — бу уот бајаҕал обуннāх дохсун сӱрӱгӱн тохтот діаммін ҥол кöрдöсöн äрäбін, хатан халҕасатын халбарытāраі діаммін āртасан āрäбін! Мін біäс тарбаҕым бäрімнјітін кöрöҥҥӱн мічік аллаі äрä, уон тарбаҕым ӱнутун öідӱöн кöрöҥҥӱн куlӱм аллаі äрä!» діäн баран біlігі ӱс сӱмāх кылын öрӱкӱјā уста турар бајаҕалга барахта.

Бу бараҕарын кыт̄га біlігі ӱс сӱмāх кыла хāн тураҕас аты̄р сылгылар буоланнар кістäснітінāн тӱстӱlāр уот бајаҕалга. Ҥä, бу тӱсälläрін кытта бу уот бајаҕал ӱс тöгӱl öрö ӱlläн баран таҥнары суодујан тӱсӱтӱгāр хаба ортотунан быса ыстанан кысыл кумах буола тӱстā. Бу устун тахсаннар тус іlін діäкі баран істіläр.

Ҥä, бу істäхтäрінä — öјӱölāммiт öјӱöläрä баранна, мімміт аттара ырда, таҥнысбыт таҥастара āгтäрігäр сыстаччы[1]) хатан халла, асāбыт астара баранна, — ölöр ӱöстäрінäн, быстар кырча ты̄ннарынан іäгälҥітäн істіläр. Ҥä, субугурдук муҥу кöрöннöр, буору сöҕöннöр, унјулуја ӱланнар, іlбірітā сытыјаннар, іäдäјäн бараннар ҥā буллулар кы̄н барбыт кырылас сылгылāх, бырах барбыт бырылас ынахтāх сірі. Ҥä, маны кöрöннöр — кӱннäрä тахсан халлāннара сырдата. Ҥä, сы̄ја-бāја сыбыгыраччы хāмтаран халытан істіläр.

1) Въ подл.: сыста татаччы.

Џā, бу ісäн кöрдöхтöрӱнä — алāс муџунан ан аласата атарбыт — āн атаіӧыт, толōн муџунан џоллōх туоната туругурбут — хон хотоібут ыал чälгiäннāх чігдiтā кiiöäjäн кöсӱннä, чугдāннах тусасата туналыjан кöсӱннä. Бу џон маны кöрö-кöрö бу ыал дiäкi баран iстiläр.

Џā, бу ісäн кöрдöхтöрӱнä — ары хатын саҕа араҕас маџан чачыр анјыллыбыт, алāс сысы саҕа араҕас маџан далбар тардыллыбыт, чöџöрö чуöппä саҕа дiрiң тӱсӱlгä тӱсӱрӱiбӱт, сэттä сiрiä баҕарахтан тäрiIliбiт сiрiäсiннāх, сэттаli сiрiнäн сiктāх, тӱöртӱ сiрiнäн туспалāх, аҕыстӹ сiрiнäп хараҕалāх, ӱстӱ сiрiнäн кулугулāх сэттä сiрi iсiтi сiрiäдiнпiтгäр; тӱöрт Џöсöгöi ајӹттан тōрӱттäммiт тӱöртӱ сiрiнäн курдāх талахтāх таџалаiдāх таныlҕан чабычахтар тардыллыбыттар, Äjäн iäjäхсiттāн[1]) сiтiмнāх iччäхтāх талахтāх таџалаiдāх ыаҕастар тардыллыбыттар; џоллōх Хомпорӱн-хотоi ајыттан тускулāх томторҕолōх џоллōх тојон ајахтар чуоҕуспуттар; кäбiсäн бiäрбäт кāскiIlāх Кӱрӱкäрäмäстäн тäрiIтäläх кардïс ојӱлāх ыпсылах кäрiäн ымыјалар кäккäläбiттäр. Маннык бараҕаi ыал туох тölкöтӱн оџостубуттараi? дiäн одӱлан кöрдöхтöрӱнä — уџуо дiäкi аластарыгар аҕыс атыр ӱöрӱн хäјан ласыгыратан кāспiттäр, ōл кäнjä тоҕустӱ тоҕоiдōх тоҕус суол саläнi тiсä тардан кäбiспiттäр, ōл [кäнjä] «бастың кулун тутуллар маlāсынын ысыаҕа» дiаннäр тäрiiбiттäр: бу iсiттäргä арылыас кус сымытын курдук араҕас арылāх кымысы бачыгыраччы кутан кāспiттäр, ōл ӱрӱтӱгäр сiаIlāх äбiр ысыах хамыјаҕын олоччу уган кäбiспiттäр, сiрi iсiттäргä ојӱлāх уктāх уџурҕаi усäјаҕы умсарыта угуталан кäбiспiттäр.

Ōл кäнjä — маннык уiгӱ быјаџы олохсуппут, кäтiт кāсlнi тälгäннiт тусаннāх тојонноро-хотуннара, кāргäннäра-чаҕардара, кöрдöрö-нардара хаiтаҕыi? дiäн — öiдӱöп кöрö iстiläр. Бу кöрдöхтöрӱнä: хара ыарҕа дiäбiттäрä — хара барāн аiмахтара äбiттäр, ӱрӱң ӱöт мастар ӱнäн ӱтӱрӱсäн тураллар дiäбiттäрä — iliн кäliн öртӱläрiгäр ӱlџӱрӱјäр оруоlџут уолаттара кыргыттара äбiттäр.

---

1) Ср. выноску 2-ую на стр. 220.

Ол кäнjä одўлан кöрдöххö — омук омуктан оі хохтон тäгäс тіäстібіт, букас мунjустубут, соххор харахтаммыт, доҕолоӊ атахтаммыт, кылбісыт манна кылыібыт, сўрўк манна сырсыбыт, бöҕöс манна тустубут, сўрўк аттар манна сырсыбыт доідута äбіт.

Џоннорун маігыларын кöрдöххö — харахтара халлäны біlбäт буолбуттар, улуџахтара сірі біlбäт буолбуттар, былыкка быччаібыттар, халлäџџа хангаспыттар, чолбоџџо чолоспуттар. Кінілäрі бірдä да кырбы харахтарынан кынчаjан кöрбöтўläр. Џä, ол кäнjä бу џон тусаннах тојон хотун ханна барын болҕоjон кöрбöтўläр.

Џä, субугурдук аjаннäн кäläннäр кінілäртäн тäjіччі соҕус оідомџо бараннар тўстўlар. Бу тўсäн баран улаххан уоллара бу ыалга барда. Бу џоннор манна олордулар.

Џä, бу уоллара ыалга тіjäн тустах хотун іnjігäр кірäн туран субугурдук саџара турар ўсў:

— «Чää, кöмўскäстäх саналах кўн аџікäjіäм! Хаjыстаргын — хан урўӊ, аргііäргін — ат урўӊ, одўлатаргын — уџуох урўӊ муџу кöрöн мунан-мунан буруоҕун буллум, тäнäн-тäнäн тälгäсäҕäр кірдім... Ол буоллаҕына — хантан хäннахкын? діäтäргін — Сабыjа-бäі-тојон аҕалäҕыӊ ўсу, ылгын інітä Сыты Џыппыала діäн бара ўсу, ол уола буолабын. Ол бу доіду ударыгар тоҕо оҕустаран кälліӊ? діäтäргін — маџы баjäläх доідуга іккі уол оҕону таџалаідан кäбісäн кälбітіӊ; онтон арчыгыі оҕоӊ, Ўрўӊ Уолан барахсан, аҕыс сала кутуруктах Аідäрыкы-сіäр аттах аҕыс булас сусуохтäх Аіталын-куо діäн äртах џахтары оjох ылбыта; бу кубаҕаі кутуругар сöрöнöн кäläн арҕа халлан батäрä öртугар ўöскäбіт тöрдö-уса біllібäт тўöкун ірџäн ölöрöн öсöрöн кäбісäн баран бу доідуга Басымнjы-батыртан тäскіläн кälліläр, — ону тылларыбын, кінiläргä хамнjаччыт буолан, кälлім... Хаіҕах хара быарыӊ хамнатар — бу доідуттан халбарыттар, тојон сўрäҕіӊ долгуідар — бу олоххор олохсутума!» — діäта.

Ꚋä, маны істäп баран Сабыантаі-баі-хотун Сабыантаі-баі-тојоңңо[1]) сӯбугурдук саңара олорор:

— «Ы̄і-ы̄ібын, д̄і-д̄ібын да нї, доҕорчуок! Уоі-уоібун да нї, оҕонјорум оҕото-о! Уолујан ӧ̄лӧрӯ кыныым äбä-äт! Сӯраҕім уолугум ӱ̄тӱ̄гäр тахсан мӧңӱстäҕä тоҕо сӯрӯкатаі да-а! ā̄наі абакаібын да-а! Уоі, оҕонјоруом! ончу істімінä олороҕун ду, істä-істä сірі сары курдук іңäрäн олороҕун ду? Кіäр кыннара таттар бу доідуттан! Харахпар кӧрдӧрӯмä, кулгāхпар ісітіннäрімä, Ꚋоллōх оппут-маспыт тӧ̄руттäрін быртахтатыма!» — дї олордо.

Ꚋä, маныга Ꚋіäлāх тојон сӯбугурдук дї олорор бу кäлбіт кісіäхä:

— «Уоі-уоібун, оҕоло-ор! Ō̄л буоллаҕына — бараңңын äт: сӯбу сāмантан тус хоту діäкі бардар баран істäххä — мӯс баjаҕал бāр буолуоҕа; ōл арҕа чанчыгар баран істäххä — ыі уота ыспалāх, кӱн уота тӱ̄пталāх, тоҕус бургунас ынах муосун ӧрӱ̄тä туппут курдук мӯс мӧсӱ̄рä хаја бāр буолуоҕа; ōл арҕа тäлläҕäр тоҕус кōс туоралāх, уон кōс усталāх, суорба тāс суорҕаннāх, дäріäспä тāс тäлläхтāх, сымара тāс сыттыктāх, турар хаја тулӯрдāх, бухатыр кісі сототун харытын уңуоҕа урусхаллāх, кӧхсӱн хана сӯ̄рӱктāх чысханнāх чыстаі буолак-хотун бāр буолуоҕа, — онпо бардынар, міҙігін кытта кӱӧн кӧрсӱ̄ӧхтäрін баҕалāх Ꚋон буоллахтарына! Бāтāр кіäр буола тартынар! Бу доідуга тыннāхныма олордуом суоҕа!» — діäтä.

Ꚋä, маны істäп баран барда біlігі кісі. Бу баран бу оҕонјор тугу діäбітін барытын ӱ̄тӱктäн біäрдä, ōл кäңјä баjāтā іккісін сӯбугурдук саңара турар ӱ̄сӱ̄:

— «Буор сырai, бурҕаlЏы сото, хāннāх аjах, хара баlас! Мін хāннāх хара кӧlӧсӱммӱн туоҕунан хардалāн бараҕын — бііlāрā тардыт! Біäрбäт кӱннāх буоллахкына — халың тірігін хаjытыам, хара хаңңын тасāрыам, Ꚋаңкір бӱ̄lтäскін тосуталыам!» — дї турда.

---

[1]) На стр. 214 онъ названъ: Сабыjа-баі-тојон, между тѣмъ какъ въ предыдущемъ монологѣ подъ этимъ именемъ фигурируетъ его тесть.

Ҵä, маньга бāра — анарāҵы кісі тыныах біäріміна тыгыластāн барда, äтіäх біäріміна äппаҵнāн барда, саҥарыах біäріміна саппаҵнан барда. Субугурдук ҵусÿlанна да біlігі уолун охсон улāнпāбытынан барда. Ҵä, уола хардары äміä охсубутунан барда. Ҵā, субугурдук іккіäн охсусан улāннаспытынан, äртäсäн[1]) älкäхтäспітінäн, кырбасан кысыласпытынан бардылар. Ҵä, субугурдук äт іlīläрінäн äртäспäхтāн[2]) ісäннäр äргіllän кäläннäр кырыктāх ÿҥÿläрінäн анјыспытынан бардылар — кырыктāх ÿҥÿläрä хороҥ от курдук тосута баран хāлла; онтон сарбынјахтāх уктāх сāбылāн батастарынан хајыта кырбаспытынан бардылар — сарбынјахтāх уктāх сāбылāн батастара тоҥмут быта угун курдук булгурута баран хāлла. Ҵä, онтон äт іlīläрінäн імітіспітінäн бардылар, — ҵä, онтон хасытаса-хасытаса хансыбытынан бардылар, ÿöгÿläсä-ÿöгÿläсä органктäспітінäн бардылар. Ҵä, бу хамначчыт уол охсоро улам улāтан, тäбäрä кāм-кāм чіҥіргäн, анјара улам-улам тўргäтäн барда. Ҵä, маньга анарāҵы кісі субугурдук саҥара сырҵар:

— «Чіä, доҕоруом, аҕыс булас сусуохтāх Аіталын-куо, бāр буолларгын — ōрÿсÿі! Урÿҥ кÿнÿм ölбöдÿјäн барда, маҥан кÿнÿм баладыјан барда... Абырāн атäрҕан кöрÿöхкÿн тöсölöх буолуоҕаі?» — ді сырытта.

Ҵä, маны істäн баран Аіталын-куо аччыгыі уолугар субугурдук саҥара сырҵар:

— «Чіä, нојо-он[3]), мін äрäсäläх äтäр тылым ірчітін істäн туруі! Ōл буоллаҕына — бу тојонуҥ аҥачыккы муос сāтын ылаҥҵын ōл тÿбкÿн уолу аҥар атаҕын тосту ытаҥҵын санāтын тÿсäрä тÿс!» — діāтä.

Інјä дīрін кытта уол ÿрбÿт-кöппÿт курдук ојон тура äккіріāтä да сÿрāн баран тојонун аҥар хараҕын тäсä ытан кäбістä. Ҵā, бу ытарын кытта тојоно ысыктан кäбісäн баран іккі іlīтінäн хараҕын саба туттубутунан сіргä умса тÿстä, ōл кäнјä субугурдук діäн іајā-туоја сытар:

---

1) = äттäсäн. 2) = äттäспäхтāн. 3) Въ подл.: дојōн.

— «Ыі-ыіібыан, ҥі-ҥібыан! Бу куотар кубаҕајы күҥусабын діаммін бу ајылах буоллахпын көрөllө-өр! Бу барар маҥаны батысабын діаммін басым бардаҕын көрөllө-өр! Бу асар араҕасы батысабын діаммін аlҥаннахпын көрөllө-өр!» — діата.

Ҥа, маны істан баран Аіталын-куо сүран батыгыраjан барда да іккі уолаттарын іккі іlітінан хардарыта охсубутунан барда, іккі атаҕынан хардарыта таппітінан барда. Бу іnја кынарын кытта іккі уолаттара субугурдук саҥара сырҥаллар:

— «Чіа, хотукабыат! Бісігі ан үс күlүккүн быса хамыа суох буоламмыт аҕыс ахтар ајыбытыгар андаҕајан калсібіппіт, тоҕус сөҥпөр ҥосоɣоібүтүгар үҥан холбоспуппут... Ол буоллаҕына — бајаҥ хаjыгын: өlөрдөргүн — көҥүlүҥ, тіlіннардаргін — көҥүlүҥ!» — даса сырыттылар.

Ҥа, бу іnја діllарін кытта үраја охсон кабіста. Ол кабісан баран субугурдук саҥара турар:

— «Чіа, нојотто-ор! Ча, оннук буоллаҕына — мін ахталыјан үөскабіт ан іjа доідубар төттөрү барыаҕыҥ! Ону буолбат буоллахкытына — төбөҕүтүн түөрт кыныаҕым, ортоҕутун отут кыныаҕым, бајаlарі маlітіаҕім!» — діата.

Ҥа, іnја діріn кытта іккіан:

— «Ҥа, тіардарбіт ханна барыаі, хотукабыат!» – дасістіlар.

Онтон Аіталын-куо іккісін субугурдук саҥара турар:

— «Чіа, дуоҕа-ар, мін аjігін ат аттанан, оҕус оҕустанан, батар аллах атахтах буоламмын аjігін булугас атахпынан булбуппар міаха саlаннанніҥ дуо, батар мін бу уолаттаргын кытта кыргыс діабіппар міаха курутуідуҥ дуо?» — діата.

Ҥа, субугурдук хаҥыр куҥур саҥарсан бараннар төттөрү доілуларыгар калан істіlар. Ҥа, бу калан ісаннар аҕыс үөстах Арат-бајаҕалга тіjан калліlар. Бу калlахтарына — аҕыс үөстах Арат-бајаҕал арылыја уста турар абіт. Маны аттарынан солбон тахсары кыммыттара — тоҕус көтөl ата тохсуон үга түсан халлылар.

Ҥа, онтон бу Аіталын-куо доідутугар тіjан калліlар. Ҥа, бу калан бараннар іккі уоллара субугурдук саҥара тураллар:

— «Уоі, хотуннāтар хотуммуот, іјālāтāр іјакаібіат! Бісігі āјігіттāн арахтыбыт: āн ајыӊ інјā, бісігі ајыбыт інјā!» — дасістіlāр да тус хоту діāкі сырса турдулар.

Аіталын-куо алтаннаҕынан аӊāрыччы, кöмустāҕінāн куöгаlӊіччі кöрöн туран халла. Онтон аҕыс īlāх саҕалах атāннāх-мöӊӱöннāх āн іјā доідутугар кірāн туран сӱбугурдук саӊара турар біlігі доҕоругар:

— «У-уоі, доҕорчуок, āн бісіккі сӱс кісі сӱбāтін сӱбālасіāх... Ол буоллаҕына — āн сȧматтан[1]) сырыта доідугар бара тур! Мін барыаҕым āн кāнјігіттāн... Манна арчыгыі надалāхпын... Ол надаӊ тугуі? діатаргін — сȧматтан[1]) тус хоту діāкі баран істāххā — алас баранан абылан буолутугар, сір ыраса баранан сіміlāх буолӯтугар, ӯрāх ӯгӯöтā баранан ӯрујā буолӯтугар, доіду ӯтӯöта баранан тукулан буолӯтугар кālāн олорор бīр кісі. Ол кісі хантан ханнāх, туохтан турудалах, кімтāн кīннāх кісіні? діāтāргін — бу кӱlӱгā кöстӱбāт кӱндӱl маӊан халлāн ӯрӱт öртӱгāр, тоҕус хартыҕастах ӊулуо маӊан халлāн ӯ ӊулајыгар олохсујан ӯöскāбіт Ӊулуо-моібор-тојон Ӊуххары-маӊан-хотун уоллāх кыс оҕону іппіттāрā. Онтон уолларын буоллаҕына — ӯöсāӊі отут тоҕус біс ӯсун ӯöрāҕāр ӯöрāттāрбіттāрā, аллара уокāн-акан Арсан Дуолаі Буор Маӊалаі ӯс бӯруктāх ӊоlöркоі ӯöдāнін тӱгāҕāр тӱсарāннāр сӱрбā сāттā біс ӯсун кāрīмāр кāрітāн тасарбыттара. Ол тахсан кірāн āрāр кӱн кіlбіāнін курдук кіlбіāннāх кіріlіāстāх, тахсан āрāр кӱн сардаӊатын курдук сардаӊалāх ӊарбаӊнāх, ојор маӊан кӱн туналҕанын курдук туналҕаннāх тусасалāх, сырдык сыралҕаннāх тāс ӊіālāх, кӱнду кöмӱстāх чӱмāччі уота манāрдāх, араҕас дадаӊ тӱнтālāх, уордāх āтіӊ оінӱлāх, кӱстāх āтіӊ сӱргӱрдāх, саллар чаҕылҕан ӊалбырдāх, ары хатыӊ саҕа араҕас маӊан чачыр даібīрдāх, ӯт кӯöl ӯктāllāх, ӯкāр кујас тыннāх, ӯт ас бāјālāх Урӱӊ-ајы-тојон ыібыт ыјāҕын, оӊорбут оӊорӯтун сöбlӱöбāтāҕін ісін уолан сімālіјāр ӯлāх, охтон баранар мастāх, ојон кöстöр кӱннāх, кāнчіарālāн кāхтāр кāрā кāрāмāс

---

1) = сȧмантан.

ычча̄ттāх, тӧрӱӧн ӱӧскäн тӧннӧр тоіоккоі суӧсуlāх, оlоп коɉӱрӱр кісіlāх орто туоі бороɥ доідуга тацнары утаран тӱсäрбіттāра. Ол кірäн бу доіду кäнчіäрä кісітін, ырчат[1]) оɉотун муɉјан ӱӧсā аллара кäрімäр ӱӧрäтäн äрäр ӱсӱ. Міп онно бараммын амiä орто доіду кäрімäр усуттаран кäliäх тустāхпын. Ол кісі āта кімiі? діäтāргін — тордохтōх ɥіäɉä кірбатāх, тобурахтāх асы асабатах, кірдāх чігдігä кälбäтäх, кірāстāх таɥасы таɥныбатах, онолоххо ороспотох, біllāххä білсіспäтäх, ɥајынɥāхха тāрыспатах, тоɉус ајы ыјāɉыттан тумнубут Ɥулуонтаі-бāргäн діäн артāх кісі. Ɥа, äн бара тур ахталыјан ӱӧскäбіт äн іјä доідугар... Ӧр буоллахпына — ӱсыјынан, ӧтӧр буоллахпына — іккі ыјынан тіјіäм!» — діäта.

Ɥа, бу інјä діäн баран тус хоту діäкі баран халла. Бірдäрä тус арɉа діäкі бара турда.

Ɥä, бу хоту барбыт ɥахтарбытын оідуӧн кӧрдӧхпӱтӱнä — тус хоту діäкі баран істä. Бу баран тііää аɉыс кырылах тімір бабарына ампāрга. Бу ісігäр кӧтӧн тӱстä. Бу кірäн кӧрдӧɉӱнä — ӱс арсын ӱрдӱк кісі тӧттӧрӱ тāры хāман ɥірālɥіјä сырɥар. Бу кісі дјӱлјӱн баран ɥӱсӱнӱп кӧрдӧɉӱнä — іккі тобук чӧɥкӧјӱ олордо ӱрбут курдук уоттāх харахтāх, іккі āсä läпсäні атахтасынпары ӱрбут курдук кӧп хāстāх, улӱ кыл уллугун уɥуоɉун туруору туппут курдук субугур мурунпāх, ӧрӱскä ɥахтар іккі тӱпä ӱтӱlӱгӱн курдук кӧбӱӧlāх уостāх, ол ӱрдӱнäн бӱлур атыр сылгы сіäliн тälгі быраxпыт курдук кӱрӱӧ кäрäмäс бытыктāх. Манпык кісі кäі баран кіäбä хаітаɉа äбітаі? діäн кӧрдӧɉӱнä — кісіттäн кірісінäн ордук, урацхаітан ураɉасынан ордук, сахаттан сāдаɉынан ордук. Ɥä, бу кісіні ӧрӧ кӧрӧн туран Аіталын-куо субугурдук ді турар:

— «Уоі, тојоко-ом! Мін äјігіттäн кӧрдӧсӧ тіјäн каllім... Тугу кӧрдӧсӧ кällіɥ? діäтäргін — äн ӱтӱӧ ӱӧрäхтāх āккар тіјäн кällім: міјігін бу орто доіду ӱӧраɉāр ӱӧрäтäн біттаргын діäммін кӧрдӧсӧ турабын... Манјаɉын балбыччы, сулугун сулбуччу біäріäм!» — діäтä.

---

1) = ыччат.

Маныга анара̄ңы кісі тохто̄н хорус кына тӯса̄н баран субугурдук саңара олорор:

— «Чіä, са̄га̄ртäjiа̄м, мін а̄ра̄саlа̄х тылым ірчітін іста̄н туруі äрä! Џä, мін ӱра̄тäн да кöрӱм бараммат манjаҕа, ураібат сулуга. Ол манjаң тугуі? діатаргін — умса тӯсар кӯммар суспӯтпäн öjӱöҕӱң, ӣттäна̄ тӯсäр кӯммäр ка̄та̄хпіттан тіра̄біlliäң... Ову ылынар буоллахкына — ӱöра̄тäн кöрӱöм!» — діäта.

Маныга äттä Аіталын-куо:

— «Чіä, тоjоко-ом, ылынарым ханна барыаі?» — діäтä.

Џä, інjä дӣрін кытта тӱöрт мунпуктā̄х сандалы маңан остуолу тардан кäбістä, о̄л кäнjä араңа туос курдук араҕас маңан аркыбаны арыjа батта̄н кäбістä, о̄л кäнjä сул туос курдук суругун та̄lгі барахта, о̄л кäнjä ӱс сірінäн кудурҕаннāх луо хан оронугар олотто. Џä, бу олордон баран хохудал бäс саҕа хотоі кы̄л бастың хотоҕоjо куорсуну туттаран кäбістä, о̄л кäнjä хардāх бугул саҕа хара кöмӱс ісіті інjігäр ӯран кäбістä, о̄л кäнjä субугурдук саңара турар:

— «Чіа̄, хотуоі, мін äппіт тылым іччітä іккіlа̄х барҕан оҕо саҕа торҕон туос āмāгäт буолан äн чампарыкта̄х таллан тас ороігор таба тӯстӯн, мін саңарбыт саңам іччітä сарба кы̄л саҕа іккі сала̄ кутуруктāх, ӱс хос бастах садаҕа уот моңоі буолан äн ӱрӱң сӱнjӱң ӱтӱнäн суоллапан кӣрäн нохтоло̄х тоjон сӱрäҕің ісігäр дугуіданнын, мін ыjар ыjāҕым іччітä быала̄х кымнjы̄ саҕа тысы тыммы̄ттар буоланнар äн ӱöс хоруктаргын ылҕатынар, мін ӱöрäтäр ӱöрäҕім іччітä ӱöl талах саҕа кысыл чіäрбälар буоланнар іс тас халың чара̄с куңнаргын ылҕатынар!» — діäтä. — «Џä, маны ӱтӱктäн, Аіталы̄н, міȷігін сӱбугурдук кынäр!» діäн сурујан істä.

Џä, маны бӱтäрäн баран Аіталы̄н-куо барара буолла. Џä, маныга Џулуонтаі-бäргäн сӱбугурдук саңара турар:

— «Уоі, хотуоі! Хаjа, хаңыл санаҕын халларацңын, дохсун öігӱн тохтотоңңун, кыңыкта̄х öігӱн кыанаңңын, обуннāх оҕо санаҕын ӱраjаңңын, олохсуjан олороңңун ӱöса̄ отут тоҕус біс ӱсун ӱöрäҕäр ӱöрäттäрбаккін дуо!» — діäтä.

Ңä, маны Аіталын-куо батан кäбісäн бара турда. Ңä, бу баран тііда білігі тіjiäх буолбут кісітігäр.

Ңä, бу тіjäн бат ӱчӱгäідік олордохторуна — иккі ду ӱс ду ыі буолбуттарын кäнjä — кäнjiläріттäн Басымнjы-батыр обургу, ол кäнjä Тӱöнä-Моңол-тоjон иккі бат бухатыр доҕордох буоланнар тіідіläр. Ңä, бу тіjäннäр ол кіäсä туох да аідана суох ім нjім ӱт тураннык хоннулар.

Ңä, онтон сарсына буолла. Тӱöнä-Моңол-тоjон иккі Басымнjы-батыр иккі субугурдук дäсä олороллор:

— «Чіä, хотуоі, Аіталын-куо, ӓjiäхä кällібіт! Міäхä тоҕо кällігіт? діäтäргін — ахталыjан ӱöскäбіт ан іjä доідутар тöрöннӱт оҕоң тӱн тулаjах халла, ӱöläннäсäн ӱöскäбіт утӱö доҕотторуң барылара ахтаннар тураңсыдылар, каріäннäсäн ӱöскäбіт кара ырчат ңонноруң бары кäрі куру буоллулар... Ол буоллаҕына — тугу даҕаны туора усаты саңарбакка оңосун! Мас курдук уох бах атіннäккä ірңäргä кällібіт... Ол кäнjä бір ортӱнäн ӱöсä Ӱруң-аjы-тоjоңңо тыл біäрäн тураңңын кäнчіäра кісіні кäскіllіäх буолбутуң, ол кäнjä онтукаігын äміä тоң тусасаҕа тоҕо тäбіäн кäбісäн сырңаҕын? Ханна да халбаңнаппакка ірңіäхпіт!» — дäсістіläр.

Ңä, Аіталын-куо барахсан усун саната саптаҕар кылгата, кіäң кöхсö сонун бäläнjігінäҕäр кыарата... Халланнäн кöтӱöҕӱн халлан ырах буолла, сірдäн тіміріäҕін сір кытанах буолла... Араі кöмӱскäтäрä кöмӱскäтін ӱта буолла, харысыттарара хараҕын ӱта буолла... Ңа, бачча[1]) тохору доҕордоспут доҕоруттан арахсарын санатаҕына — хатан мас хаjыта барарын курдук хатан бӱlтäсä халыгыраччы хамнäта, тоң туос тосута ыстанарын курдук солоҕоі öjö солуңуоі буолла, тоң тӱсу хатан усуктаҕынан хаjыта анjар курдук хатан санäта хамнäта, укталах ут саҕаса оту салäн барарын курдук тоjон сӱраҕä асынбахтата. Ңä, субугурдук буолан сырңан доҕоругар саңара турар:

— Ыі-ыібын, ӓі-ӓібын да ні, доҕочуjуом оҕото-о! Субугур-

---

1) Въ подл.: барча.

дук буолан хāлыахныт кäріäтін хара тыа хатан џылђан масыгар хара быанан хабарђабытыттан хандāланан öлбÿппÿт буолбатађын да ні! Уоі-уоібун, дођоччуок! Сāманнықка тіксäн хāлыахныт кäріäтін кÿöх бī хатан усугунан хајыта тыытынан бађас öлбÿппÿт буолбатађын абакабыан! Бу кÿцџä кäлäммін кōмÿс бäјалäхнітт̄ан кōрö матан барыам кäріäтін кÿöх далаі тÿгäђäр тімірäн хāлбытым буолбатађын ні! Бачча[1]) тохору холбосиут дођоібуттан кōрö матыам кäріäтін кÿрÿläччі убаја турар кутāлāх уокка тöбöбÿнäн тÿсäн öлбÿтÿм буолбатађын, ä-äі, äрäібін, оџоло-ор!» — діäтä.

Џä, маны істäн баран анарāџы кісі іџін хāна іäдäјäн барда, сÿсÿн хāна сÿрÿläн барда, тојон болуо сÿрäђä уолугун ÿтÿгäр тахсан толурђаччы тäбіäläтä, харађын ÿта іџін бысађасыгар діäрі субурујан тÿстä, ōл кäнјä сÿбугурдук сађара турар:

— «Чіä, дођоруом, äн інјігäр халыџ тірīм хаідарын харыстыам суођа, хатан бÿlтäсім халђаса буоларын харыстаныам суођа, äн інјігäр іџџä да кīрдäхпінä — кäмсініäм суођа!» — діäтä.

Џä, ōл кäнјä білігі поннорго баран сÿбугурдук дī турар:

— «Уоі, бујакаібын, оџолор! Бу, мађаі аллāхтар, āнаі абаџытын, туонаі сÿттÿгÿтÿн кōрöђÿöт? Ōл буоллађына — мін бīр уџуох тосто іlігінä, бīр іџīр быста іlігінä біäрäн ытарым суох!» — діäтä.

Џä, маны істäн баран анарāџы џон бухатырдарыттан улаххана тÿџџäстіäн інјінä Тÿџџäрі Холорук обургу сÿбугурдук сађара турар:

— «У-у-у-уоі, нојо-он, џä, кōрÿöх äрä, хаја кÿскÿпäн ірџä халаргын! Џä, доідулāх-сірдāх кісі бастāн хамнāн кōр äрä!» — діäтä.

Џä, інјä дīрін кытта џіäläх кісі ојон барда да Тÿџџäрі Холоругу тöбöтÿн сігін устун тÿсäрдā ађыс кырыlāх џјыгыл хара тāс чомпо сÿlјÿгäсінäн; маны анарāџы кісі öрö кōтö тÿсäн баран асаран біäрбітін џіäтін кіäнін тођус холлођосу кōтÿрÿ хајыр тāс

1) Въ подл.: барчча.

хантасынnах, сымара тас сыңасалах луо хан оропун осоҕостōх субаі хан курдук хаба ортотунан быса охсон, сірі буоллаҕына — сырҕан äсä арҕаҕын саҕаны цöлö охсон чöмöрÿтäн тÿсардä. Џä, онтон анарāцы кісі харса суох абаран барда, ыјытыта суох ылан барда. Џä, бïрдарä хардары хабан ылла. Џä, субугурдук іккіäн хасытаса-хасытаса хансыбытынан бардылар, уöгÿлäсä-уöгÿлäсä öртÿктаспітінан бардылар. Џä, ціäлäрін буоллаҕына — сытыган öтöх тäллäјін курдук далбі тäнсäн кäбістілäр. Онтон толоңңо батыгырасан кïрділäр. Бу кïрäппäр тоҕус тÿппāх кÿн тохору тутусан сырцаннар тура охсустулар. Џä, бу охсусаллаыттан чугас от-мас іäн іңïрін курдук таңнары сыјылыппа, кÿöх далаі ута тасырца дäбіліјäн таҕыста, хара тыа маса кÿöх далаіга ÿпту кумаланан кïрдä, кÿöх далаі балыга хара тыа чуор мутугар ыјанан атан öllÿlÿр, хара тыа кыла кÿöх далаіга тÿсäн öllÿlÿр. Бу доіду ітін саҕатын кÿöl кутатын курдук куогаlціччі уктÿöннäр ölÿ утун кöрö дäбілітäн тасардылар, тарган ыі іäччäҕін аргïтä тарданнар ыјы äргïбäт оңордулар, ÿрÿң кÿн öргöнÿн тÿңнäрі тытаннар [кÿпÿ] кöстÿбäт кыннылар.

Џä, субугурдук охсусан уланнасан, кырбасан кысыласан ісäн Холорук обургу öттÿгäр мïннäрäн аҕалан сірі сäттä харыс кäдäс кына тÿсÿöр діäрі далбі кäбістä, ōл кäбісäн баран тÿöсÿн ÿрдÿгäр мïнjä тÿсäн баран отут болгуо чāрāтā олуі молуі бысыччатын сулбу тардан ылан муос хабарҕатын кіріäтäбітінан барда. Џä, онуга анарацы кісі субугурдук саңара сытар:

— «Чіä, доҕоруом, міјігін кыајарын кыаідың, хоторун хоттуң... Ōл буоллаҕына — угÿöнÿ äттä діäңңін асынарың біllібäт, кусаҕаны äттä діäңңін цігірнäрің біllібäт... Ōл да арāрі халыа да буоллар äтіäх тыллахпын, — ону істäн бараңңын öлöрÿöхкÿн тöсöлöх буолуоі?» діäтä.

Џä, інjä дïрін кытта Аіталын-куо сÿрäн батыгырајан тіідä да Тÿңнäрі Холоругу аҕыс сала быалах куо цällік кымпјытынан тöбöтÿн сігінäн тÿсарбітінäн барда.

Џä, інjä кынарын кытта аччыгыі бухатыр ајы уола Сандалы-бöҕö халлäн діäкі öрö кöрбн туран субугурдук саңара турар:

— «У-у-уоі уоібун, оҕоло-ор! Бу кöстöр кÿöх халлан ÿрÿт öртÿгäр ÿöскäн олорор Ÿрÿҥ-ајы аімахтара аҕакаідарыам! Мін кісі äтäр тылым ірчітä, сіті[1]) ҥоҥҥо іккіläх баічыр оҕо саҕа ҥäс äмäгäт буолаҥҥын äтä ҥіäсіі: бу уолан сімäliјäр ÿлäх, охтон баранар мастäх, öлöн кöҕÿрÿр кісіläх, ојон кöстöр кÿнnäх, отордôн äсар орто туоі борон доідуга бу аҕыс булас сусуохтāх Аіталын-куо діäн ҥахтары — кäнчіäрā кісіні, ычнат сÿöсÿнÿ ÿöскäттіп діäҥ-ҥіт — ајан-кäрдäн тÿсäрбіккіт... Бу доіду ҥорҕоно сотолбҕун, äҥінä інäҕін, ÿс ÿкäр мÿöрсÿн ҥÿсÿннäҕін улāт халāт умса тöннö ытальыр кÿнä буолла, кулан доіду хорсуннахтарын холбöттôн кулан аідäны туруорда, — ону солбонута тÿсäр туох сÿбä соргу бäр буолуоҕаі?» — діäтā.

Бу інјä діäн бÿтäрін кытта тус іlін діакіттäн іті тыал тыалыран кällä, äрдäҕäстäі улар тÿöсÿн тÿтÿн курдук äбір ҥаҕыл былыт öрö іäнігіјäн таҕыста, нјір-нјір äтіҥ äттä, дабдыр-дабдыр самыр тÿстä. Ҥä, ол кäнјіттäн öрö кöрöн турдаҕына — тыстах баттахтāх маҥан атыр сылгы тірітін таlгі барахныт курдук баläхаі маҥан былыт öрö кöтöн тіјäн кällä, бу каläн кініläр ÿрдÿläрігäр санјылыс кына тохтÿ тÿстä, бу тÿсäн баран тöбöтÿнäн хаја ыстанна. Бу ыстаннаҕына — кöсÿннä басыттан атаҕар діäрі öҕÿl-lÿбäт ÿрÿҥ кöмÿс таҥастāх кісі. Ҥä, бу кісі сÿбугурдук саҥара турар:

— «Ҥä-ä, буо, у-у-уоі, нојо-он! Мін äрäсаlāх тылым іччітін істäн туруі! Уол буоллаҕына — бу Ÿрÿҥ-ајы-тојонтон тіјäн кällім. Äн ытабыт ыар хараҕыҥ ÿтун ујумуналар ыттылар міјігін. Бу ајы оҕуругунан Аіталын-куону моінугар ÿс тöгÿl äрäбäччіläн бараммын бырахтым — сäрäнäн туруі, мÿччÿ кöтÿтäҥҥін кулан аідäны оҥорôјоҕун!» — діäтā да, ҥä, бараҕан кысыгыратта.

Ҥä, бу каläн Аіталын-куону хоннорун аннытттан тÿöсÿн бÿттäҕäр діäрі хамса быатын курдук чороччу äріјä кöтôн кäбістä. Ҥä, маны тутан туран ÿöсäҥі кісі сÿбугурдук саҥара турар:

---

1) Въ подл.: сігі [?].

— «Ңä, хотуоі, бу Ӯрӯң-ajы-тojoн, аҕаң, коңӯl барбытың ісін коптöстöттö, хаңыл барбытың ісін хаңхалатта[1])... Ол кäнjä ірңіттір: бардам санаҕын бараҕыаң ӯсӯ, дохсун санаҕын тохтотуоң ӯсӯ... Ол буоллаҕына — бар ңоңңо āн доідугар тыл біäрбіт тojон äргäр бараңңын іäрімä ңіа іччітā, барыма ңіä бахсыта буолан олоруоң ӯсӯ, хотуоі!» — діäтā да ыган кäбістā.

Бу кäбісäрін кытта ajы уола Сандалы-бöҕö ытысыгар тӯсäрäн ылла да äмнjік кулун сäläҕä täläкäччijā турарын курдук öрö моңтöрбӯтӯнäн тус іlін діäкі älбäң-сälбäң сіalä, öгӯрӯк-тöгӯрӯк ӯктӯ турда. Ңä, бу істäхтäрінä — ӯōсäңі кісі ӯсӯсӯн субугурдук саңара ісäр:

— «Чіä, хотуоі, міjігін кім каläн барда дігін? Кöр: мін Ӯрӯң-ajы улаххан уола, ajы уола Аңы Буңу діäн āртāх кісі буолабын. Мін кісі äшіт тылбын хāлларар кӯннāх буоллахына, іккісін äргіjāр кӯннāх буоллахына — кусаҕан буолуоҕа!» — діäтā да баран хāлла.

Ңä, бу алларāнан баран ісäр ңон субугурдук аjаннан бара турдулар.

Ңä, біlігі ölöрсöн āрäр ңоммутугар тіjäн кälläхнітінä — Туңнäрі Холорук обургу кäріäс кāнсāннäккā, саңа саңаннакка, тыл āтіннāккā муос хабарҕатын быса баттāн, чіккäjäн турар сітī саҕа сісін ӯōсӯн быса тардан кäбістā, āттāх уңуоҕун буоллаҕына — бāс чаппата, от хотӯла, ыі кӯн ысыаҕа діäн ысан оңорон бураjан-сараjан кäбістā.

Ңä, онтон öстōҕӯн ölöрöн ӯōран-кöтöн іккі тojонугар тіjäн källa. Ңä, ӯсӯōн öстöхтöрӯн öсöҕöідöнпöр, састāхтарын ңjаныjаннар, тӯōстäрін уңунуохтāннар, тӯсāхтäрін хāннāннар, бāстāрā мälчіjäннäр, кöстöрö кōlчӯjäннäр ӯōран-кöтöн āн доідуларыгар, бар ңонноругар баран хāллылар.

Ңä, бастāн барбыт ңоммутугар тіjäн кälläхнітінä — біlігі кӯр ӯбӯн, кӯдāн сӯōсӯтӯн, іäрімä ңіäтін ідіäl ходōл кінäн[2]) бар-

---

1) Въ подл.: хаңхалāта. 2) = кынан.

быт тојон äрiгäр аҕалан бастыӊ томторҕолōх тојон āр сäргäтiгäр ӯс тōгуl туора äрчiјäн [1]) туран сӯбугурдук дī турар:

— «Уоi, нојо-он, мiн кiсi äрäсälāх āтäр тылым iччiтiн iстäн туруi! Ōл буоллаҕына — бу аҕыс булас сусуохтāх Аiталын-куо ојохкун аҕаламмын тојон āр сäргāҕäр туора äрчiiдiм. Аныгы басхолōн ытар кӯӊӊäр äккiрäтäн аҕалан сӯбугурдук туора бајан бiäрäр кiсi суох буолуоҕа — ону бајäӊ бiл! Бiсiгi тӯӧрт кiсi бараммыт хара кōlӧсӯммӯт тахсан, хам кӯспӯт быстан тураммыт аҕаллыбыт. Тахсаӊӊын ӊiäl асан, тāсiн тутан, тällāх кäбiсäн, дiäрā дāнсā ӯрдӯгāр тӯсäрāн кillāр!» — дiäтä.

Ӊä, маны iстāт äрä ӊiäтiттäн ојон тахсан сол курдук оӊорон кillāрдā. Бу кīрбiттäрiн кäнјā тасарӊāӊы кiсi сӯбугурдук дī турар:

— «Чiä, хотуоi, iäрiмä ӊiä iччiтä, бāрыма ӊiä бахсыта, оросу оҕо iјäтä, кулап сӯӧсӯ тӧрдō буол!» — дiāтā да баран халла.

Ӊā, ӊiälāх ӊоммут буоллахтарына — бīр хонукка бāттī, iккi хонукка iсiрäх тылларын сiтä кāпсāбiтiнäн бардылар. Ӊä, бу кäнсäтäн баран Аiталын-куо сӯбугурдук саӊара олорор:

— «Чiä, доҕорчугуом, сыса сырыны сырӊыбыппын, алҕас ајаны ајаннāбыппын, мäнiк маiгыны маiгыламмыппын барытын халлар! Ōл кäнјä бiсiгi кiсi буолар кäскiлбiтiн, саха буолар саläсыммытын, олохтōх сiрбiтiн оӊостуох тустāхпыт. Ону ханна оӊостуохпутуi? дiäтäргiн — сāмантан тус iliн дiäкi баран iстäххä — äн тӧрӯӧн тōlӧсӯiбӯт, ӯӧскāн ӯодӯiбӯт ӯтӯӧ доiдуӊ iсiгäр кīрäммiт саӊа аласа ӊiäнi, āл уоту оӊостуох тустāхпыт» — дiäтä.

Ӊä, маны äрä äрiстiн [2]) сӧбlӯӧтä. Ӊä, сӯбугурдук сӯбäläсäн бараннар сол сiргä тiiдiläр. Ӊä, бу тiјäн туран Аiталын-куо хоiнуттан былыргы улӯ удаҕан ӊахтар кӯӊäсäтiн сулбу тардан ылан баран тӯӊкäтäх ӧртӯнäн холорукту-холорукту сӯбугурдук саӊара сырӊар:

— «Уоi-уоiбун, аi-а-аiбын! Ōл буоллаҕына — мiн кiсi äтäр тылым iччiтä, туојар тојугум доҕоро буолбут, тоҕус сiрiнäн ӊō-

---

1) Въ подл.: älчiјäн. 2) Въ подл.: äрiсiн.

Іоркоі, сатта сірінäн саімäк џоllуру [?] хара былыт олбохтōх Ытык Турахаідāн аџікäјіäм! Мін іäрімä џіäні тäріјäр, ал уоту оттор, аласа џіäні атарар, тојон äрі туора кусар кунум буолла... Аҕыс хос хајыр тас хаппахтāх, ус сірінäн буоҕуллāх џölöркöі уōдäнің тугäҕін аса тардыі!» — діäн баран біlігі кусäџäні ус тöгуl туџкатāх öртупäн холоруктāн баран öрö куōратāн олордо барахта. Џä, бу ус тöгуl туџнäрі холоруктāн баран олоро тустā. Бу тусäрін кытта коруōх батарā öртö уруџ кöмус балаҕан буолан мölбöс кына тура тустä. Џä, бу ісігäр кīрäннäр ас утуōтун асатылар, тыл утуōтун кäпсäттіläр, оіпу бастыџын оінōтулар.

Џä, онтон сäттā муџха бāчыпатын тіäрä баттāбыт курдук сіäр баран тун іјäккäідäра тäніјäн таlгäпäн кällä, тумäн сулус џуllāнäн барда, тäргäн ыі іäрчāхтāн кällä, — џā, утујар уочарат буолла, сытар сыаналара тіјäн кällä. Џä, онтон Аіталыын-куо баран ојулāх оронун урдугäр џäрäкāннāх кіс тірīтā tallāҕін tālгī тарта, бāдäр[1]) тірīтā сыттыгын сыттыі оҕуста, дуобаттāх ус тірīтā суорҕанын кöннöрö оҕуста, ōл кäнјä бајатā іс тас таџасын пјылбырыта тыітан ылан бараҕаттāн кäбісäн баран молōччук курдук осоҕосо тōгуруібутупан, мäкāрсін курдук āмīја тäраібітінäн оронун улаҕатыгар баран сытта да субугурдук саџара сытар хараҕын ута іџін бысаҕасыгар діäрі урускаі чōмчук курдук мölбöрус кына-кына:

— «Уоі, доҕочујуом, тоҕо кälāн сыппаккын? Сото хары уџуоҕа хобдох, ыџыр сыттык ыарылāх, тітірік орон џірісканнāх, џаптал орон џарылҕаннāх, тällіјā tallāх чаlгіäннāх діäн öс хосōно, öсук номоҕо буолар. Ōл буоллаҕына — џä, оттōх оронуџ тубун[2]) џä бул, сылас уотуџ кытытыгар џā сыламнā, аласа џіäҕäр џä алтахтā, амтаннāх асың басын џā біl, толбоннōх доҕорчугуом! Чäі, кäl, холбосо тардыах! Тōрōтōр оҕобут öџуруōҕā, тöрöl бäјäбіт кулугурсуōхпут! Туохха сāран сантāн тураҕын да пі, доҕорчуок?» — діäтā.

Џа, інјä дīрін кытта äр кісі сырыта хāман барда да сыја-

1) Въ подл.: мāтäр. 2) Въ подл.: тубун.

баја сыңахтāмахтан баран уот öртўттāн кірāн кум хам кўспутупан барда; ңā, онтон ōрўсўјāн öрö кōтōн ўрўт мындāтыгар дабаiбытынан барда. Ңā, бу лабајарын кытта ңахтар кынарыја тўсāн баран халбарыс кынан бiāрāрiн кытта āр кiсi iккi кулгāђын тыаса арылыас кус кынатын тыасын курдук бīрдā кўгунāн халла. Ңā, бу кўгунан-кўгунāн бīрдā тiјāн туох āмā ўрдўгāр нјiлт нја-аiт кына тўстā, бу тўсāн баран туiмаран тöјўōрāн сытта, бу кынан баран уоскујан ојон тура āккiрiāтā, бу туран ōл бу дiāкi хāман кöрōрў кыммыта — бађана īнiн курдук омусахха туруору тўсāн халбыт; онтон ўōсā аллара дiāкi хантајан кōрўм дiāбiта — сiр харатынађы кўсўңңў ыi быса тўн курдук доiдуга тўспўт. Онтоп iлтiн iмiнāн аллара дiāкi харбыалан кöрдōђўнā — алларађы ōртўлāрā алталы харыс ардађырбыт, ўōсāңi öртўлāрā ўстў харыс тўнўгўрбўт ңоннор ўллā дађдаја сытыјан сыталлар. Маны тобугун харађар дiāрi тођута уктў, iаччађiн ўтўгар дiāрi iбiлiтā тапсā сырытта. Ңā, бу сырңан сўбугурдук iāјā-туоја сырңар:

— «Ыi-ыiбыан, āi-āiбыан! Канчiāрāлāн iсāн кāбāлiјāр дiāн бу буоллађа, ўōскāн iсāн ўбдāннир дiāн бу буоллађа, кōтōн iсāп кōтўтўгāр кöлōттōр дiāн бу буоллађа, кылыјан iсāн кылбытыгар кымырар дiāн бу буоллађа! Хаiдыан, ан доiдум, бар ңонум, тојон ађакајым, кўбāi хотун iјāкајiм, халлахкыт iнi?» — дī сытта.

Ңā, Аiталын-куо буоллађына — ојон тура āккiрiāн iккi хонно кўрңах сађа дāбiлгā мађан ытысын хобурђаччы тасыјан, уон тўлāх кырынāс курдук бабыа ңобуо тарбађынап тўлāх суон тўсāђiн лабырђаччы ођуста, ōл кāнјā кўлāн чачыгырбы-чачыгырбы сўбугурдук дiāн турар:

— «Уруi, аiхалыкпын, ођоло-ор! Āңāң-хоңоң āккiрiан-āккiрiāн āлiāбāр āргiтāн ађалан iңiннāрāргā дылы кынным, тоңўбар торутарга дылы кынным, ўōмāр-тўōмāр ўктўōн сырңаммын хапнахтāх ўōдāнiм тўгāђāр тўсāрāргā дылы кынным!» — дiāтā да улў доiду улађатынан охсуллубутуван, кiāң доiду кāтāђiнāн āргiiбiтiнāн барда.

Ңā, бу сырңан ңорђоно сотолōђу кытары дођордоспутуван барда, āңiнā хāннађы кытары āңāрдāспiтiнāн барда, тордохтох

хоӊурӯлаҕы кытары холборуспутунан барда, ардахтāх сыраідаҕы кытта аргыстаспытынан барда, тоӊ діäн џулаібата, іріäнäх діäн іӊнібата. Џä, сӯбугурдук кӧӊӱлӱнäн кӧрчӱјан, санатынан џалкыјан сырытта.

Џä, бу сырџарын ӱӧсāӊі уолујар отут тоҕус біс ӯсун нјургуннāхтара сірāідäрігäр ан чараі былыты саба туттан сытаннар нӧрӱӧннāх кохсӱлäрігäр діäрі тӯсан тураннар ӧӊӧјӧн кӧрдӱлäр, бу кӧрӧннӧр сӧҕӧ бахтаја турдулар. Алларађы аіданнāх сӯрбā аҕыс біс ӯсун бäліä бäлāстāхтāрā, кудулу куолаідāхтара моінōх бастарыгар діäрі ӧрӧ кӱӧрäјäн тахсаннар сыраідарыгар кута нуора сір кырсын сантан олоронпор бäрі діäн бāккісāгілäр, чору діäн џулаідылар. Џа, сӯбугурдук ӱӧсā аллара біс ӯса чору џулајаннар, бäрі бäккісіäннäр, ӱӧсā суоруннāх ӱӧсā кäгіäрiјаннар, аллара суоруннāх аллара суодујаннар бука бары баран хāлылар.

Џä, кіні сӯбугурдук сырыттаҕына — білігі äрін іџäгä-аҕага іајікāн іајітін іајаннäр, туојукан туојӱгун туојаннар, муџу кӧрӧннӧр, буору сӧҕӧннӧр бу кіџігтäрін кырāс ӱтӱӧгӱн кыраннар, нјанымр бастыџын нјаныјаннар, тыллāхха äгігā сытāннар, харахтāхха кӧрдӧрӧ сытāннар, кыры ӧртӱттäн біp тыџырах харыаікатын[1]) саҕаны кыларыннатылар, ојоҕос ӧртӱттäн біp оӊōччу саҕаны ојуннатылар. Ол ісін абāсы уола Тімір Арсāнаі-бухатыры буланнар ӱрӱӊ хара сӯрӱкгäрін тӧбӧтӱнäн аџардāн біäраннäр кіџігтäрін äккірāттäрдiлäр.

Џа, абāсы уола Тімір Арсāнаі обургу хамыјан ылан барытын бірдä хамырыјан кäбісāн баран ӱс хос бастāх, іккі салā кутурукгāх, ӧрӧҕӧтӱгäр аҕыс атахтāх садаҕа уот моџоі буола тӯстā да соҕотохто субурус кынан хāлла. Џä, бу баран улӯ доіду улаҕатынан урбаччытта, кіäӊ доіду кäтāҕінāн äргічігтā.

Џä, бу сырыттахтарына — абāсы уола Тімір Арсāнаі кіäнā аҕыс агара атаҕа тугулугар тіјä соролōн тӯстā, іккі салā кутуруга тӧрдӱгäр тіјä чынчāла кутуја[2]) äläјäн хāлла, ӱс хос уот баса уот сіäбіт дулҕатын курдук кӱттӱјā[3]) хатан хāлла.

---

1) Слово написано неразборчиво: тыџырах харатын? 2) Въ подл.: куттуја. 3) Исправлено изъ кӱттäјā (ср. кӱттāі = кӱртāі вздуваться).

Џä, субугурдук буолан баран Аіталын-куону кöрдöђÿнä — кысыл сасыл буолан кылбаја сÿрäн бысасар тајах буолан быдаттан істä, ојусар кыл буолан ојуохалäн істä. Мантан бäрі діäн бäккісіäн, чору діäн џулајан субугурдук саџараісäр:

— «Ыллäта, аллäта, уоі-уоібун, хотуоја! Мін да кісі атāр тылым агалгатін істäн ісіі! Ол буоллађына — äн öџџÿн öнöн ісäммін ÿбџџä сіäтіäм, äн ырггын ірдіäн сырџаммын ыкка ытык уџуохкун ыстатыам! Äн умнарыџ сађына мін öідöтÿöм, — онуга діäрі кöџÿl сырыт!» — діäтä да тус іlін діäкі субурус кынан халла.

Ол баран äміä біlі асабыт ыалыгар тіјäн субугурдук саџара турар:

— «Ыллäта-ыллäта, аллäта-аллäта! Мін да кі-ісі муџу кöрöн, буору сођон тіјäн кällім: асабыт асым баранна, таџныбыт таџасым ilџіріlläд, бäјäм āтім тірїм баранна. Араі асäн-сіäн уођуланан[1]) бараммын асігі ођођут ір суолун ірдіäн, тор суолун тордöн кöрÿöм буоллађа!» — діäтä абасы уола Тімір Арсанаі.

Аіталын-куо буоллађына — ајыллан ÿöскäбіт ађыс ilāх-сађалах атаннах-мöџÿöннāх аігыр сіlік äн іјä доідутугар кырса кыл буолан кылбаја сіälän істä. Бу істäђінä – тöбöтÿн оројун діäкіттäн сытыы кынат тыаса тыасäта, хатан саџа саџарда. Маныга öрö хантас кына тÿсäн кöрбÿтä: улар тусађын курдук кäкällібіт моінох, чäн олгуі сађа саллаібыт бастах, уон Џаџы хотÿрун курдук тÿрбÿ хара тыџырахтах, іккі уоттах чолбон курдук харахтах, баlџыат ыал тÿгäх туосун тälгї кäспіт курдук кÿкÿр[2]) тäс кынаттах, харалабыт анјы курдук ађыс кырылах ніäџкір тäс тумустах кыл субугурдук саџара-саџара тÿсäн ісäр:

— «Чіä, дуођа-ар, мін кісі äрасälāх тылым іччітін істäн ісіі! Ол буоллађына — міјігін бідÿгÿн ду бідÿббäккін ду? Былыргы џыл былатыгар, урÿкку џыл оргунјугар äн ађыс сала кутуруктах Аідарыкы-сіäр атыџ ÿрдÿгäр олороџџун тус сођуру діäкі тођус уон туора омуктар, ађыс уон арасынаі ађа ÿса аі-

---

1) Отъ уох + (у) + ла + н? Въ подл.: уогуланан. 2) Въ подл.: кукур.

мах білä џоннор мустаннар ысыах ісäр кӱннäрігäр баран істāхкінā — мін бараммын атың самбытыгар олоро тӱсäрі кыммынныи тіäрā анјан барацџын куота сӱрдāн халбытың. Ōл быјылгы џыл уон тöгӱрӱк сыла туолла, — ол тохору тоҕōстōх сіргä тосуја сытāн кäбістім да тӱбäспäтім. Џа, бу кӱн тӱбäстім сöптōх кäмџä. Міјігін білäҕін ду білбäккін ду білігін? Ōл буоллаҕына — хантан ханнах, кімтäн кіннāх кісігініі? діäтäргін — бу кöстöр кӱöх халлан ӱрӱт öттӱгäр, хат халлан анарā џаҕатыгар хабыраттар халлāн діан аҕалахпын, хатан халлан діäн іјаlāхпін. Бāјāм āтым буоллаҕына — халлāн уола Харылла-мохсоҕол діäн буолабын!» — діäтā.

Онуга Аіталын-куо сӱбугурдук саџара ісäр:

— «Чіä, доҕоруом, урукуттан уџуоргун тоҕо умсуібатаџыіі, тöрдӱгӱн тоҕо тӱöспäтäџіі, аккын тоҕо ахтыбатаџыі?» — діäтä.

Џа, інјä дīрін кытта Харылла-мохсоҕол ыастāх кустук курдук соҕотохто таџнары курулāн тӱстä Аіталын-куо інјігäр; бу тӱсäн турап іккісін сӱбугурдук саџара турар:

— «Чіä, доҕоруом, сāбарча сылы мälџі тугу кынāры нјанысан-нјаныјан таба кöрӱстӱм діäммін ӱöрбӱппӱнӱі, баҕалāх санāбын батыспыппыныі, ымсылāх санāбын ыстаммыппыныі? Џа, ытык тылбын ылан кöрӱöххӱн? Ымсырарым ыксалата — ыпсан кöрӱöхпӱтӱн, баҕарарым балāсалата — баттасан кöрӱöхпӱтӱн, џалыннāх санāм чахча тāјан кällä — таптасан кöрӱöхпӱтӱн хаітаҕыі?» — діäтā.

Џа, маныга Аіталын-куо äттä:

— «Ā-ä, дāрым, таптасарбыт ханна барыаі!» — діäтā.

Џа, манан сöбlöсöннöр тојон сӱрäхтäрін доҕордў, хаіҕах хара быардарын алтыаллы кыннылар. Џа, онтон уохтāх санāлара угарыјаннар, баҕалāх санāларын баратаннар іккі аџы ојон тура äккіріäтіläр. Џа, бу кäнјä Харылла-мохсоҕол сӱбугурдук саџара турар ўсў:

— «Уоі, доҕоруом, мін кісі āтāр тылым іччітін істäн туруі! Ōл буоллаҕына — āн хаіҕах хара быарың тулāјаҕа, нохтолōх тојон сӱрäҕің ытарҕата буолбут, кöрдöр хараҕың џӱккатä, āтäр тылың тоҕосото, кöтӱрдäр тісің [äрäсäта] бір уол оҕолōхкун.

3.874.

Онтукаігын ірџä бар са̄мантан тус хоту діäкі. Оппо мін доҕорум Џулуонтаі-бäргäн діан арта̄х кісі ба̄р буолуоҕа. О̄л кісіа̄ха̄ тіјäңңін оҕоҕун ӯöса̄ аллара̄ кäрімäр ӯорäттäр. О̄л кäнја̄ ба̄јäң онно тіјäңңін тупта̄х ӯгун утуі, сынјалаң олоххо олор, сыла̄с уот кыты̄тын басын біl! Онтон ордук сынјалаң олох табыллыа суоҕа!» — діäтä.

Џä, маныга Аіталын-куо со̄рӯ діäн сöбlӯöн, бары діäн махтанан туран сӯбугурдук саңара турар:

— «Чіа̄, доҕорчуок, мін таллан та̄с ороібун таба саңардың... О̄л буоллаҕына — мін, џа, барарым кырџык со̄п... Џа, äн міјігін сöнтȫх ка̄мџа̄ кäläңңін оідöппӯккäр сірта̄н халлаңџа діäрі махтанабын. О̄л буоллаҕына: бу махтаммыт махталбын — кісі буолан олордохпуна — äн бідӯргӯнäн, мін кыајарбынан тölӯȫҕӯм!» — діäтä.

Џä, сӯбугурдук кäра̄ кäрäмäс кäріäс тылларынан кäпса̄тäн бараннар ӯöса̄ уостарыттан ӯстӯ хамыјах ӯтта̄х ха̄н тахсыар діäрі чубурҕаччы ӯрасаннар, аллара̄ уостарыттан алталы̄ хамыјах арбы̄ла̄х ха̄н тахсыар діäрі сабырҕаччы оборсон бараннар бірдäра̄ былыргы а̄н доідутугар, бар џонугар бара турда, бірдäра̄ тус соҕурӯ діäкі бара турда.

Џä, Аіталы̄н-куо былыргы таңалаіда̄н кäбіспіт уолун баран ӯlӯк буолан халбыт äсäтіттäн, бӯдук буолан халбыт äбäтіттäн булан ылан тус хоту діа̄кі ірџа̄ баран іста̄.

Џä, бу бараннар былыргы ба̄јäта̄ ӯöрäмміт Џулуонтаі-бäргäн тојонџо тііділäр. Џä, бу тіјäн туран Аіталы̄н-куо сӯбугурдук діäн кöрдöсȫ турар:

— «Чіä, тојоколо̄х тојоко-ом! Халџыкта̄х ба̄јäм хаңкыја, тоноҕосто̄х ба̄јäм токуја, сӯсӯöхта̄х ба̄јäм сӯгӯрӯја̄ кällім... Былыр äн äппіт тылгын сітімінǟ баран сырџаммын усукта̄хха уоlпастым, тӯрбӯöннäхха̄ тӯба̄стім, кыџыкта̄хха кыттыстым, сор-бöҕöну сотобунан кäстім, муң-бöҕöнӯ мунпубунан ты̄рдым, а̄рäі-бöҕöнӯ аңäрбінäн таllім. О̄л інјǟ кынан дохсун сана̄м тохто̄то, хаџыл сана̄м халла, äмнјік äтім äммäніда̄, халыан сана̄м халбарында, оҕотук сана̄м ӯраіда, бідо̄х ха̄ммын туттум... Быјылгы џыл сӯрба̄

ордуга тоҕусум буолла; ōл тохору ілін ōртӯбар іңāмтā діан бір äрбäх саҕа іңāмталāх суох буолла — сікка сiällім, кäлін ōртӯбар туса діан бір туорах саҕа [тусалāх] суох буолла — хāрга хамтым. Араі бу бäjäм бачча буолуохпар діäрі кöрдöр хараҕым ірчітä, котӯрдāр тісім āрасäтä, äтäр тылым тоҕосото бу бір уоллахпын. Маны äн ӯтӯö ңасалгар ымсыраммын-баҕараммын ӯöрäттäрä аҕаллым. Бäjäм äн томоннōх олоххор баҕараммын олоро кäллім. Ӑн ӯöläннäх ӯтӯö доҕоруң, халлан уола Хāрылла-мохсоҕол, äміä ыjан-кäрдäн сöбlӯöн-сӯбäläн ыйныта» — діäтä.

Маныга анараңы кісі уңуоргу доіду улаҕатын одулāбахтāн, бäтäрäңі доіду кірісäтін кäтіамäхтāн баран сӯбугурдук саңара олорор:

— «Чіä, хотуоі, онтон буоллун даҕаны... Ңä, мін ханна барар сірбäр барсыаң буоллаҕына — ылынан да кöрӯм!» — діäтä.

Ңä, Аіталыы-куо:

— «Барсарым ханна барыаі!» — діäтä.

Ңä, манан сöбlöсöннöр Ңулуонтаі-бäргäн ӯңкӯрӯс-куöläсіэ кына тӯстā да іккі хос бастāх даллан öксöкӯ буола тӯстā да біlігі ңахтардāх оҕону сӯгäн баран тус соҕурӯ діäкі кöтöн кӯпсӯjäн іста. Ңä, бу кöтöн-кöтöн бу кöстöр кӯöх халлан алын кырсынан кырылаччы кöтöн тііäā маса-ото суох кӯтӯр кіäң аласка; бу алас ілін саҕатыгар сурулаччы даібāн тііда. Бу тіjäн кöрдöхтöрунā — Хомпорӯн-хотоі тöрӯöн кöппӯт ӯс тäңкā хара масын тöрдӯгäр туралләр äбіт. Ол ӯс мас тöрдӯнäн аллара діäкі таңнары кöрдöхтöрӯнä — былыргы ыал хапначытын аjаҕын курдук таңнары чöмöрӯjäн тӯстā. Ңā, ол устун бастан хаман кірдä Ңулуонтаі-бäргäн. Бу кäнjіттäн Аіталыы-куо оҕолӯн кірдіläр. Кунан оҕус хабарҕатын тіäрä быспыт курдук тäс халларыт суол устун тӯсäннäр бір тöбöтӯнäн аjахтāх тāс булгунjахха тӯстуläр. Бу ісігäр кірäн кöрдöхтöрӯнä — öрӯllӯбутӯнäн кӯöс, оттуллубутунан уот, астаныллыбытынан ас, оңосуллубутунан орон. Ңä, манна кірäннäр талбыттарын таңна, таптāбыттарын асыі кӯн бӯгӯнугäр діäрі асы-сі, оіну-кöрӯlӯ, ӯöрä-кöтö ӯöрäпä олороллор ӯсӯ.

Государственный ... фонд ...

Шанкити сялан — Белых Алексей
ишиктейтал одмена
ишиктиний пойт — одмена

16/VI год. [illegible]

Цѣна 1 руб. 45 коп.: Prix 3 Mrk.

Продается у комиссіонеровъ Императорской Академіи Наукъ:
И. И. Глазунова и К. Л. Риккера въ С.-Петербургѣ, Н. П. Карбасникова въ С.-Петербургѣ, Москвѣ, Варшавѣ и Вильнѣ, Н. Я. Оглоблина въ С.-Петербургѣ и Кіевѣ, Н. Киммеля въ Ригѣ, Фоссъ (Г. В. Зоргенфрей) въ Лейпцигѣ, Люзакъ и Комп. въ Лондонѣ.

Commissionnaires de l'Académie Impériale des Sciences:
J. Glasounof et C. Ricker à St.-Pétersbourg, N. Karbasnikof à St.-Pétersbourg, Moscou, Varsovie et Vilna, N. Oglobline à St.-Pétersbourg et Kief, N. Kymmel à Riga, Voss'Sortiment (G. W. Sorgenfrey) à Leipsic, Luzac & Cie. à Londres.